

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

**Обушенко О. М., Чижмарь К. І.,
Журавльов Д. В. та ін.**

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Навчальний посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

«Хай-Тек Прес»
Київ—2014

УДК 347.9(477)(075.8)
ББК 67.410(4 Укр)Я73
Ц80

Авторський колектив:

Обушенко О. М., Чижмарь К. І., Журавльов Д. В., Коваленко А. В., О. О.,
Новосад А. С., Обушенко Н. М., Чулпина Г. В., Фурса В. В.

Рецензенти:

- Майданик Р. А.* — д.ю.н., проф., Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка;
Кузнецова Н. С. — д.ю.н., проф., Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка;
Попов С. В. — д.ю.н., доц., Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/11-16305 від 28.10.2013 р.)*

Обушенко О. М., Чижмарь К. І., Журавльов Д. В. та ін.

Ц80 Цивільний процес: загальна частина : Навч. посіб. — К.: «Хай-
Тек Прес», 2014. — 208 с.

ISBN 978-966-910-010-8

Посібник підготовлений на основі положень Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до загальної частини програми курсу «Цивільного процесуального права». В ньому висвітлюються основні поняття, принципи цивільного процесу, характеристика цивільних процесуальних правовідносин та інші питання загальної частини цивільного процесу.

Посібник розрахований на студентів, курсантів, слухачів та викладачів вищих навчальних закладів освіти, а також наукових та практичних працівників.

УДК 347.9(477)(075.8)
ББК 67.410(4 Укр)Я73

ISBN 978-966-910-010-8

© Авторський колектив, 2014
© «Хай-Тек Прес», 2014

Зміст

Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	6
1.1. Поняття цивільного процесуального права	6
1.2. Предмет цивільного процесуального права	9
1.3. Метод цивільного процесуального права	10
1.4. Система цивільного процесуального права	12
1.5. Джерела цивільно-процесуального права	13
1.6. Цивільне судочинство	21
Розділ 2. ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА	31
2.1. Поняття та значення принципів цивільного процесуального права	31
2.2. Принципи закріплені Конституцією України	35
2.3. Принципи закріплені законодавством про судочинство	53
2.4. Принципи закріплені цивільним процесуальним законодавством	55
Розділ 3. ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ	64
3.1. Поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин	64
3.2. Підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин	64
3.3. Елементи цивільних процесуальних правовідносин	68
Розділ 4. СТОРОНИ ТА ІНШІ УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	85
4.1. Поняття та ознаки сторін цивільного процесу	85
4.2. Інші учасники цивільного процесу	94
4.3. Треті особи, які заявляють та не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору	105
Розділ 5. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ. ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ	111
5.1. Форми захисту	111
5.2. Види цивільної юрисдикції	115
5.3. Поняття та види підсудності	118
5.4. Правові наслідки порушення правил підсудності	133

Розділ 6. ДОКАЗИ ТА ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	135
6.1. Поняття доказів у цивільному процесі	135
6.2. Визначення предмету доказування	138
6.3. Збирання та подання доказів	142
6.4. Дослідження доказів	143
6.5. Оцінка доказів	148
6.6. Ознаки доказів	154
6.7. Види засобів доказування	158
6.8. Забезпечення доказів	171
6.9. Класифікація доказів	172
Розділ 7. ЦИВІЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ	175
7.1. Поняття цивільних процесуальних строків	175
7.2. Перебіг, початок і закінчення процесуальних строків	177
7.3. Поновлення, продовження процесуальних строків	180
Розділ 8. СУДОВІ ВИТРАТИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	182
8.1. Поняття судових витрат	182
8.2. Поняття, порядок сплати, повернення, відстрочення та розстрочення судового збору	183
8.3. Витрати, пов'язані з розглядом справи	196
8.4. Порядок розподілу судових витрат між сторонами	200
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	203

Скорочення

- ЦК України — Цивільний кодекс України
- ЦПК України — Цивільний процесуальний кодекс України
- СК України — Сімейний кодекс України
- КЗпП України — Кодекс законів про працю України
- ГК України — Господарський кодекс України
- ЗК України — Земельний кодекс України
- КАС України — Кодекс адміністративного судочинства України

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Поняття цивільного процесу

Важливим елементом розбудови правової держави і громадянського суспільства в Україні є формування дієвого механізму захисту конституційних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Загальною декларацією прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., встановлено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами (ст. 8). Конституція України на реалізацію цього положення визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України).

У разі порушення прав громадян або організацій з боку інших осіб і при відсутності добровільного поновлення порушеного права виникає необхідність застосування відповідних способів захисту права стосовно зобов'язаної сторони.

Способи захисту поділяються на загальні (універсальні) та особливі. Перші застосовуються завжди, навіть якщо в законі чи

договорі не наголошено на цьому. Інші — лише тоді, коли вони визначені законом або договором¹.

Спосіб захисту права — категорія матеріального права. ЦК України передбачено такі способи захисту цивільних прав: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміну правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення органів державної влади і місцевого самоврядування (ст. 16 ЦК України).

Застосування визначених у законі способів захисту права, тобто визначених примусових заходів до порушника права, здійснюється різними формами захисту права.

Форма захисту права — категорія процесуального характеру. Під формою захисту права необхідно розуміти визначену законом діяльність компетентних органів щодо захисту передбаченого законом права, тобто встановленню фактичних обставин, застосуванню норм права, визначення способу захисту права, ухвалення та виконання рішення.

Чинне законодавство України передбачає судовий, адміністративний, громадський, нотаріальний процесуальні порядки (форми захисту права) і визначає органи, які здійснюють захист — суди загальної юрисдикції, нотаріат.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Цією статтею передбачено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України і судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність

¹ Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз — К.: ВД «Дакор», 2013. — С. 25.

законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Діяльність Конституційного Суду України регламентується Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України».

До системи судів загальної юрисдикції ст. 125 Конституції України відносить Верховний Суд України, вищі судові органи спеціалізованих судів, апеляційні і місцеві суди. Діяльність судів загальної юрисдикції врегульована Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», галузевим законодавством.

Систему судів загальної юрисдикції складають місцеві суди, апеляційні, вищі спеціалізовані. Загальні суди розглядають справи у спорах, що виникають з цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних правовідносин (ст. 15 ЦПК України), якщо розгляд таких справ не провадиться за правилами іншого судочинства.

Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється також у третейських судах, до юрисдикції яких відносяться будь-які спори, що виникають з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Діяльність третейських судів врегульована Законом України «Про третейські суди».

Судовий захист порушених прав та інтересі особи, порівняно з іншими формами захисту, має наступні ознаки:

- 1) здійснюється спеціальним державним органом — судом;
- 2) здійснюється професійними юристами-суддями;
- 3) відбувається у передбаченій законом процесуальній формі;
- 4) є остаточним;
- 5) має найвищу юридичну силу;
- 6) здійснюється шляхом постановлення судового рішення, яке має загальнообов'язкову силу;
- 7) виконання рішення суду забезпечується можливістю застосування державного примусу;
- 8) юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Однією з форм захисту права є нотаріальна. На нотаріат покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші дії, передбачені Законом України «Про нотаріат».

Одним із способів здійснення захисту прав, свобод чи інтересів фізичних і юридичних осіб є розгляд та вирішення справ у цивільному процесі.

Цивільний процес — це процедура розгляду цивільних спорів, що виникають внаслідок порушення цивільних прав, свобод та інтересів учасників процесуальних відносин у порядку позовного, наказного та окремого провадження.

Цивільне процесуальне право — це система правових норм, що регулюють діяльність суду та інших учасників процесу, що виникають при розгляді спорів з цивільних справ.

Для цивільного-процесуального права, як і будь-якої іншої галузі, притаманний свій предмет правового регулювання процесуальних відносин, метод регулювання зазначених відносин, система, а також джерела як форми виразу державної волі, за допомогою яких встановлюються норми цивільного-процесуального права.

1.2. Предмет цивільно-процесуального права

У праві предмет правового регулювання розглядається як сфера, на яку поширюється право¹.

Науковці визначають, що предметом цивільного процесуального права є процесуальна діяльність суду та інших учасників процесу, що виникають при здійсненні правосуддя — тобто сам цивільний процес, а також система цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин та

¹Алексеев С. С. Отрасли советского права: проблемы, исходные положения / С. С. Алексеев // Сов. государство и право. — 1979. — № 9. — С. 17—18.

гарантіями їх реалізації¹. Таку ж позицію займають інші автори, які вказують на те, що предметом правового регулювання галузі цивільного процесуального права є цивільний процес².

Васильєв С. В. вказує на те, що предмет наукового вивчення цивільного процесуального права включає:

- 1) систему норм цивільного процесуального права в статичі і динаміці;
- 2) теоретичні концепції, у тому числі предмет, метод, система і засоби цивільного процесуального регулювання судочинства;
- 3) діяльність суду і учасників цивільного процесу³.

Предметом цивільного-процесуального права є діяльність суду при здійсненні правосуддя, а саме розгляд та вирішення цивільних спорів, що виникають між фізичними, юридичними особами та іншими учасниками правових відносин.

1.3. Метод цивільного процесуального права

Для встановлення характеру відносин необхідно визначити не тільки предмет правового регулювання, а й визначити, як відбувається регулювання відносин, за допомогою яких способів і засобів, тобто специфіку методу правового регулювання.

Наявність методу правового регулювання, що визначається комплексом правових засобів впливу на суспільні відносини, які регулюються за допомогою встановлених норм даної галузі права необхідний для існування цивільних процесуальних відносин як таких. Для методу цивільного процесуального права характерні елементи, що вирізняють його серед методів правового регулю-

¹ Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Уриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2005. — 172 с. (С. 6).

² Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — 496 с.

³ Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 344 с.

вання інших галузей права. Першим елементом є наявність суб'єктів процесуальних відносин. Другий елемент — юридичні факти, що обумовлюють підстави виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Третім елементом виступає комплекс прав та обов'язків учасників процесу.

Виходячи із змісту методу цивільного процесуального права, можна зазначити, що метод характеризується як імперативно-диспозитивний.

Імперативний характер впливу на поведінку суб'єктів цивільних процесуальних відносин закріплюється у нормах права, що встановлюють зобов'язання, заборону і примус. Зобов'язання становить обов'язок вчинення конкретної активної поведінки суб'єкта цивільних процесуальних відносин.

Заборона проявляється у забороні виконувати (вчиняти) певні дії. Примус — у впливі, який спрямований на забезпечення виконання правил окремих норм цивільного процесуального права. Імперативний спосіб проявляється у визначенні процесуально-правового становища суду та кола учасників цивільного процесу.

Зобов'язання — це міра належної конкретної поведінки. Наприклад, ст. 77 ЦПК України вказує на обов'язок осіб, які беруть участь у справі, повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) та про причини неявки в судові засідання. Заборона — це вказівка в нормах права на міру поведінки, яка є неприпустимою, тобто неможливість виконання певних дій і бездіяльності (ст. 117 ЦПК України — недопустимість спорів про підсудність); примус — це вплив, спрямований на забезпечення виконання правил окремих норм цивільного процесуального права (ст. 92 ЦПК України — попередження і видалення із залу судового засідання).

Формами вираження імперативності є категоричність припису, визначеність кількісних (строки, розміри, періодичність, частки) та якісних (опис передбачених дій та порядок їх виконання) умов застосування і способу реалізації правової норми.

Важливо зазначити, що імперативний спосіб проявляється в процесуально-правовому становищі суду. Він як орган держави, що здійснює правосуддя, виконує керівну роль у цивільному процесі, спрямовує дії інших учасників процесу, які повинні підпорядковуватися судові, забезпечує здійснення ними прав і виконання обов'язків, наділений також активністю. Суд розглядає і вирішує цивільну справу та окремі питання, які виникають у процесі її розгляду, ухвалює рішення, яке має обов'язковий характер. Слід також зазначити, що процесуальні права суду мають істотну особливість — вони водночас є його обов'язками. Разом з тим у деяких нормах права визначається дозволена поведінка суду. Так, від його розсуду залежить визначення видів забезпечення позову (ст. 152 ЦПК України), зупинення провадження у справі (ст. 202 ЦПК України).

Диспозитивний характер визначається дозволом і правами суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на здійснення відповідної поведінки в межах, встановлених нормами цивільного процесуального права. Спосіб дозволу закріплюється в нормах, які визначають процесуально-правове становище сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, діяльність яких характеризується принципом диспозитивності¹.

Враховуючи те, що цивільне процесуальне право є самостійною галуззю права, безумовно, воно характеризується своєю самостійною системою.

1.4. Система цивільного процесуального права

Структурними елементами системи права є:

- 1) норма права;
- 2) інститут права;

¹Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Утринюська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Препедент, 2005. — 172 с.

- 3) підгалузь права;
- 4) галузь права¹.

Система цивільного процесуального права визначається наявністю норм та інститутів, що обумовлена предметом правового регулювання.

Норми цивільного процесуального права необхідно розглядати як загальнообов'язкові правила поведінки осіб, учасників цивільного процесу.

Інститут цивільного процесуального права являє собою сукупність норм, що регулюють певні групи відносин у цивільному процесі.

Система цивільного процесуального права поділяється на дві частини: загальну та особливу. Загальна частина встановлює норми та інститути, що мають безпосереднє значення для всього цивільного судочинства, а саме: завдання, принципи, стадії цивільного процесу, правовий статус учасників цивільного процесу тощо. Особлива частина встановлює процесуальний порядок розгляду справи різними інстанціями за стадіями судового процесу.

1.5. Джерела цивільного процесуального права

Термін «джерела права» прийшов у сучасне правознавство із римського права. Під джерелами права розуміють форму вираження правових норм, що мають загальнообов'язкове значення².

Джерела цивільного процесуального права — це вираз державної волі, що має прояв у нормах чинного законодавства, яке регулює цивільні процесуальні відносини.

¹ Теорія держави і права: навч. Посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. канд. юрид. наук, доц. Ю. А. Ведерніков. — Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. — 384 с.

² Цивільне право України (Загальна частина): Навчальний посібник / кол. авт. — К.: «Хай-Тек Прес», 2013. — С. 23.

Джерелами цивільного процесуального права є нормативні акти, в яких закріплені правила, що врегульовують порядок організації і здійснення правосуддя в цивільних справах. Таким джерелом, насамперед, є Конституція України, якою встановлені основи організації і діяльності суду, правовий статус громадян у цивільному судочинстві (ст. ст. 24, 29, 30, 31, 32, 55, 59). Норми Конституції України є нормами прямої дії. Отже, на їх підставі кожен може звернутися до суду для захисту конституційних прав і свобод. У Конституції містяться норми найбільш загального характеру, що закріплюють організацію судової системи, організаційні і деякі функціональні принципи правосуддя (розділ 8 — Правосуддя ст. ст. 124, 125, 126, 127, 129), а також право на судовий захист (ст. 55 Конституції України).

Для правильного застосування норм Конституції та законів України важливе значення мають рішення Конституційного Суду України.

Відповідно до ст. 147 Конституції України, Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні; що вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Згідно ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Відповідно до ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» у разі виникнення в процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі зупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження у справі і справа розглядається Конституційним Судом невідкладно.

До джерел цивільного процесуального права також належить ЦПК України, яким врегульовано порядок судочинства в цивільних справах.

Ст. 2 ЦПК України визначає основні положення законодавства про цивільне судочинство: перше — положення про те, що провадження в судах України здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право». Другим положенням зазначено пріоритет міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, якщо у такому міжнародному договорі передбачено інші правила, ніж встановлені ЦПК України, застосовуються правила міжнародного договору; змістом третього положення є правило про те, що провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи; четвертим положенням законодавець застерігає, що закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

У ст. 8 ЦПК України наводиться вичерпний перелік видів актів цивільного процесуального законодавства. Ця стаття застосовує поняття «законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи», яке використовується у широкому розумінні, а отже передбачає ієрархічність актів цивільного процесуального законодавства і їх співвідношення. Зміст цього поняття розкривають положення, по-перше, ч. 1 ст. 8 ЦПК України про те, що суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною

Радою України, і по-друге, суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 8 ЦПК України). Отже, у даній статті втілено загальне положення про те, що норма права, в якому б законодавчому акті вона не знаходилася, обов'язкова для застосування у відносинах, які вона регулює. Саме останнє визначає її приналежність до галузі права¹.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів», як джерело цивільного процесуального права, визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права, визначає систему судів загальної юрисдикції, статус професійного судді, народного засідателя, присяжного, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування і встановлює систему і загальний порядок забезпечення діяльності судів та регулює інші питання судоустрою і статусу суддів.

Закон України «Про міжнародне приватне право» встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правовими порядками, іншими, ніж український правовий порядок.

Відповідно до ст. 2 вище зазначеного Закону він застосовується до таких питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом:

- 1) визначення застосовуваного права;
- 2) процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб;
- 3) підсудність судам України справ з іноземним елементом;
- 4) виконання судових доручень;
- 5) визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів.

¹Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / (Тертишніков В.І.). — Видання восьме, стереотипне. — Х., 2003. — С. 5-6.

Джерелами цивільного процесуального права виступають інші кодекси і закони України, де визначені окремі положення цивільного процесу.

ЦК України вміщує матеріальні норми цивільного права, захист яких здійснюється у цивільному процесі і встановлює окремі правила допустимості доказів у цивільних справах, склад осіб, які мають право на порушення справи в суді про визнання правочину недійсним, окремі аспекти цивільної юрисдикції суду та ін.

СК України визначає склад осіб, які мають право на порушення справи в суді про позбавлення батьківських прав, обов'язкову участь органів опіки і піклування у деяких справах із сімейних правовідносин, обставини, що мають істотне значення при ухваленні судом рішення про усиновлення тощо.

КЗпП України визначає юрисдикцію суду у трудових справах. Відповідно до ст. 228 КЗпП України якщо працівник не згоден з рішенням по трудовому спору комісії по трудових спорах, він має право звернутися з позовом до суду. Безпосередньо судам підвідомчі спори з питань застосування законодавства про працю, які відповідно до законодавства були вирішені власником і виборним органом первинної профспілкової організації в межах наданих їм прав.

ЗК України встановлює вирішення земельних спорів. Як відзначає О.С. Снідевич, залежно від способу захисту земельних прав позивача позови у справах, що виникають із земельних правовідносин, поділяються на позови про визнання, про присудження та перетворювальні позови¹.

КАС України регулює питання щодо підсудності кількох пов'язаних між собою вимог у порядку адміністративного, господарського чи цивільного судочинства.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

¹ Снідевич О. Окремі питання класифікації цивільних позовів у справах, що виникають із земельних правовідносин // Право України. — 2006. — № 2. — С. 100.

Закон України «Про прокуратуру» регламентує питання участі прокурора в цивільному процесі, а саме, відповідно до ст. 34 зазначеного Закону, прокурор, який бере участь в розгляді справ у судах, додержуючись принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ та постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Закон України «Про місцеве самоврядування» передбачає право виконавчих органів сільських, селищних, міських рад та їх голів на звернення до суду за захистом прав територіальної громади.

Закон України «Про судову експертизу» визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Закон України «Про виконавче провадження» визначає умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку.

Закон України «Про судовий збір» визначає правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору.

Джерелами цивільного процесуального права також є укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, інструкції міністерств і відомств, міжнародні договори і угоди, які визначають порядок співробітництва міжнаціональними й іноземними органами юстиції, рішення Європейського суду з прав людини.

Важливе значення для однакового розуміння і правильного застосування норм цивільного процесуального права мають роз'яснення, що даються постановами Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ з питань цивільного процесу, які не мають нормативного характеру,

але є обов'язковими для судів, інших органів і посадових осіб, які застосовують норми права, щодо яких зроблені такі роз'яснення.

Постанови надають роз'яснення норм цивільного процесуального законодавства судам та іншим органам і посадовим особам для забезпечення правильного й однакового їх застосування.

Зокрема, такими є Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 14.06. 2012 р. № 10 «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку».

До джерел цивільного процесуального права належить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р., яка зазначає «кожен має право при його цивільних прав і обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального звинувачення, пред'явлення йому, на справедливий і публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону», тобто встановлює право на справедливий судовий розгляд та право на ефективний засіб юридичного захисту.

Механізм дії Конвенції, як і інших міжнародно-правових договорів, укладених та ратифікованих Україною, можливий завдяки прагненню судових інстанцій гармонізувати норми Конвенції із законодавством України у реальній практиці судів. При цьому Конвенція, хоча і має певний формальний пріоритет щодо чинних законів, все ж таки при її застосуванні слід виходити із того, що найвищий пріоритет має Конституція України щодо чинних для України міжнародних договорів¹.

Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах Держав-членів Співдружності Незалежних Держав, ратифікована Законом України від 10.11.1994 р. № 240/94-ВР із змінами згідно з Протоколом від 29.03.1997 р., встановлює правила розгляду спорів, у яких однією із сторін має стати іноземець або особа без громадянства, яка постійно мешкає на території однієї із держав, тощо.

¹Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луєпник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. — Х.: Право, 2011. — С. 35.

Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. зазначається, що суди застосовують рішення Європейського суду з прав людини як джерело права.

Рішення Європейського суду з прав людини мають наступні ознаки:

- а) правові позиції, що містяться у рішеннях Європейського суду з прав людини, мають нормативний характер;
- б) в рішеннях дається тлумачення Конвенції і Протоколів до неї;
- в) самі рішення мають правозастосовчий характер, оскільки в них містяться рішення по конкретній справі¹.

Надання рішенням Європейського суду з прав людини в конкретній справі статусу форми права, тобто статусу регулятора суспільних відносин в Україні, має означати, що воно є обов'язковим для застосування судом України не лише на стадії виконання цього рішення, але й під час вирішення судами України аналогічних спорів, концептуальна позиція щодо яких сформульована Європейським судом. Тому суд України в мотивувальній (обґрунтовальній) частині свого рішення має зазначити рішення Європейського Суду, яке він застосував як форму права під час вирішення спору².

Дія норм цивільного процесуального права у часі, просторі та за колом осіб.

Чинність процесуального закону в часі полягає в тому, що суд повинен застосовувати той процесуальний закон, який діє у момент здійснення процесуальних дій, незалежно від того, який процесуальний закон діяв на момент виникнення процесу. Ч. 3 ст. 2 ЦПК України передбачено, що провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

¹С. В. Васильєв Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — с. 19.

²Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз — К.: ВД «Дакор», 2013. — С. 16-17.

Так, наприклад, справа, розглянута в суді першої інстанції за нормами колишнього процесуального закону, повинна вирішуватися в апеляційному суді або суді касаційної інстанції за правилами нового процесуального закону, якщо він вступив у дію.

Тобто, дія в часі полягає в тому, що провадження в цивільних справах ведеться відповідно до цивільних процесуальних законів, які діють під час розгляду справи, здійснення окремих процесуальних дій. Цивільний процесуальний закон може мати зворотню силу у випадках, встановлених законом (ст. 58 Конституції України та ст. 2 ЦПК України).

Дія норм цивільного процесуального права в просторі полягає в тому, що провадження в судах України здійснюється відповідно до Конституції України та ЦПК України (ст. 2). Усі суди застосовують єдине процесуальне законодавство. Судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Згідно ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону.

Захист судом порушених прав громадян здійснюється в порядку цивільного, господарського, адміністративного, кримінального судочинства.

1.6. Цивільне судочинство

Цивільне судочинство — це діяльність судів, зумовлена здійсненням особою конституційного права на звернення до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів¹.

¹Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз — К.: ВД «Дакор», 2013. — С. 6 (600 с.)

Цивільне судочинство — це діяльність суду щодо розгляду і вирішення порушених цивільних прав учасників цивільного процесу у порядку позовного, наказного, окремого провадження з метою їх захисту.

Відповідно до ст. 1 ЦПК України завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Слушною з цього приводу є думка С. В. Васильєва щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справи. Справедливий розгляд в сучасному розумінні має два аспекти: а) матеріальна справедливість, яка полягає в тому, що кожне судове рішення повинне бути справедливим по суті (тобто при рішенні спірного питання повинні бути справедливо визначені права і обов'язки тих, хто звернувся до суду, або завдяки судовому рішенню повинен бути відновлена порушена справедливість); б) процедурна справедливість, яка передбачає розгляд справи відповідно до певних судових процедур¹.

Неупереджений розгляд і вирішення судом цивільних справ до певної міри перекликається з вимогою незалежності суду, зокрема, від сторін в справі. Суд при цьому застосовує двоякий підхід. По-перше, досліджується питання про суб'єктивну безсторонність суду в сенсі безсторонності самих його членів. По-друге, досліджується питання про те, чи створюється в достатній мірі видимість безсторонності з об'єктивної точки зору, або ж про те, чи дозволяють гарантії безсторонності в даній ситуації взагалі виключити будь-який законний сумнів з даного питання. Що стосується першого підходу, то особиста безсторонність членів суду мається на увазі, якщо не буде доведено інше. Стосовно об'єктивної видимості безсторонності, то підхід Європейського суду з прав людини

¹Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — С. 12.

частково ґрунтується на міркуванні, що правосуддя не тільки повинне відбутися, але повинна бути видимість того, що воно відбулося. Суди повинні вселяти упевненість і викликати довіру у населення. Будь-який суддя, в безсторонності якого є законна підстава засумніватися, повинен бути замінений¹.

Основними засадами судочинства відповідно до ст. 128 Конституції України є:

- 1) законність;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) забезпечення доведеності вини;
- 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- 6) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- 9) обов'язковість рішень суду.

Залежно від категорії порушених прав суд розглядає справу у порядку позовного, наказного або окремого провадження.

В порядку позовного провадження розглядаються спори щодо порушеного цивільного права, в такий спосіб забезпечуються правові гарантії вирішення спору, рівність процесуальних прав і обов'язків сторін.

Справи позовного провадження характеризуються наявністю двох сторін, спором між ними відносно порушення майнових та особистих немайнових прав, які розглядає суд.

Однією з особливостей позовного провадження є наявність позову, який розглядається законодавцем як належним чином

¹Еремєнко М. С. Стандарти союзу Європи в області громадянського судопроизводства и проблема доступа к правосудию // Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве. — М.: Лиджит, 2001. — С. 370—384.

оформлена вимога про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин. Необхідність у позові виникає тоді, коли настає потреба в розгляді і вирішенні правового спору між заінтересованими особами з метою захисту порушеного чи оспорюваного права. Звертаючись до суду з позовом, фізична чи юридична особа реалізує своє право звернення до суду у процесуальній формі, встановленій законом. Тобто позов це вимога щодо правового захисту порушених прав та інтересів громадян. Підставою позову є юридичні факти, на основі яких позивач обґрунтовує свої вимоги відповідно до норм матеріального права.

Факти, які складають підставу позову, поділяються на: 1) факти активної підстави позову — вказують на наявність у позивача певного суб'єктивного права. Дані факти є у всіх позовах і обов'язок доводити їх наявність покладається на позивача; 2) факти пасивної підстави позову — вказують на порушення відповідачем своїх обов'язків відносно позивача. Ці факти не є обов'язковими в позові; 3) факти, що призводять до подання позову — вказують на необхідність пред'явлення позову.

Ще однією характеристикою позову є предмет — це матеріально-правова вимога позивача до відповідача. Предмет позову характеризує те, на що спрямований позов. Він має впливати з спірних матеріально-правових відносин і підпадати під цивільну юрисдикцію суду.

Отже, позов — це вимога заінтересованої особи до суду про здійснення правосуддя у цивільних справах на захист прав та інтересів, порушених чи оспорюваних іншою особою¹.

Справи окремого провадження спрямовуються на встановлення певних обставин, наявності юридичних фактів або юридичного статусу громадян, необхідних для реалізації суб'єктивних прав.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. — С. 322.

Справи наказного провадження полягають у спрощеній процедурі розгляду ряду матеріально-правових вимог, які характеризуються явною очевидністю¹.

Відповідно до ст. 95 ЦПК України судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 96 ЦПК України, а саме якщо:

- 1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;
- 2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;
- 3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;
- 4) заявлено вимогу про присудження аліментів на дитину в розмірі тридцяти відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших зацікавлених осіб;
- 5) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів.

Відповідно до ст. 234 ЦПК України, **окреме провадження** — це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

¹Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — 496 с. С. 10.

- Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:
- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
 - 2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
 - 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
 - 4) усиновлення;
 - 5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;
 - 6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
 - 7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
 - 8) визнання спадщини відумерлою;
 - 9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
 - 10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
 - 11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом (ст. 234 ЦПК України).

В теорії цивільного процесуального права немає єдиного підходу до класифікації стадій цивільного процесу, їх виділення та термінологічного визначення. У науці цивільного процесуального права виділяють три, п'ять, сім, вісім стадій судочинства. М. Й. Штефан виокремлює 7 основних стадій цивільного процесу. Визначаються вони так:

1. Відкриття провадження у справі за заявою заінтересованої особи (ст.ст. 3, 15, 118, 119, 122 ЦПК України).
2. Проведення у справі до судового розгляду (ст. ст. 127–156 ЦПК України).

3. Судовий розгляд (ст. ст. 157–196; 208–223, 224–233 ЦПК України).
4. Апеляційне провадження (ст. ст. 291–322 ЦПК України).
5. Касаційне провадження (ст. ст. 323–352 ЦПК України).
6. Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. ст. 361–366 ЦПК України).
7. Звернення судового рішення до виконання (ст. ст. 367–382 ЦПК України)¹.

С.В. Васильєв виділяє обов'язкові і факультативні стадії цивільного процесу, відносячи до обов'язкових стадій відкриття провадження у справі (ст. 122 ЦПК України); підготовку справи до судового розгляду (ст. ст. 127–156 ЦПК України); судовий розгляд і постановлення судового рішення (ст. ст. 157–196 ЦПК України). До факультативних стадій він відносить:

- перегляд судових рішень (розділ V ЦПК України), включаючи такі форми провадження як апеляційне провадження; касаційне провадження; перегляд судових рішень Верховним Судом України; провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами;
- звернення судового рішення до виконання (ст. ст. 367–382 ЦПК України)².

Стадіями цивільного процесу можна назвати:

- відкриття провадження у цивільній справі;
- підготовку справи до судового розгляду;
- судовий розгляд;
- перегляд судових рішень в апеляційному порядку;
- перегляд судових рішень у касаційному порядку;
- перегляд судових рішень Верховним Судом України;
- перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс.

²Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — С. 13.

Під стадією процесу розуміють сукупність процесуальних дій суду і учасників процесу, направлених на здійснення однієї найближчої процесуальної мети¹.

Стадія — це сукупність процесуальних правовідносин і дій, об'єднаних певною метою.

Відкриття провадження у цивільній справі — перша стадія цивільного процесу, що характеризується відкриттям провадження по справі, а саме виникнення цивільних процесуальних відносин.

Підготовка справи до судового розгляду одна із обов'язкових стадій цивільного процесу. Мета цієї стадії полягає у сприянні охороні прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом створення умов для забезпечення правильного та своєчасного вирішення справи й ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Завданнями підготовки є:

- створення можливостей для врегулювання спору до судового розгляду, в тому числі примирення сторін;
- визначення характеру спірного правовідношення та матеріальної норми права, яка підлягає застосуванню;
- визначення предмета доказування, тобто фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи;
- визначення складу учасників процесу у справі, їх процесуального становища та способів забезпечення своєчасної явки цих суб'єктів у судове засідання;
- з'ясування кола доказів, необхідних для вирішення справи та забезпечення їх своєчасного надання.

Судовий розгляд — стадія цивільного процесу, яка являє собою сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямовану на розгляд та вирішення цивільно-правового спору по суті.

Значення судового розгляду визначається змістом діяльності суду відповідної інстанції і виконуваних ним функцій на цій стадії

¹Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — С. 13.

процесу, адже в ході судового розгляду на основі всебічного та повного дослідження доказів, наданих сторонами, встановлюються фактичні обставини справи та приймається рішення по суті.

Ці стадії є обов'язковими стадіями цивільного процесу, але поряд з цим можна виділити додаткові або факультативні стадії, якими є перегляд судових рішень в апеляційному порядку, перегляд судових рішень у касаційному порядку, перегляд судових рішень Верховним Судом України і перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Право на апеляційне провадження є однією з гарантій права на судовий захист, надаючи можливість особам, які не згодні з рішенням, оскаржити його в суд вищої інстанції. Апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив рішення, що оскаржується¹.

Касаційне оскарження рішення або ухвал суду можливе лише у двох випадках. Отже, його підставами є:

- 1) неправильне застосування судом норм матеріального права;
- 2) порушення судом норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 ЦПК України).

Стадія перевірки Верховним Судом України судових рішень у цивільних справах з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; а також у разі встановлених міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом².

Перегляд рішення за нововиявленими обставинами — це факультативна стадія цивільного процесу, під час якої суд, який ухвалив

¹Я.П. Зейкан. Коментар до Цивільно-процесуального кодексу України. — К.: Юридична практика, 2006. С. 389–390

²Цивільний процес України: Підручник — Х.: Оліссей, 2012. — 496 с. С. 10.

судове рішення, після набрання ним законної сили, переглядає його з ініціативи осіб, які брали участь у справі, у зв'язку з виявленням істотних обставин, що існували, але не були їм відомі на час вирішення справи¹.

Під ново виявленою обставиною мається на увазі фактична обставина, яка має істотне значення і яка об'єктивно існувала на час розгляду справи, але не була і не могла бути відома всім особам, які брали участь у справі, та суду².

¹Кравчук В. М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. — К.: Істина, 2006. — С. 835-836.

²М. Бородін Перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами за новим ЦПК України // Право України. — 2004. — № 11. — С. 42.

Розділ 2

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

2.1. Принципи закріплені Конституцією України

У теорії права принципи визначені як «універсальні, загальнозначущі ідеї, основні засади, що мають нормативність та вищу імперативність, що здійснюють загальне керування певною сукупністю норм, які регулюють процедуру оформлення, реалізації та захисту прав, свобод і обов'язків суб'єктів правовідносин, установлених матеріально-правовими нормами, порядок і послідовність дій державних органів і службових осіб, що застосовують правові норми»¹.

Принципи служать нормативними основами права, що покладені в його зміст, виступають як орієнтири його формування, що відображають його сутність і основні зв'язки, які реально існують у правовій системі. У принципах зосереджений світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Тому принципи права можна назвати ціннісним стрижнем правової матерії, своєрідним «вищим правом»².

¹Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. — 16 с.

²Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) / Скакун О. Ф. — Х.: Еспада, 2006. — С. 258.

В українській мові слово «принцип» означає «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку»¹.

Принципи (латинське слово *principium* — основа, начало, засади) — це керівні ідеї, положення, провідні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Роль і значення принципів права визначається їх природою: вони у концентрованому вигляді виражають сутність і зміст права, тому мають значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої, правозастосовчої діяльності².

Принципи цивільного процесуального права характеризуються такими ознаками:

- 1) принцип включає (виражає) в собі певну ідею (погляд), яка складає його зміст;
- 2) така ідея завжди прямо чи опосередковано повинна бути закріплена в нормативно-правових актах;
- 3) принцип повинен бути безпосередньо пов'язаним з цивільним процесом, визначати його основні властивості;
- 4) принцип повинен мати загальне значення для всього цивільного процесу;
- 5) принцип визначає типові риси цивільного судочинства і може мати винятки, які не є принципом;
- 6) принципи характеризуються значною стійкістю та стабільністю;
- 7) принципами не можуть бути звичайні вимоги (правила), які не складають одну з відомих альтернативних вимог;
- 8) принципами не можуть бути положення, які дублюють інші принципи або які з них виходять³.

¹ Великий глумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.

² Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юрс», 2005. — 624 с. С. 60.

³ Цивільний процес: навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Утриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2005. — 172 с.

Значення принципів цивільного процесуального права полягає в наступному:

- 1) відображають суть, загальну спрямованість, характерні риси і суспільний характер цивільного процесуального права;
- 2) сприяють правильному пізнанню норм цивільного процесуального права;
- 3) виступають основою для законодавчої практики;
- 4) сприяють виконанню завдань цивільного судочинства і підвищують його ефективність.

Для з'ясування сутності будь-якого принципу важливим є визначення його місця в системі принципів процесуального права. Питання щодо визначення системи принципів є досить дискусійним у теорії процесуального права.

Існує п'ять основних підходів до класифікації принципів цивільного процесуального права: за формою нормативного закріплення; за роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб'єктів правовідносин; за предметом правового регулювання; за значимістю; за змістом і дією в системі права.

I. За формою нормативного закріплення принципи поділяються на:

- принципи закріплені Конституцією України;
- принципи закріплені законодавством про судочинство;
- принципи закріплені цивільно-процесуальним законодавством.

II. За роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб'єктів правовідносин принципи поділяються на такі, що визначають:

- процесуально-правову діяльність суду і органу виконання судових рішень;
- процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу.

III. За предметом правового регулювання принципи поділяються на:

- принципи організації правосуддя (судоустрою і судочинства);
- функціональні — принципи процесуальної діяльності (судочинства);

- принципи, які визначають зміст процесуальної діяльності (диспозитивність, об'єктивна істина);
 - принципи, які визначають процесуальну форму виконання процесуальних дій (усність, безпосередність, безперервність).
- IV. За значимістю принципи поділяються на:
- фундаментальні (абсолютні — диспозитивність, рівноправність сторін, суддівське керівництво, процесуальний формалізм);
 - конструктивні (відносні - всі інші принципи).
- V. За їх змістом і дією в системі права принципи поділяються на:
- загальноправові принципи — характерні для всіх галузей права, в тому числі й цивільно-процесуального (принципи демократизму, гуманізму, верховенства права, законності);
 - міжгалузеві принципи — закріплені в нормах кількох галузей права, як правило, близьких за змістом, наприклад, для кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального (принципи здійснення правосуддя виключно судами; рівності всіх громадян перед законом і судом; незалежності і самостійності суддів та їх підпорядкованості тільки закону; колегіальності і одноособовості розгляду і вирішення цивільної справи в суді; національної мови судочинства; гласності судового розгляду і його повної фіксації технічними засобами; всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин справи, об'єктивної істини);
 - галузеві принципи — закріплені нормами лише цивільного процесуального права (принципи диспозитивності; процесуальної рівноправності сторін, змагальності; поєднання усності і письмовості судового розгляду; безпосередності судового розгляду; процесуального формалізму);
 - принципи окремих правових інститутів — процесуальні принципи, притаманні, наприклад, інституту судового розгляду цивільних справ (безпосередність, усність).

Найпоширенішою з них є класифікація за формою нормативного закріплення¹.

2.2. Принципи закріплені Конституцією України

Оскільки Конституція є основним законом нашої держави, то закріплені в ній положення є обов'язковими для будь-якої галузі, в тому числі і юриспруденції.

Так, у ст. 8 Конституції України закріплений основний, на нашу думку, принцип не лише цивільного процесу, а юриспруденції взагалі — принцип верховенства права. Він означає, що жодна людина не є вищою від закону; жодна особа не може підлягати юридичній відповідальності не інакше як за порушення встановлених законами правил поведінки; притягнення особи до відповідальності має відбуватися в порядку встановленому відповідними законами.

Основне призначення принципу верховенства права полягає в забезпеченні свободи та прав людини у її відносинах з державною владою та державними органами.

Мета верховенства права - це не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого законами та іншими нормативними актами, встановленими державою, а утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім, виконавчої влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми. Інакше кажучи, навіть бездоганний, з точки зору юридичної техніки, закон не завжди є панацеєю верховенства права. Звідси впливає перший і загалом таки майже безперечний висновок: самостійного значення, відмінного від принципу верховенства закону, принцип верховенства права набуває тоді, коли право розглядається як явище, яке не

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 624 с. С. 60.

міститься виключно в законах та інших нормативних актах, тобто коли має місце теоретичне і практичне розуміння права і закону¹.

Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Верховенство права - самостійний соціальний феномен, який базується на провідних ідеях наукової юридичної думки і досягненнях юридичної практики та визначає умови життєдіяльності суспільства, розвитку держави та її інституцій, забезпечення прав і свобод людини.

Слід пам'ятати, що принцип верховенства права має: по-перше, фундаментальний характер оскільки він є основою правової системи демократичного суспільства і поширюється на всі правовідносини; по-друге, прикладний характер, який полягає у виробленні та впровадженні практичних рекомендацій у діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб².

Наступним принципом цивільного процесуального права, який закріплений в Конституції України є принцип захисту судом прав і свобод людини і громадянина (ст. 55). Цей принцип означає,

¹Правова система України: історія стан та перспективи: у 5 т. — Х.: Право, 2008. — Т.1. — С. 151.

²Шидінгов В. С. Верховенство права — основоположний принцип правової системи демократичного суспільства // Часопис Київського університету права • 2009. — № 2. — С. 27—28

що кожна людина, незалежно від її расової чи релігійної спрямованості, кольору шкіри, політичних чи ідеологічних вподобань, має право на звернення до суду для захисту своїх оспорюваних, порушених чи невизнаних прав та інтересів.

Також, Основним Законом нашої держави у розділі VIII закріплено низку керівних положень, які стосуються здійснення судочинства. Основними з них є: здійснення правосуддя в Україні виключно судами (ст. 124); принцип територіальності й спеціалізації побудови системи судів загальної юрисдикції (ст. 125); незалежність і недоторканість суддів при здійсненні правосуддя (ст. 126); принцип здійснення правосуддя професійними суддями (ст. 127); принцип незалежності суддів при здійсненні правосуддя та підкорення їх лише законам (ст. 129); участь народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ст. 124); рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 129); змагальність сторін та свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129); гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (ст. 129); державна мова судочинства (ст. 10); забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (ст. 129); ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України (ст.ст. 124, 129).

Принцип здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124 Конституції України). Конституцією визначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Суд є єдиним органом держави, який здійснює від її імені правосуддя. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими державними органами чи посадовими особами не допускаються.

Здійснення правосуддя виключно судами впливає з діючих засад поділу державної влади України на три відокремлені державні влади — законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України).

Даний принцип здійснення правосуддя має важливе значення для дотримання прав і свобод людини і громадянина, так як судова процедура гарантує забезпечення законності, незалежності та об'єктивності при розгляді і вирішенні цивільних справ.

Суд здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення справи в судовому засіданні на підставі безпосереднього, всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин справи в умовах гласності та усності судового розгляду, змагальності і рівноправності сторін. У судовому розгляді реалізується вся система засад правосуддя, гарантуються права учасників процесу, безпосередньо досліджуються докази. Це забезпечує найбільші можливості саме для суду щодо встановлення обставин кожної справи. Судові рішення після набрання ними законної сили набувають обов'язкового характеру. Скасувати або змінити судові рішення вправі тільки вищестояща судова інстанція з додержанням суворих процесуальних правил і гарантій, які захищають права і охоронювані законом інтереси осіб, суспільства і держави.

Принцип територіальності й спеціалізації побудови системи судів загальної юрисдикції (ст. 125 Конституції України). Цей принцип, закріплений Конституцією України, покладено в основу побудови судової системи України, яку відповідно до ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Судова система побудована таким чином, щоб забезпечити доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому законодавством України.

Судова система України являє собою сукупність усіх встановлених Конституцією України і чинним законодавством судів, наділених повноваженнями здійснювати судову владу, заснованих і діючих на єдиних засадах правосуддя.

Систему судів загальної юрисдикції складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;

- 3) вищі спеціалізовані суди;
- 4) Верховний Суд України.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди.

Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується: єдиними засадами організації та діяльності судів; єдиним статусом суддів; обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законами; обов'язковістю виконання на території України судових рішень; єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України.

Принцип незалежності і недоторканості суддів при здійсненні правосуддя (ст. 126 Конституції України). Суддею є громадянин України, який призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.

Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням.

На посаду судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.

Вищою юридичною освітою є освіта, здобута в Україні за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, а також вища юридична освіта за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку;

Стажем роботи у галузі права є стаж роботи особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста.

Не можуть бути рекомендовані на посаду судді громадяни:

- 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді;
- 3) які мають не зняту чи не погашену судимість.

Недоторканність суддів забезпечує здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом. Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей.

Для забезпечення безпеки працівників суду та їх близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин державою можуть застосовуватися такі заходи:

- а) особиста охорона, охорона житла і майна;
- б) видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- в) встановлення телефону за місцем проживання;
- г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;

- д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку;
- е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту;
- е) переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання.

В разі встановлення даних, що свідчать про реальну небезпеку посягання на працівників суду, вживаються заходи щодо особистої охорони працівників суду та їх близьких родичів, їх житла і майна. У разі необхідності житло і майно осіб, взятих під захист, за рахунок коштів місцевого бюджету обладнуються засобами протипожежної і охоронної сигналізації, замінюються номери їх квартирних телефонів і державні номерні знаки належних їм транспортних засобів. Можуть також застосовуватися оперативно-технічні засоби відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Залежно від ступеня загрози для життя і здоров'я працівнику суду та його близьким родичам з дотриманням вимог чинного законодавства можуть видаватися зброя, спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку.

В разі загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, взятих під захист, за письмовими заявами або згодою цих осіб може проводитися прослуховування телефонних та інших переговорів. У ході прослуховування переговорів осіб, взятих під захист, може застосовуватися звукозапис.

У разі необхідності працівник суду, його неповнолітні діти та інші близькі родичі можуть бути за їх згодою тимчасово розміщені у місцях, що гарантують їх безпеку, в тому числі в дошкільних виховних закладах або установах органів соціального захисту населення України.

За рішенням органів, що забезпечують безпеку, прийнятим відповідно до їх компетенції, може бути накладено тимчасову або постійну заборону на видачу відомостей про місце проживання осіб, взятих під захист, та інших відомостей про них адресними

бюро, паспортними службами, підрозділами державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими офіційними інформаційно-довідковими службами.

За клопотанням або за згодою осіб, взятих під захист, якщо їх безпека не може бути забезпечена іншими заходами, вони тимчасово або постійно переводяться на іншу роботу, направляються на навчання, переселяються в інше місце проживання, можуть бути змінені їх зовнішність, анкетні дані з видачею відповідних особистих документів. Зазначені заходи повинні здійснюватися без будь-якого ущемлення житлових, трудових, пенсійних та інших прав осіб, взятих під захист.

Вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання жилої площі, матеріальної допомоги в розмірі мінімальної заробітної плати чи посадового окладу за попереднім місцем роботи працівника суду або іншого правоохоронного органу та працевлаштування забезпечується органом, що прийняв рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Підставою для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки працівника суду та близьких його родичів, є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю або майну.

Приводом для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки працівника суду та його близьких родичів може бути:

- а) заява працівника або його близького родича;
- б) звернення керівника відповідного державного органу;
- в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, які підлягають захисту.

Неприйняття рішень, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, невжиття відповідних заходів безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів відповідними посадовими особами органів, що забезпечують безпеку, тягне за собою дисциплінарну чи кримінальну відповідальність, передбачену чинним законодавством.

Дещо схожим до принципу незалежності і недоторканості суддів при здійсненні правосуддя є принцип незалежності суддів при здійсненні правосуддя та підкорення їх лише законам (ст. 129 Конституції України).

Незалежність суддів і підкорення їх лише закону є найважливішою засадою правосуддя і передумовою їх об'єктивності і неупередженості. При здійсненні правосуддя судді не залежать від органів законодавчої і виконавчої влади, органів державного управління, службових осіб, громадських організацій, партій і рухів, від думки і позиції сторін у цивільних і господарських справах, висновків органів дізнання і досудового слідства та прокурора у кримінальних справах, від вищестоящих судів. Отже, судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні та підкоряються лише закону. Гарантії незалежності й недоторканості суддів визначаються ст. 126 Конституції України та іншими законами.

Гарантіями незалежності суддів при здійсненні правосуддя є їх незмінюваність та недоторканність. Незмінюваність суддів — це довічне або безстрокове перебування судді на посаді.

Принцип здійснення правосуддя професійними судьями та у визначених законом випадках народними засідателями і присяжними (ст. 127 Конституції України). Носіями судової влади є судді. На них Конституцією України покладено функцію здійснення правосуддя.

Для реалізації своїх повноважень судді наділені відповідним статусом. Цей статус є однаковим для всіх суддів, які відрізняються між собою тільки компетенцією та повноваженнями. Судді є посадовими особами державної влади, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в суді конституційної юрисдикції та судах загальної юрисдикції.

Професійні судді не можуть брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-яку

іншу посаду, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Це конституційне положення про несумісництво (ч. 2 ст. 127 Конституції України) спрямовано на гарантування незалежності суддів при здійсненні правосуддя.

Судді зобов'язані: при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд справ з дотриманням встановлених законом строків; додержуватися вимог, передбачених Законом України «Про судоустрій і статус суддів», службової дисципліни та розпорядку роботи суду; не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закрите судове засідання; не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності.

У випадках, передбачених ЦПК України, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного професійного судді та двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді (ч. 2 ст. 18 ЦПК України). За таким правилом передбачено участь народних засідателів при розгляді справ окремого провадження у випадках: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу (ч. 4 ст. 234 ЦПК України). На народних засідателів на час виконання ними у суді обов'язків, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, поширюються гарантії недоторканності суддів.

Принцип участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ст. 124 Конституції України). У ст. 124 Конституції України закріплено форму, в якій здійснюється участь громадян у правосудді, а саме вказано, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Народним засідателем може бути громадянин України, який досяг 30-річного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду та який дав згоду бути народним засідателем. Список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою на чотири роки.

На народних засідателів на час виконання ними у суді обов'язків, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, поширюються гарантії недоторканності суддів.

Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (п. 2 ст. 129 Конституції України). Згідно ст. ст. 24, 129 Конституції України всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Принцип рівності усіх учасників перед законом і судом закріплений у невід'ємному зв'язку з такими засадами, як повага до честі і гідності усіх учасників процесу, а отже суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом. Цей принцип діє в усіх судах загальної юрисдикції, в усіх провадженнях у цивільних справах, передбачає рівність можливостей для заінтересованих осіб при зверненні до суду, а також при використанні процесуальних засобів захисту своїх інтересів. Зміст даного принципу реалізується на всіх етапах цивільного судочинства: при зверненні до суду позивач подає позов, а відповідач може подати зустрічний позов; під час судового розгляду справи сторони можуть підписати мирову угоду; рівними є можливості сторін у наданні доказів суду тощо.

Рівними перед законом і судом, так само як і громадяни України, є й іноземці, особи без громадянства, за винятками, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України).

Принцип змагальності сторін та свободи в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129 Конституції України). Принцип змагальності сторін та свободи в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості закріплений п. 4 ст. 129 Конституції України. Принцип змагальності виступає процесуальною гарантією всебічного, повного і об'єктивного встановлення дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін. Суть даного принципу полягає у забезпеченні широкої можливості сторонам, які беруть участь у справі, відстоювати свої права та законні інтереси, свою позицію у справі.

Змагальність характеризується широкою можливістю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати в доказовій діяльності передбачені ЦПК України необхідні процесуальні засоби, фактичні дані і докази, що їх підтверджують. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Кожна з сторін повинна доказати ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Принцип змагальності ґрунтується на праві сторін вільно розпоряджатися фактичним матеріалом у процесі. Отже, сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, брати участь у судових засіданнях, подавати докази і брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати судові усні і письмові пояснення, подавати свої доводи, міркування, заперечення суду при цьому належить керівна роль у ході судового засідання, пошуку об'єктивної істини, неухильного дотримання всіх правил судового розгляду, встановлених законом.

Принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (ст. 129 Конституції України).

Аналіз слова «гласність» свідчить, що воно утворюється від кореня — глас, голос. Звідси походять і терміни: проголосити —

вміщувати в собі будь-яке відкрите ствердження, голосувати — подавати голос і т.д. Слово «гласний» (прилюдний, привселюдний) тлумачиться як «доступний для суспільного ознайомлення і обговорення»¹.

Гласність — одна із найважливіших демократичних засад, яка забезпечує відкритість роботи органів управління, доступність для суспільного ознайомлення з їх діяльністю. Вона є найбільш масовою формою контролю населення за роботою органів влади, центральних і місцевих, боротьби проти бюрократизму².

У загальноприйнятому, широкому розумінні гласність — це, перш за все, відкритість і публічність у діяльності державних структур як умови демократичного прийняття рішень, а також поінформованість громадян про всі соціально значущі проблеми, які торкаються їх інтересів.

Основний зміст і значення гласності полягає у:

- свободі і публічності слова усного і свободі слова друкованого; у відкритому співставленні ідей, думок;
- відкритості і доступності діяльності всіх органів влади і управління, посадових осіб для громадян; можливості безперешкодного звернення до них громадян з пропозиціями і заявами;
- наданні громадянам та їх об'єднанням інформації, необхідної для участі в обговоренні і вирішенні питань державного і громадського життя, а також тієї, що торкається їх прав, обов'язків і законних інтересів;
- вільному виявленні, вивченні і оголошенні громадської думки;
- праві громадян знати, чи враховується громадська думка при прийнятті рішень чи ні, а якщо ні, то з яких причин;
- обнародуванні прийнятих рішень і доведенні їх до відома зацікавлених осіб та організацій³.

¹Новий тлумачний словник Української мови. — У 3 томах. — Т.2. — К.: Аконіт, 1998. — 714 с.

²Краткий политический словарь / Абаренков В. П., Аверкин А. Г., Агешин Ю. А. и др.; Сост. и общ. ред. Н. В. Шишлина. — 5-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1988. — 477 с.

³Гласность судебной деятельности по уголовным делам / Отв. ред. В. В. Леоненко. — К.: Наук. думка, 1993. — 188 с.

Гласність судового процесу є основною і необхідною умовою справедливого розгляду справи незалежним судом.

Відповідно до принципу гласності прилюдно проголошуються судові рішення, особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з усіма матеріалами справи і обговорювати їх.

Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації щодо результатів розгляду його судової справи. Учасники судового розгляду та інші особи, присутні у відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові нотатки. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі (ч. 8 ст. 6 ЦПК України).

Звукозапис судового розгляду необхідний для:

- одержання поточного звукозапису судових засідань (до завершення справи);
- забезпечення повноти звукозапису, записування всіх дій, які відбуваються;
- порівняння офіційного судового і альтернативного звукозапису;
- оскарження дій судді;
- фіксація заперечень проти дій судді;
- фіксація пояснень сторін, показань свідків та інших учасників процесу;
- подання зауважень на неповноту або неправильність технічного запису судового засідання.

Гласність судового процесу означає, що в залі судового засідання можуть бути присутні будь-які громадяни. Законодавством не встановлено вимог щодо віку осіб, які мають право бути присутніми в судовому засіданні. Глядачі не зобов'язані повідомляти суд з якою метою вони присутності в залі судового засідання. В свою чергу, суд не має права встановлювати особу глядачів, причини

та мету їхнього перебування в залі судового засідання. Всі особи, які знаходяться в суді, повинні дотримуватися загальних правил поведіння та підкорятися розпорядженням головуєчого судді. Присутність глядачів в залі може бути обмежена об'єктивними причинами. Так, наприклад, суддя вправі обмежити доступ глядачів фактичною кількістю місць для сидіння в залі судового засідання з метою забезпечення порядку в судовому засіданні. Процесуальний документ про обмеження кількості глядачів не виноситься.

Присутність осіб в залі засідань також обмежується і в разі проведення закритого судового засідання. Ч. 3 ст. 6 ЦПК України встановлено, що закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність. Особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні тільки за згодою осіб, яким вони належать.

Принцип державної мови судочинства (ст. 10 Конституції України).

Згідно зі ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова.

Державна мова — закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян

на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, встановленому процесуальним законом.

Регіональна мова або мова меншини - мова, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави.

Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Спеціальним законом у сфері використання мови є Закон України «Про засади державної мовної політики». У ст. 3 вказаного закону закріплене право мовного самовизначення, а саме — кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання. Кожен незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову.

У контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, віднесені мови: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, їдиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька. До кожної з перелічених вище мов застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов

або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови, якщо кількість осіб - носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення.

За рішенням місцевої ради в окремих випадках, з урахуванням конкретної ситуації, такі заходи можуть застосовуватися до мови, регіональна мовна група якої становить менше 10 відсотків населення відповідної території.

Право ініціювання питання щодо застосування заходів, спрямованих на використання регіональних мов або мов меншин, належить також мешканцям території, на якій поширена ця мова.

У разі збору підписів понад 10 відсотків осіб, які мешкають на певній території, місцева рада зобов'язана прийняти відповідне рішення протягом 30 днів з моменту надходження підписних листів. Дії або бездіяльність місцевої ради можуть бути оскаржені до суду в порядку адміністративного судочинства.

На сьогодні російській мові надали статусу регіональної в Одесі й Одеській області, Севастополі, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Дніпропетровській і Херсонській областях, а також у Харкові, Запоріжжі, Миколаєві, Луганську.

Порушення принципу національної мови судочинства, обмеження прав особи на користування в процесі рідною мовою, необгрунтована відмова у запрошенні перекладача є суттєвим порушенням процесуального закону, яке може призвести до скасування ухваленого рішення (ч. 3 ст. 309 ЦПК України).

Забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (ст. 129 Конституції України). Апеляція — це основний засіб оскарження судових рішень, які не набрали чинності, з метою перевірки їх законності та обгрунтованості.

Правом на апеляційне оскарження наділяються не тільки особи, які беруть участь у справі, але й особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, а

також прокурор, який не брав участі у справі, для чого він має право знайомитися з матеріалами справи у суді (ч. 1 ст. 292, ч. 4 ст. 46 ЦПК України). Таким правом наділяється прокурор при вирішенні питання про подання касаційної скарги, заяви про перегляд рішення у зв'язку з винятковими або нововиявленими обставинами.

Основною функцією інституту касаційного перегляду справ є перевірка законності розглянутих справ, в яких суд апеляційної інстанції не усунув істотні порушення закону або сам їх допустив, а також забезпечення однакового застосування закону. Особливістю касаційного провадження є процесуальна мета, яка полягає в перевірці правильності застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, законності рішень чи ухвал суду першої та апеляційної інстанції.

Ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України (ст. ст. 124, 129 Конституції України). Ст. 124 Конституції України встановлено, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Відповідно до процесуального законодавства рішення суду є обов'язковим уже з моменту його ухвалення і проголошення в судовому засіданні. Але з моменту вступу рішення в законну силу воно стає загальнообов'язковим, тобто обов'язковим не тільки для суду та інших учасників у цивільній справі, а й для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян і підлягає виконанню на всій території України. Ухвалення судового рішення іменем держави визначає особливу роль суду як єдиного органу державної влади, який згідно з Конституцією України здійснює правосуддя і в акті від її імені реалізує право держави на вирішення правових конфліктів у цивільних правовідносинах. Обов'язковий характер судового рішення, ухваленого іменем держави, підкреслює авторитет судової влади, суб'єктом якої є суд, і сприяє утворенню в Україні режиму законності.

Рішенням суду від імені держави усувається спір між сторонами або вирішується питання про захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ та організацій, державних і громадських інтересів. Рішенням реалізується владна воля держави — сторони присуджуються додержуватися певної поведінки щодо існуючих між ними правовідносин.

Судове рішення — акт правосуддя в цивільних справах. Воно також є цивільним процесуальним актом, який підсумовує діяльність суду. В рішенні відображається вся проведена судом діяльність з дослідження й оцінки доказів, встановлення юридичних фактів, а також із застосування норм права до конкретних правовідносин і їх суб'єктів.

2.3. Принципи закріплені законодавством про судочинство

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює ряд принципів цивільного процесуального права, але оскільки всі закони України так чи інакше базуються на нормах Конституції України, то деякі положення Основного Закону дублюються вказаним Законом.

Так, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» закріплені такі основні засади цивільного процесуального права: здійснення правосуддя незалежними та безсторонніми судами (ч. 1 ст. 1, ст. 5); здійснення правосуддя професійними суддями та у визначених законом випадках народними засідателями і присяжними (ч. 2 ст. 1); принцип територіальності й спеціалізації побудови системи судів загальної юрисдикції (ч. 3 ст. 1); принцип верховенства права (ст. 2); принцип захисту судом прав і свобод людини і громадянина (ст. 7); принцип незалежності і недоторканості суддів при здійсненні правосуддя (ст. ст. 6, 47-48); принцип рівності всіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 9); принцип гласності

і відкритості судового процесу (ст. 11); принцип державної мови судочинства і діловодства в судах (ст. 12); принцип обов'язковості судових рішень (ст. 13); принцип одноособового чи колегіального розгляду справи (ст. 15); принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (ст. 14); принцип незмінюваності судді (ст. 52); принцип несумісності займаної посади судді (ст. 53); принцип участі народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (глава 3). Оскільки майже всі принципи, які закріплені законодавством про судочинство містяться і в Конституції України, то детальніше розглянемо лише ті з них, які ще не розглядалися.

Принцип незмінюваності судді (ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Цей принцип полягає в тому, що суддя, перебуваючи на посаді судді безстроково, займатиме цю посаду до 65 років, крім випадків звільнення судді з посади чи його відставки. Безстрокове перебування на посаді в сукупності з гарантіями закріпленими в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» створює умови для повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи та винесення на основі цього об'єктивного рішення.

Принцип несумісності займаної посади судді (ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Цей принцип означає, що суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках.

2.4. Принципи закріплені цивільним процесуальним законодавством

ЦПК України також закріплює ряд основних положень цивільного процесуального права. Це зокрема, принципи диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін, змагальності, поєднання усності і письмовості судового розгляду, безпосередності судового розгляду, процесуального формалізму.

Принцип диспозитивності (ст. 11 ЦПК України) є одним з основних принципів цивільного процесуального права. Диспозитивність в цивільному процесі полягає в наданій заінтересованим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на відкриття провадження у справі, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів, державних і громадських інтересів.

Термін «диспозитивність» походить від латинського слова *dispositio* — 1) розстановка, розташування, розміщення; 2) установа, закон¹. Похідне від нього *dispositivus* перекладається як упорядкований, розподілений². Диспозитивність в широкому розумінні — це можливість особи діяти та регулювати свої відносини на власний розсуд, наприклад, вступати у правовідносини чи ні, реалізовувати свої передбачені законом права або утримуватись від цього, за наявності декількох запропонованих законом варіантів вибирати найбільш вигідний. У приватно-публічних відносинах диспозитивність характеризується як: «дозволено все, що не

¹Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / Литвинов В. Д. — К.: Українські пропілеї, 1998. — С. 207.

²Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. С. Шемшученко (ред.). — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 2: Д—Й. — С. 27.

заборонено законом». В публічних відносинах диспозитивність має дещо вужчу сферу застосування. Можливість вибору варіанта поведінки чітко окреслена і характеризується як: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

М. Й. Штефан виособлює такі основні положення, що характеризують принцип диспозитивності: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен сам потурбуватися про це — *vigilantibus jura scripta sunt*; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитись — *volentum non fit injuria*; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позов проти своєї волі — *nemo inventus cogere cogitur*; немає судді без позивача — *nemo iudex sine actore*; 4) суд не повинен виходити за межі вимоги сторін — *iudex ne eat ultra petita partium, ultra petita non cognoscitur*, за винятками, встановленими законом; 5) правом розпорядження об'єктом процесу — *res in iudicatum delicta*¹.

Диспозитивність діє на всіх стадіях цивільного провадження. На стадії відкриття провадження диспозитивність характеризується тим, що судове провадження виникає на підставі звернення позивача з позовними вимогами до суду. Власну ініціативу суд для відкрити провадження не проявляє. Звернення до суду для захисту своїх прав та інтересів — це право, а не обов'язок позивача. Більше того, особа, яка звернулася до суду, може у будь-який час відмовитися від позову, змінити підставу або предмет позову.

Розпорядження правами щодо предмету спору повинно здійснювати з урахуванням меж здійснення цивільних прав, що передбачені ст. 13 ЦК України, а саме в межах, передбачених законом та у встановленій законом процесуальній формі; без порушення прав інших осіб, без завдання шкоди доквіллю або культурній спадщині; без наміру завдати шкоди іншій особі; з додержанням моральних засад суспільства.

Право розпорядитися своїми правами щодо предмету спору мають всі особи, які беруть участь у справі, за умови, що вони

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. — С. 66.

мають цивільну процесуальну дієздатність. Таке право мають також особи (за винятком тих осіб, які не мають цивільної процесуальної дієздатності), в інтересах яких заявлено вимоги.

Диспозитивність характеризує процесуальне становище не лише позивача, але й інших осіб, які беруть участь у справі. Так, наприклад, відповідач самостійно вирішує визнавати позов чи заперечувати проти нього, чи подавати зустрічний позов; третя особа самостійно вирішує вступати в процес чи ні.

Згідно ч. 2 ст. 3 ЦПК України диспозитивність може також реалізовуватися особами на користь інших осіб. Це положення застосовується до осіб, які не мають цивільної процесуальної дієздатності. В такому випадку принцип диспозитивності реалізується законними представниками таких осіб, які безпосередньо приймають участь у справі.

Відповідно до принципу диспозитивності особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, одержувати копії рішень, ухвал, постанов і інших документів, що є у справі, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь в їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати усні і письмові пояснення судова, подавати свої доводи, міркування та заперечення, оскаржувати рішення і ухвали суду, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм законом (ст. 27 ЦПК України). Крім цього, у ст. 31 ЦПК України визначено, що сторони користуються рівними процесуальними правами; позивач вправі протягом усього часу розгляду справи по суті змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог або відмовитися від позову; відповідач має право визнати позов повністю або частково; сторони можуть закінчити справу мировою угодою в усякій стадії процесу, вимагати виконання рішення, ухвали, постанови суду. Диспозитивністю також визначаються права інших осіб, які беруть участь у справі (ст. ст. 34, 46 ЦПК України).

У ст. 11 ЦПК України визначено такі елементи диспозитивності: 1) суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням

фізичних чи юридичних осіб в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; 2) особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи (за винятком тих осіб, які не мають цивільної процесуальної дієздатності), в інтересах яких заявлено вимоги; 3) суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє. Отже, ЦПК України визначає диспозитивний характер прав осіб, які беруть участь у справі.

Зміст принципу диспозитивності закріплений в інших правах осіб, які беруть участь у справі, та визначаються системою цивільних процесуальних правовідносин в наступних стадіях розвитку цивільного судочинства у справі. Особи, які беруть участь у справі, повинні користуватися належними процесуальними правами сумлінно, не спрямовувати їх на шкоду інших осіб, державних і громадських інтересів¹.

Принцип процесуальної рівноправності сторін (ст. 31 ЦПК України).

Даний принцип встановлює для сторін рівні можливості для здійснення ними своїх процесуальних прав і виконання обов'язків.

Цивільне процесуальне законодавство надає сторонам однакові процесуальні засоби для захисту і рівну можливість для їх застосування та сприяння судові. Суд допомагає сторонам у збиранні і залученні до справи доказів; суд зобов'язаний роз'яснити права і обов'язки сторін, попередити про наслідки здійснення або невчинення процесуальних дій; сторонам надсилаються повістки і повідомлення про час і місце судового засідання та проведення окремих процесуальних дій; при розгляді клопотань осіб, які беруть участь у справі, суд заслуховує думку сторін. Суд не може ухвалити рішення, не вислухавши пояснень відповідача.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 60.

Принцип процесуального рівноправ'я діє в усіх провадженнях і стадіях цивільного процесу.

Принцип змагальності (ст. 10 ЦПК України). Принцип змагальності виступає процесуальною гарантією всебічного, повного і об'єктивного встановлення дійсних обставин справи, прав і обов'язків сторін. Суть даного принципу полягає у забезпеченні широкої можливості сторонам, які беруть участь у справі, відстоювати свої права та законні інтереси, свою позицію у справі.

Змагальність характерна для процесуального статусу і інших осіб, які беруть участь у справі: третіх осіб, судових представників, органів, які звертаються до суду на захист прав та інтересів інших осіб. Ці особи також мають власні інтереси у справі, тому теж зацікавлені у доведенні суду своєї позиції та наданні доказів.

Принцип змагальності включає такі елементи: 1) сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості; 2) кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень; 3) суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених ЦПК України (ст. 10).

В цивільному судочинстві змагальність виявляється в тому, що:

- 1) дії суду залежать від вимог позивача та заперечень відповідача;
- 2) суд вирішує справу в межах заявлених вимог та на підставі наданих йому доказів;
- 3) особи, які беруть участь у справі, займають активне становище щодо інших учасників процесу та суду;
- 4) сторони самостійно визначають, які саме докази подавати суду, а які притримати;
- 5) особи, які беруть участь у справі, можуть брати участь у справі особисто або через представників;

- 6) кожна особа зобов'язана доказати факти, на які вона посилається;
- 7) невиконання процесуальних обов'язків або нездійснення процесуальних прав особою тягне настання небажаних для неї правових наслідків.

Отже, змагальність характеризується широкою можливістю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати в доказовій діяльності передбачені ЦПК України необхідні процесуальні засоби, фактичні дані і докази, що їх підтверджують. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Кожна з сторін повинна доказати ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Принцип змагальності ґрунтується на праві сторін вільно розпоряджатися фактичним матеріалом у процесі. Отже сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, брати участь у судових засіданнях, подавати докази і брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання та відводи, давати судові усні і письмові пояснення, подавати свої доводи, міркування, заперечення та ін. Суду при цьому належить керівна роль у ході судового засідання, пошуку об'єктивної істини, неухильного дотримання всіх правил судового розгляду, встановлених законом.

Принцип змагальності послідовно відображається в багатьох інших нормах ЦПК України, зокрема тих, що регулюють процес доказування та судовий розгляд цивільних справ.

Принцип поєднання усності і письмовості судового розгляду (ст. ст. 6, 119 ЦПК України). Цивільний процес базується на поєднанні двох начал — усності і письмовості. Домінуюче значення в цьому поєднанні надається усності. У ЦПК України закріплені норми, які зобов'язують суд, сторони, інших учасників процесу здійснювати процесуальні дії в усній формі (ч. 1 ст. 6 ЦПК України). Усна форма судового розгляду сприяє реалізації вимог принципу гласності і безпосередності¹. В усній формі ведеться судове

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 66.

засідання, усно виступає суддя, заслуховуються пояснення осіб, які беруть участь у справі, експертів, усно ставляться запитання. Усна форма спілкування створює можливість правильного встановлення істини у справі, підвищує ефективність принципу змагальності сторін, сприяє ухваленню законного і обґрунтованого рішення.

У той же час, деякі процесуальні дії повинні здійснюватися лише у письмовій формі. Позовна заява, як основний процесуальний документ, подається в письмовій формі. Письмово подаються апеляційні та касаційні скарги, укладаються мирові угоди. Деякі процесуальні дії можуть здійснюватися як усно, так і письмово. Це відноситься до клопотань сторін, заперечень проти заявлених клопотань, запитань до експертів в судовому засіданні.

Принцип безпосередності судового розгляду (ст. 159 ЦПК України).

Даний принцип визначає порядок дослідження, способи і методи сприйняття судом матеріалів справи. В силу даного принципу суд повинен базувати своє рішення у справі виключно на перевірених і досліджених у судовому засіданні доказах. Згідно зі ст. 159 ЦПК України суд першої інстанції зобов'язаний безпосередньо дослідити докази у справі: заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновки експертів, ознайомитися з письмовими доказами, оглянути речові докази. При цьому суд повинен прагнути отримати фактичні дані з першоджерела. Безпосереднє сприйняття і дослідження фактичних даних судом дозволяє достовірно зробити висновок про обставини справи. Лише в окремих випадках, коли особи чи свідки, які беруть участь в справі, не можуть з поважних причин з'явитись в судові засідання, за дорученням суду, який розглядає справу, відповідний суд може допитати їх за місцем знаходження.

Вимогою принципу безпосередності також є незмінність складу суду від початку до кінця розгляду справи (ч. 2 ст. 159 ЦПК

України), тобто передбачено розгляд справи одним і тим самим судом, а у разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку. У судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали.

Принцип процесуального формалізму (глава 6 розділу 1, ст. 119 ЦПК України). Цей принцип передбачає встановлення певних правових формальностей: обов'язкових форм, термінів і способів здійснення процесуальних дій, які повинні здійснюватись у визначеній послідовності та у встановлені законом терміни. Ці формальності повинні забезпечити і гарантувати від зловживань права учасників цивільного судочинства, при цьому формалізм не повинен ускладнювати здійснення процесуальних прав.

Цивільним процесуальним законодавством чітко встановлені правила пред'явлення, форма і зміст позовної заяви, скарги, прийняття заяв у цивільних справах, підстави забезпечення позову, строки розгляду справи тощо. Всі випадки спрощення процедури повинні базуватись на нормах процесуального закону. Принцип процесуального формалізму спрямований на забезпечення швидкості, правильності й ефективності цивільного судочинства.

Неможливість процесуального сумісництва. Цей принцип забезпечує стабільне становище суб'єктів цивільного процесу. Відповідно до цього принципу суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин не може в одній і тій же справі перебувати більше як в одному процесуальному становищі (позивач не може в цій же справі бути свідком або третьою особою тощо). При дорученні співучасником ведення справи одному із співучасників, останній не змінює своєї процесуальної правосуб'єктності, а залишається стороною і діє в процесі на захист своїх прав і прав співучасників. Порушення принципу неможливості процесуального сумісництва є підставою для визнання рішення незаконним і його скасування. Про неможливість процесуального сумісництва не існує окремої норми права, але це подожження впливає з норм ЦПК України,

які регулюють процесуальне правове становище учасників процесу. Порушення принципу неможливості процесуального сумісництва є підставою для визнання рішення незаконним і його скасування¹.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 67.

Розділ 3

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

3.1. Поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин

Вступаючи у будь-які правові відносини особа реалізує надані їй суб'єктивні права та, відповідно, суб'єктивні обов'язки. Для правових відносин, у тому числі і процесуальних, характерна наявність певного складу, так званих обов'язкових елементів, а саме: суб'єкт, об'єкт і зміст, який складають суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають і розвиваються на диспозитивній основі внаслідок вольових дій осіб, які звертаються до суду із заявою за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу, або виникають на публічній основі, коли на захист прав та інтересів осіб або державних чи суспільних інтересів у суді відкрито провадження в цивільній справі за заявою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК України)¹.

С.В. Васильєв зазначає, що цивільні процесуальні правовідносини — це врегульовані цивільним процесуальним правом

¹Литовченко Л.А., Мінка П. Я. Цивільне процесуальне право: Курс лекцій для студентів юридичного факультету. — Д.: Дніпроп. гуманітарн.ун-т. — 2007. — С. 59.

відносини, що складаються між судом і іншими суб'єктами із приводу розгляду і вирішення цивільної справи¹.

Деякі науковці вказують на те, що цивільні процесуальні відносини — це такі, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, які забезпечують правильний й швидкий розгляд і вирішення цивільних справ².

Цивільні процесуальні правовідносини — це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, й іншими учасниками цивільного процесу у зв'язку з їх діяльністю із забезпечення правосуддя в цивільних справах, у справах наказного та окремого провадження³.

Отже, цивільні процесуальні правовідносини — це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, які виникають між судом та іншими учасниками процесу з приводу захисту порушених цивільних прав та законних інтересів, а також розгляду та вирішення цивільної справи.

Цивільні процесуальні правовідносини існують лише у формі правових відносин — у цій галузі правовідносин дозволено лише те, що прямо дозволено нормативними актами. Такий, дозвільний, спосіб правового регулювання процесуальних відносин не допускає так званої фактичної процесуальної діяльності, тобто діяльності, не передбаченої формами цивільного судочинства. На відміну від цивільного права, в якому відповідно до ст. 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що

¹Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 344 с.

²Громадянський процес / Под ред. В. В. Комарова. — Х., 2001. — с. 64.

³Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — с. 36–37.

не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки, для цивільних процесуальних правовідносин обов'язковою умовою виступають норми права, реалізація яких і спричиняє виникнення, розвиток і припинення цього виду правовідносин.

Як і будь-які інші правовідносини, цивільні процесуальні правовідносини фіксують коло осіб, на яких поширюється дія правових норм, що закріплюють конкретну поведінку, суб'єктивні права і обов'язки цих осіб як суб'єктів правовідносин. Норми цивільного процесуального права врегульовують поведінку суду, сторін, третіх осіб, заявників, інших суб'єктів у сфері цивільного судочинства.

Цивільні процесуальні правовідносини не можуть складатися між учасниками процесу поза судом. Це пов'язано з тим, що цивільне процесуальне право не надає учасникам процесу прав і не покладає на них обов'язків стосовно один одного.

Суд, як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, виступає як орган судової влади держави, на який покладено функцію вирішення цивільної справи по суті, а також розв'язання окремих правових питань, що виникають у судочинстві з її розгляду. Відповідно права і обов'язки суду у відносинах з іншими суб'єктами відображають владні повноваження суду як державного органу, який здійснює правосуддя. Суд керує процесом розгляду справи, спрямовує діяльність осіб, які беруть участь у справі, роз'яснює їм їхні права і обов'язки, попереджає про наслідки їх вчинення і сприяє у здійсненні учасниками прав, постановляє обов'язкове для виконання рішення, яким розв'язано цивільний спір і здійснено захист прав і законних інтересів.

Вважаючи, що суд як державний орган, наділений визначеними владними повноваженнями стосовно інших учасників процесу, необхідно звернути увагу на те, що природа цивільних процесуальних правовідносин є набагато складнішою, ніж відносини влади і підпорядкування. Владний характер повноважень суду

також означає, що він наділений обов'язками як перед державою, так і щодо інших учасників процесу (зокрема, приймати позовні заяви, скарги, розглядати клопотання сторін тощо). Процесуальні права і обов'язки суду та інших учасників процесу пов'язані між собою.

Цивільні процесуальні правовідносини мають низку характерних ознак, які їх відрізняють з поміж інших правових відносин. Поряд із загальними ознаками, що притаманні всім правовідносинам, цивільні процесуальні:

- регулюються нормами цивільного процесуального права;
- завжди виникають між судом як органом державної влади та іншими учасниками процесу;
- визначають поведінку учасників процесу під час здійснення правосуддя;
- мають чітко визначений конкретний суб'єктний склад правовідносин із процесуальним закріпленням правового статусу кожного з них;
- виражаються у спеціальній, встановленій законом, цивільній процесуальній формі;
- завжди динамічні і складаються у певну систему.

Крім того, цивільним процесуальним правовідносинам притаманні такі особливості, як відносність, двосторонність, системність та обов'язкова правова форма¹.

Особливістю цивільних процесуальних правовідносин є їх суб'єктний склад. Цивільним процесуальним правом визначаються права і обов'язки кожного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Відомо, що обов'язковим суб'єктом є суд, а решта інших учасників беруть участь у справі відповідно до встановленого процесуального порядку. Сторона взаємодіє із судом з приводу захисту свого права, прокурор — державного інтересу, профспілки — громадського інтересу, свідок — з приводу відомих фактів, які

¹Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — с. 37.

необхідні судові для правильного вирішення справи тощо. Процесуальному праву сторони кореспондує обов'язок суду і навпаки.

Особливістю цивільних процесуальних правовідносин є мета: головна і найближча. Головна мета визначається як загальна для всіх цивільних процесуальних правовідносин — це захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК України). Найближча мета визначається для кожного правовідношення окремо (відкриття провадження у справі, подання доказів тощо).

3.2. Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин

Як правило, виникнення цивільних процесуальних правовідносин зумовлено наявністю між сторонами відносин, які набули спірного характеру. Однак специфіка цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що вони обов'язково виникають через суд, який є обов'язковим їх учасником.

М.Й. Штефан вважає, що для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідною є наявність: а) підстави; б) приводу; в) процесуальних передумов¹.

Передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин слід визнати наявність відповідної норми цивільного процесуального права та цивільну процесуальну правосуб'єктність, а підставою є певний юридичний факт (конкретна дія або подія, з якою цивільний процесуальний закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин)².

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. — С. 82—85.

²Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. — За ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2006. — С.32.

Норми цивільного процесуального права визначають нормативну передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин, оскільки у разі відсутності відповідної правової норми про можливість участі даної особи як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин або ж прямої заборони участі, ці процесуальні правовідносини виникнути не можуть.

Норми цивільного процесуального права є найважливішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Це загальні правила поведінки, сформульовані як владні веління, які спрямовані на врегулювання відносин, що складаються у зв'язку зі здійсненням правосуддя у цивільних справах. Норми цивільного процесуального права мають загальний характер, в них виражено загальний стандарт поведінки суду або інших учасників процесу, який найбільш повно відповідає інтересам здійснення правосуддя¹.

Цивільно-процесуальна норма визначає межі поведінки не одного конкретного суб'єкта, а усіх, хто звертається до суду і стає учасником цивільного процесу і у такий спосіб забезпечує цілеспрямований правовий вплив на поведінку суду і учасників процесу в єдиному для всіх правовому полі. Норма цивільного процесуального права зв'язує в одне правовідношення процесуальні дії суду та інших учасників процесу, визначає процесуальні права і обов'язки та порядок їх реалізації. Отже, вказівка на норму права як передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин має загальний характер і означає наявність сукупності норм, якими участь у цивільному процесі конкретних суб'єктів обумовлюється наявністю або відсутністю певних обставин. Наприклад, для участі сторонами у справі такі обставини в систематизованому вигляді визначені ст. ст. 121, 122 ЦПК України. Як загальна передумова виникнення, наприклад, апеляційного правовідношення

¹ Комаров В. В. Учение о гражданских процессуальных правоотношениях и их субъектах // Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. проф. В. В. Комарова. — Х.: Право, 2002. — С. 101.

виступає норма ст. 292 ЦПК України, яка визначає право сторони на подачу апеляційної скарги і обов'язок суду прийняти цю скаргу відповідно до вимог, встановлених законом.

В.І. Тертишніков розподіляє коло передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, а також і норми, якими врегульовано ці правовідносини, на дві групи: загальні і спеціальні. До загальних норм цивільного процесуального права віднесено норми, які впливають на всі суспільні відносини, що складають предмет регулювання цивільного процесуального права. Загальні норми регулюють діяльність всіх суб'єктів відносин у всіх видах проваджень і у всіх стадіях процесу. Спеціальні норми регулюють лише значний вид процесуальних правовідносин або типове правовідношення. Спеціальні норми регулюють права й обов'язки суду й інших учасників процесуальної діяльності у певній обмеженій сфері¹.

Норми цивільного процесуального права як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризуються такими особливостями: 1) встановлюються тільки державою; 2) є загальнообов'язковими; 3) мають загальний характер; 4) регулюють суспільні відносини лише в сфері здійснення правосуддя у цивільних справах; 5) забезпечуються можливістю застосування державного примусу чи процесуальних заходів, не пов'язаних з державним примусом; 6) ставлять за мету правильний і своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ².

Для того, щоб особа могла бути учасником цивільних процесуальних відносин, вона повинна мати достатній рівень правосуб'єктності.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність особи означає її здатність бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і визначається законом по-різному для кожного із суб'єктів.

¹Тертишников В. І. Гражданский процесс: Конспект лекций. — С. 36.

²Литовченко Л.А., Мінка П. Я. Цивільне процесуальне право: Курс лекцій для студентів юридичного факультету. — Д.: Дніпроп. гуманітарн. ун-т. — 2007.

Наприклад, правосуб'єктність суду визначена Конституцією України, Законом «Про судоустрій і статус суддів», ЦПК України та іншими нормативно-правовими актами.

У цивільному процесуальному законодавстві найбільше уваги приділяється основним учасникам цивільного процесу — сторонам та третім особам, оскільки спір між ними і є безпосереднім предметом судового розгляду та вирішення.

Існує значна кількість цивільних процесуальних суб'єктивних прав, що породжує певні труднощі при їх класифікації. Для зручності характеристики правосуб'єктності розглянутих суб'єктів М.Й. Штефан вважає, що численні цивільно-процесуальні права сторін можуть бути класифіковані на певні групи для забезпечення виконання процесуальних функцій¹.

Ще однією передумовою виникнення цивільних правовідносин є цивільна процесуальна правоздатність.

Цивільна процесуальна правоздатність — це здатність бути стороною (позивачем, відповідачем) у цивільному процесі, мати цивільні процесуальні права і процесуальні обов'язки. Правоздатність, цивільну процесуальну правоздатність набувають громадяни з моменту народження, а юридичні особи — з моменту державної реєстрації. Для того, щоб бути не тільки стороною, а й здійснювати свої права в суді, виконувати процесуальні дії, тобто активно брати участь у процесі як позивачу, так і відповідачу, необхідно володіти цивільною процесуальною дієздатністю, під якою розуміється здатність сторони вчиняти особисто процесуальні дії, що породжують юридичні наслідки.

Процесуально правоздатними фізичними особами можуть бути громадяни України. Всі громадяни володіють нею в повній мірі без обмежень.

Держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади можуть виступати у цивільному процесі тільки через

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. — С. 98.

створювані ними органи та уповноважених службових осіб. У той самий час ст. 31 ЦПК України допускає участь держави в якості позивача чи відповідача.

Процесуальна правоздатність та дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України (ч. 1 ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

В науці цивільного процесуального права розуміння правоздатності як передумови цивільних процесуальних правовідносин виявляє дискусійний характер. Так, наприклад, В.В. Комаров вважає, що правоздатності, єдиної за змістом для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, не існує — її мають лише сторони (позивач і відповідач) і треті особи, якими здатен стати будь-який громадянин; свідком, зокрема, може бути не будь-яка особа, а лише та, якій відомі обставини, що мають значення для справи. Виходячи з названих причин, В.В. Комаров вважає, що універсальною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин може виступати не процесуальна правоздатність, а процесуальна правосуб'єктність. Остання складається з двох елементів: можливості мати права і обов'язки (правоздатність); можливості здійснювати права у суді і доручати ведення справи представнику (дієздатність). Разом з тим, за думкою В. В. Комарова, хоча правосуб'єктність і визначається як універсальна передумова цивільних процесуальних правовідносин, але єдиної за змістом для всіх цивільної правосуб'єктності не існує, а має місце правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків і т. ін. Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність для кожного суб'єкта цивільного процесуального права є специфічною¹.

Необхідною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин виступають юридичні процесуальні факти.

Юридичні процесуальні факти — це обставини процесуального характеру, наявність або відсутність яких є необхідною для

¹Комаров В. В. Учение о гражданских процессуальных правоотношениях и их субъектах. — С. 103-105.

реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу, тобто для відкриття провадження у справі в суді першої інстанції, у стадіях апеляційного і касаційного провадження, по перегляду рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами.

Юридичними фактами, внаслідок яких виникають, змінюються або припиняються цивільні процесуальні правовідносини, є, як правило, процесуальні дії його учасників (подання заяви, заявлення клопотання, призначення експертизи та ін.).

Процесуальними юридичними фактами, які спричиняють правові наслідки, є дії суду або інших учасників процесу, які вчинюються у визначеному порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством. Такі дії здійснюються під час розвитку цивільного процесу, створюючи фактичний динамічний склад цивільних процесуальних правовідносин (пред'явлення заяви про відкриття цивільної справи стороною, прийняття суддею заяви про відкриття цивільної справи, вступ у справу третіх осіб, залучення інших осіб судом, призначення експертизи, виклик у суд свідків, експертів, повідомлення заінтересованим особам про день розгляду справи, відмова від позову, укладення мирової угоди тощо).

У деяких випадках до юридичних процесуальних фактів відносять бездіяльність учасників цивільного процесу. Процесуальна бездіяльність — це невиконання процесуальних обов'язків суб'єктами цивільного процесуального права. Наслідками невиконання передбачених законом процесуальних обов'язків виступають, як правило, заходи процесуального примусу, зокрема привід свідка або у справах про визнання батьківства чи материнства привід відповідача у разі ухилення від проведення судово-біологічної експертизи та ін. (ст. ст. 93, 94, 146 ЦПК України). Наслідком неявки в судові засідання особи, яка бере участь у справі, є відкладення судом розгляду справи в межах встановлених законом строків або

залишення заяви без розгляду у разі повторної неявки без поважних причин в судове засідання позивача, або ухвалення заочного рішення у разі неявки в судове засідання без поважних причин відповідача (ст. 169 ЦПК України).

До юридичних процесуальних фактів як передумов виникнення, зміни і припинення процесуальних правовідносин також відносяться події. Їх особливість полягає у тому, що вони самі по собі не спричиняють процесуальних наслідків, а служать лише приводом до здійснення дій (бездіяльності) учасників процесу. Наприклад, факт смерті однієї із сторін не може безпосередньо спричинити зупинення провадження в справі. Зупинення провадження можливе лише через дії суду — ухвалу про зупинення провадження у справі. Провадження у цивільних справах у такому випадку зупиняється внаслідок дії суду — ухвали про зупинення провадження у цивільній справ (ст. 201 ЦПК України), тобто необхідний юридичний склад, елементами якого є смерть особи, можливість правонаступництва і відповідна ухвала суду¹.

Вважаючи, що процесуальними юридичними фактами, які спричиняють правові наслідки, є дії суду або інших учасників процесу, які вчинюються у визначеному законом порядку, слід зазначити про процесуальні форми здійснення процесуальних дій, якими є усна і письмова, безпосередня і опосередкована, відкрита (гласна) і таємна (закрита), безперервна і переривана форми.

Юридичні процесуальні факти поділяють на прості і складні. Якщо юридичним фактом є одна умова, це буде простий юридичний факт. Наприклад, притягнення у справу співвідповідача (ч. 1 ст. 33 ЦПК України), виклик свідків або інших осіб (ч. 2 ст. 50; ч. 3 ст. 53 ЦПК України). Про складні юридичні процесуальні факти йдеться тоді, коли для виникнення процесуальних правовідносин, наприклад між позивачем і судом першої інстанції, необхідні дві дії: позивач повинен пред'явити позовну заяву, а суддя — прийняти

¹Гражданский процесс / Под ред. В. В. Комарова. — Х., 2001.

цю заяву. Такий складний юридичний процесуальний факт називають юридичним складом.

Для юридичних процесуальних фактів характерним є те, що закон у певних випадках передбачає форму здійснення тієї чи іншої дії, а також її документальне оформлення. Вимоги до форми і документального оформлення при цьому мають конститутивне значення, і якщо вони не дотримуються то передбачені законом процесуальні наслідки не настають. Так, заінтересована особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів шляхом пред'явлення у суд позовної заяви (ст. 3 ЦПК України). Відповідно до ст. 119 ЦПК України позовна заява подається до суду у письмовій формі і повинна містити в собі: найменування суду, до якого подається заява; ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий; зміст позовних вимог; ціну позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви. Позовна заява підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її подання. Якщо позовна заява не відповідає вимогам закону, то суддя постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для виправлення недоліків. Коли позивач відповідно до вказівок судді у встановлений строк не виконає всі перелічені в ст. ст. 119 і 120 ЦПК України вимоги, позовна заява вважається неподаною і повертається позивачеві, про що суддя постановляє мотивовану ухвалу (ст. 121 ЦПК України).

Отже, процесуальні юридичні факти є передумовою виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Разом з тим вони зв'язують усі правовідношення в єдину систему, провадження.

Так, передумови реалізації права на пред'явлення позову становлять обставини, передбачені ст. 122 ЦПК України, а саме: правоздатність сторін, судова юрисдикція щодо даної справи; відсутність рішення, що набрало законної сили, у справі між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав або ухвали суду про прийняття відмови позивача від позову чи про затвердження мирової угоди сторін; відсутність рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими ж самими сторонами, про той же самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим; відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, які є однією із сторін у справі, спірні правовідносини допускають правонаступництво.

Передумови реалізації права на порушення в суді справ наказного і окремого провадження, а отже, і виникнення цивільних процесуальних правовідносин, в своїй основі збігаються з обставинами, передбаченими ст. 122 ЦПК України, за винятком передумови щодо відсутності рішення третейського суду, оскільки третейські суди не компетентні розглядати справи, у яких відсутній спір про право.

Іншими є передумови для виникнення цивільних процесуальних правовідносин у стадії провадження справ у апеляційному суді, а саме: подача заяви про апеляційне оскарження та апеляційної скарги в письмовій формі відповідного змісту, передбаченого ст. 295 ЦПК України; подача заяви про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції протягом десяти днів з дня проголошення рішення і апеляційної скарги на рішення суду протягом

двадцяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження, подача заяви про апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали і апеляційної скарги на ухвалу суду протягом десяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження (ст. 294 ЦПК України); подача апеляційному суду заяви про апеляційне оскарження та апеляційної скарги через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення. Копія апеляційної скарги одночасно надсилається особою, яка її подає, до суду апеляційної інстанції (ст. 296 ЦПК України).

Передумовами для виникнення цивільних процесуальних правовідносин у стадії провадження справ у касаційній інстанції будуть: подача касаційної скарги в письмовій формі відповідного змісту, передбаченого ст. 326 ЦПК України; скарги на рішення і ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішення і ухвали апеляційного суду подаються сторонами чи особами, які брали участь у справі, а також особами, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки; скарги подаються безпосередньо до суду касаційної інстанції протягом двох місяців з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду (ст. ст. 324, 325, 327 ЦПК України).

Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин у стадії перегляду судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами необхідними є такі передумови: подача скарги на судові рішення після їх перегляду у касаційній інстанції до Верховного Суду України сторонами та іншими особами, які брали участь у справі, а також особами, які не брали участі у справі, коли суд вирішив питання про їх права і обов'язки (ст. 353 ЦПК України); подача скарги протягом одного місяця з дня відкриття виняткових обставин за правилами подання касаційних скарг у касаційному провадженні, за формою і змістом скарга повинна відповідати вимогам ст. 326 ЦПК України (ст. 355 ЦПК України).

Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин у стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень або ухвал суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судового наказу необхідними є такі передумови: подача заяви стороною, іншою особою, яка брала участь у справі, протягом трьох місяців з дня встановлення обставин, що є підставою для перегляду (ст. 362 ЦПК України); подача заяви до суду, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ (ст. 363 ЦПК України).

Різним складом передумов характеризується виникнення цивільних процесуальних правовідносин не тільки в окремих стадіях процесу (провадженнях), а й між судом і окремими учасниками цивільного процесу. Так, для виникнення цивільних процесуальних правовідносин з третіми особами без самостійних вимог необхідною є наявність у провадженні суду справи (тобто існування процесуальних правовідносин між судом і сторонами), наявність заяви про вступ чи залучення до участі в справі, правоздатності третьої особи, а для особистої участі — також дієздатності. Отже, склад і зміст передумов для виникнення цивільних процесуальних правовідносин у справах різних видів проваджень, на різних стадіях розвитку судочинства і між різними учасниками процесу не збігаються.

3.3. Елементи цивільних процесуальних правовідносин

Цивільні процесуальні правовідносини, як і будь-які інші правовідносини, мають визначену структуру, яка складається з трьох елементів. Елементи цивільних процесуальних правовідносин — це їх складові частини. До них відносяться: суб'єкти, об'єкти і зміст правовідносин.

Суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин — це носій цивільних процесуальних прав та обов'язків.

Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин достатньо широкий. Залежно від змісту діяльності та наявності заінтересованості суб'єкти поділяють на три групи:

- 1) особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах:
 - а) суди, які розглядають і вирішують справи по першій інстанції (ст. 107 ЦПК України);
 - б) суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень у апеляційному (ст. 291 ЦПК України) і касаційному порядку (ст. 323 ЦПК України);
 - в) особи, діяльність яких пов'язана з правосуддям — секретар судового засідання, судовий розпорядник (ст. 47 ЦПК України);
- 2) особи, які беруть участь у справі:
 - а) з метою захисту своїх прав і законних інтересів: сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб у справах позовного провадження, заявники та інші заінтересовані особи у справах наказного і окремого провадження та їхні представники (ч. 1, ч. 2 ст. 26 ЦПК України);
 - б) з метою захисту прав інших осіб, державних і громадських інтересів: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ч. 3 ст. 26, ст. 45 ЦПК України);
- 3) особи, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи (інші учасники цивільного процесу): свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу (ст. 47 ЦПК України).

Суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Отже специфіка його діяльності, призначення та правового статусу є підставою для віднесення його до окремої групи суб'єктів. Особливою властивістю цього суб'єкта є те, що він повинен бути безстороннім та об'єктивним.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. Ч. 2 ст. 18 ЦПК України передбачає, що у випадках, встановлених ЦПК України, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді.

Справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, — колегією суддів, а також за участю народних засідателів і присяжних (ч. 1 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус судів»).

Суддя є головуючим і керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи (ч. 2 ст. 160 ЦПК України).

Основним призначенням суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є здійснення правосуддя, яке належить до його виключної компетенції. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами та особами не допускається.

Особи, які беруть участь у справі, — це учасники (суб'єкти) цивільних процесуальних правовідносин, які юридично заінтересовані у розгляді і вирішенні справи по суті, що визначає їхній правовий статус при розгляді та вирішенні цивільної справи.

У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони та треті особи. У справах наказного та окремого провадженнь ними є заявники та інші заінтересовані особи. У справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду особами, які беруть участь у справі, є учасники

третейського розгляду, особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб (ст. 26 ЦПК України).

Особи, які беруть участь у справі, відрізняються від інших суб'єктів тим, що вони мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи і у реалізації ухваленого по ній рішення. Заінтересованість особи може бути матеріально-правовою та (або) процесуальною.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин — це особи, які є носіями суб'єктивних процесуальних прав та цивільних процесуальних обов'язків. Такими суб'єктами є суд, сторони процесу та інші. Заінтересовані особи, між якими виник матеріально-правовий спір, що є предметом розгляду і вирішення у цивільному судочинстві, називаються сторонами. Вони є головними особами, які беруть участь у цивільній справі позовного провадження, без яких неможливе виникнення самого процесу.

На відміну від визначення та розуміння суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, питання щодо їх об'єкта та змісту є одним із найдискусійніших у науці цивільного процесуального права.

С.В. Васильєв вказує на загальний та спеціальний об'єкт правовідносин.

Загальним об'єктом всієї системи процесуальних правовідносин по тій або іншій конкретній справі є матеріально-правовий спір або охоронюваний законом інтерес, який суд повинен вирішити або захистити. Спеціальний об'єкт правовідносин — це результат, який досягається в процесі здійснення конкретних правовідносин¹.

Схожою є думка В.В. Комарова, який зазначає, що слід виділити загальний об'єкт для всіх цивільних процесуальних

¹ С. В. Васильєв Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — С. 40.

правовідносин і спеціальні об'єкти для окремих правовідносин¹. Так, процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу спрямовані на один загальний об'єкт. Таким об'єктом виступає мета цивільного судочинства, сформульована у ст. 1 ЦПК України — це захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Спеціальні об'єкти виділяють для окремих процесуальних правовідносин.

Процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом відносин, оскільки вони не є тією категорією, з приводу якої виникають самі відносини. У процесуальних діях реалізуються процесуальні права і обов'язки, які разом складають зміст процесуальних правовідносин. Отже, процесуальні дії входять до змісту процесуальних правовідносин й одночасно виступають юридичними фактами, які спричиняють виникнення, розвиток і припинення процесуальних правовідносин. Аналогічно не можна вважати об'єктом процесуальних правовідносин суб'єктивні права і обов'язки.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин не виступають і матеріально-правові відносини, які захищаються судом, оскільки ними охоплюються тільки відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних правовідносин.

Об'єкт цивільних процесуальних правовідносин — це те, з приводу чого виникають цивільні процесуальні правовідносини і на що спрямовані процесуальні права та обов'язки.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин складають цивільні процесуальні права та обов'язки учасників правовідносин, які реалізуються у формі процесуальних дій.

Одні автори вважають, що зміст цивільних процесуальних правовідносин становлять цивільні процесуальні права та обов'язки

¹Комаров В. В. Учение о гражданских процессуальных правоотношениях и их субъектах. — С. 110—113.

суб'єктів правовідносин і процесуальні дії з їх реалізації¹. Іншою є точка зору про те, що зміст цивільних процесуальних правовідносин складає юридично значима поведінка їх учасників².

Напевно, неможливо виключити із змісту процесуальних правовідносин суб'єктивні права і обов'язки, оскільки вони визначають взаємовідносини між суб'єктами. Неможливо також виключити й дії учасників правовідносин, в результаті яких відбувається реалізація суб'єктивних прав і обов'язків і залежить виникнення і розвиток самих відносин.

Не відповідає нормам процесуального права судження про те, що суд як орган держави може і повинен мати обов'язки тільки перед державою, а не перед іншими суб'єктами процесу. У нормах ЦПК України закріплені конкретні обов'язки суду перед конкретними суб'єктами. Так, праву особи на звернення до суду за захистом (ст. 3 ЦПК України) кореспондує обов'язок суду розглянути звернену до суду вимогу на відкриття цивільної справи; праву сторони чи третьої особи заявити клопотання про виклик у судові засідання свідка відповідає обов'язок суду розглянути таку заяву (ст. ст. 27, 130 ЦПК України). Виконання судом обов'язків дає можливість іншому суб'єкту здійснювати свої права і забезпечувати режим законності у цивільному судочинстві.

Право заінтересованої особи на звернення до суду за захистом реалізується пред'явленням до суду заяви, тобто шляхом виконання процесуальної дії. Цьому праву відповідає обов'язок суду приступити до розгляду справи (виконати процесуальну дію).

Таким чином, тільки сукупність процесуальних прав та обов'язків і процесуальних дій з їх реалізації заінтересованої особи і суду можуть визначити зміст цивільних процесуальних правовідносин. Отже цивільні процесуальні правовідносини є формою (способом, методом) здійснення його учасниками суб'єктивних

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. — С. 98; Комаров В. В. Учение о гражданских процессуальных правоотношениях и их субъектах. — С. 111.

²Тертышников В. И. Гражданский процесс: Конспект лекций. — С. 47.

прав і обов'язків. Цивільні процесуальні правовідносини виникають, змінюються і припиняються у цивільному судочинстві у справі, яке є їх єдиною процесуальною формою.

Обсяг і характер цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів правовідносин встановлені у ЦПК України. Цивільні процесуальні права і обов'язки суду становлять повноваження, а їх сукупність — компетенцію. Процесуальні права і обов'язки інших суб'єктів правовідносин визначають їх процесуальне становище у цивільному судочинстві. Переважно вони складаються з процесуальних прав і обов'язків немайнового характеру і як виняток — майнового характеру (відшкодування судових витрат, заподіяної шкоди невиконанням процесуальних обов'язків тощо (ст. ст. 88, 155 ЦПК України)¹.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. — С. 96.

Розділ 4

СТОРОНИ ТА ІНШІ УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

4.1. Поняття та ознаки сторін цивільного процесу

Правильне визначення сторін у цивільному процесі та їх правового становища є обов'язковою передумовою винесення законних і обґрунтованих судових рішень.

Для того, щоб суд відкрив провадження у цивільній справі, розглянув її та ухвалив рішення, необхідно, щоб заінтересована особа реалізувала своє право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такою заінтересованою особою може бути фізична особа, юридична особа, а також держава, за умови наявності юридичного інтересу у справі, прагнення захистити своє правове становище, примусити іншу особу виконати певну дію на свою користь або утриматися від такої, захистити право чи законний інтерес іншої особи у передбачених законом випадках¹.

Поняття «сторони» в цивільному процесі має безпосередній зв'язок із матеріальними правовідносинами, оскільки сторонами виступають переважно їх суб'єкти: кредитор і боржник, чоловік і дружина, роботодавець і працівник та ін.

У цивільній справі, що передана на розгляд суду, сторони мають особистий юридичний інтерес, який містить матеріальний і

¹Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. — Вид. друге, перероб. та доп. К.: Ін Юре, 2001. — С. 84.

процесуальний компоненти. Матеріально-правовий компонент визначається спірними цивільними, житловими, земельними, сімейними, трудовими та іншими матеріальними правовідносинами сторін; процесуально-правовий — наслідками розв'язання матеріально-правового спору, бажанням одержати певне за змістом рішення суду.

Поняття «сторони» в цивільному процесі має безпосередній зв'язок із матеріальними правовідносинами, оскільки сторонами виступають переважно їх суб'єкти: кредитор і боржник, чоловік і дружина, роботодавець і працівник та ін.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач (ч. 1 ст. 30 ЦПК України), які, так би мовити, персоніфікують цивільну справу. Позовне провадження може бути відкрите лише за наявності цих двох сторін.

Позивачем є особа, на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, інтересів чи свобод якої відкрито позовне провадження у цивільній справі. Така особа може заявити про необхідність захисту особисто або, у встановлених законом випадках, справа може бути порушена в її інтересах за позовною заявою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих фізичних та юридичних осіб.

Відповідач — це особа, яка, на думку позивача, порушила, не визнає чи оспорує його суб'єктивні права, законні інтереси чи свободи, і притягується у цивільний процес для відповіді за пред'явленими до нього позовними вимогами. При цьому згода відповідача на таке залучення до цивільної справи не потрібна.

Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава (ч. 2 ст. 30 ЦПК України). Не можуть бути стороною у цивільній справі філії та представництва, оскільки відповідно до ст. 95 ЦК України вони не є юридичними особами, а є лише її відокремленими підрозділами.

Представники сторін та третіх осіб, заявників та інших заінтересованих осіб у справах наказного і окремого провадження ст. 26

ЦПК України віднесені також до складу осіб, які беруть участь у справі. Представники покликані захищати права та інтереси осіб, яких вони представляють в цивільному процесі по справі. Положення щодо підстав, оформлення та повноважень представника поширюються не тільки на осіб, які мають у справі матеріально-правову заінтересованість (сторін та третіх осіб у справах позовного провадження, заявників та інших заінтересованих осіб у справах наказного і окремого провадження), а також на осіб, які відповідно до закону захищають права, свободи чи інтереси інших осіб (ст. ст. 26, 38, 45, 98 ЦПК України).

Повноваження представника передбачені ст. 44 ЦПК України, де зазначається, що представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Самостійну підгрупу осіб, які беруть участь у справі, становить Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК України). Характерною рисою їх участі є наявність у справі охоронюваного законом державного або громадського інтересу. Цивільні процесуальні правовідносини між судом, прокурором, органами державної влади, органами місцевого самоврядування виникають тоді, коли останні, здійснюючи покладені на них службові обов'язки, покликані захищати права інших осіб та інтереси держави.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом (п. 10 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

У цивільному процесі можуть брати участь органи державної влади та органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси (ст. 45 ЦПК України). Органи державної влади і органи місцевого самоврядування можуть брати участь у цивільному процесі в таких процесуальних формах: а) шляхом звернення до суду із заявами на захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів і брати участь у цих справах; б) можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне. Зазначені органи в цій формі участі є юридично заінтересованими в процесі, вони дають висновок не тільки з фактичних обставин, але й по суті справи.

Ознаки, що відрізняють сторін у цивільному процесі від інших учасників:

- 1) ними є особи, між якими виник матеріально-правовий спір;
- 2) вони ведуть процес у справі від свого імені;
- 3) за розглядом їх справи суд ухвалює рішення;
- 4) на них поширюються всі правові наслідки законної сили судового рішення;
- 5) вони несуть судові витрати;
- 6) їх правосуб'єктність допускає процесуальне правонаступництво.

Положення сторін в процесі характеризується наступними ознаками:

- сторони ведуть процес від свого власного імені;
- на їхнє ім'я виносяться судові рішення;
- на них поширюється повною мірою сила судового рішення;
- на них поширюються судові витрати;

- у випадку смерті чи втрати дієздатності ким-небудь з них, їх місце в процесі займає правонаступник у випадку, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво.

Треті особи — суб'єкти цивільного судочинства, що вступають у процес, який вже розпочався, і захищають свої суб'єктивні права й охоронювані законом інтереси. Відмінність сторін від третіх осіб полягає в тому, що останні вступають чи залучаються у процес для захисту своїх суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів, відмінних від інтересів позивача і відповідача.

Позивачем є особа, на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, інтересів чи свобод якої відкрито позовне провадження у цивільній справі. Така особа може заявити про необхідність захисту особисто або, у встановлених законом випадках, справа може бути порушена в її інтересах за позовною заявою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих фізичних та юридичних осіб.

Відповідач — це особа, яка, на думку позивача, порушила, не визнає чи оспорує його суб'єктивні права, законні інтереси чи свободи, і притягується у цивільний процес для відповіді за пред'явленими до нього позовними вимогами. При цьому згода відповідача на таке залучення до цивільної справи не потрібна.

Сторони в цивільному процесі характеризуються такими ознаками:

1. Ними є особи, між якими виник матеріально-правовий спір;
2. Вони ведуть процес у справі від свого імені;
3. З приводу їх справи ухвалюється судом рішення;
4. На них поширюються всі правові наслідки законної сили судового рішення;
5. Вони несуть судові витрати;
6. Їх правосуб'єктність допускає процесуальне правонаступництво¹.

¹Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. — Вид. друге, перероб. та доп. К.: Ін Юре, 2001. — С. 85—86.

Хоча сторони і треті особи є самостійними учасниками цивільного процесу, їм притаманні єдині елементи правосуб'єктності, якими є цивільна процесуальна правоздатність, дієздатність і конкретні цивільні процесуальні суб'єктивні права й обов'язки.

Цивільна процесуальна правоздатність — це здатність бути стороною (позивачем, відповідачем) у цивільному процесі, мати цивільні процесуальні права і процесуальні обов'язки. Цивільну процесуальну правоздатність здобувають громадяни з моменту народження, а юридичні особи — з моменту державної реєстрації.

Для того, щоб бути не тільки стороною, а й здійснювати свої права в суді, виконувати процесуальні дії, тобто активно брати участь у процесі як позивачу, так і відповідачу, необхідно володіти **цивільною процесуальною дієздатністю**, під якою розуміється здатність сторони вчиняти особисто процесуальні дії, що породжують юридичні наслідки.

Ст. 4 ЦПК України закріплює право будь-якої заінтересованої особи в порядку, встановленому законом, звернутись до суду на захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу. Це право стосовно інших суб'єктивних прав є для сторін і третіх осіб першорядним. Для придбання процесуально-правового положення зазначених учасників процесу необхідна реалізація суб'єктивного права на звернення до суду за захистом. Для сторін і третіх осіб передбачено спеціальні форми звернення за судовим захистом — залучення до справи чи вступ у процес.

Під час здійснення правосуддя в цивільних справах суд та інші учасники процесу здійснюють безліч процесуальних дій, вступаючи між собою у відносини, котрі визначаються цивільними процесуальними, оскільки порядок їх здійснення врегульований нормами процесуального права.

Для забезпечення виконання процесуальних функцій законодавець надає сторонам широке коло процесуальних прав і покладає на них процесуальні обов'язки.

Оскільки позивач і відповідач належать до осіб, які беруть участь у справі позовного провадження (ч. 1 ст. 26 ЦПК України), то вони наділені всіма правами та обов'язками, передбаченими ст. 27 ЦПК України.

Відповідно до цієї статті сторони мають право:

- 7) знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з долучених до справи документів;
- 8) одержувати копії рішень, ухвал;
- 9) брати участь у судових засіданнях;
- 10) подавати докази, брати участь у їх дослідженні;
- 11) задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам;
- 12) заявляти клопотання та відводи;
- 13) давати усні й письмові пояснення суду;
- 14) подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, та заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- 15) користуватися правовою допомогою;
- 16) знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;
- 17) прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;
- 18) оскаржувати рішення і ухвали суду;
- 19) користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

Зокрема позивач і відповідач можуть доповнити, змінити, відкликати апеляційну та касаційну скаргу чи відмовитися від них (ст. ст. 300, 330 ЦПК України); подати заяви про виправлення недоліків рішення суду (ст. ст. 219, 220, 221 ЦПК України), приєднання як співучасника до апеляційної і касаційної скарги сторони (ст. ст. 299, 329 ЦПК України), перегляд рішень та ухвалу зв'язку з

нововиявленими обставинами (ст. 362 ЦПК України), відновлення втраченого судового провадження (ст. 403 ЦПК України).

Крім того, сторони наділяються відповідними до їх правового статусу спеціальними правами. Так, позивач має право протягом усього часу розгляду справи змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову; а відповідач — визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов (ч. 2 ст. 31 ЦПК України).

Сторони також можуть передати спір на розгляд третейського суду (ст. 17 ЦПК України), укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу (ч. 3 ст. 31 ЦПК України). Кожна із сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що їй стосується (ч. 4 ст. 31 ЦПК України).

Позивач і відповідач, як і всі особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). Крім того, на сторони покладаються **обов'язки**:

- 1) подати всі наявні у них докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання для підтвердження своїх вимог чи заперечень (ч. 2 ст. 27 ЦПК України);
- 2) повідомити суд про третю особу, до якої у них, за рішенням суду, виникне право заявити вимогу або яка у такому випадку може заявити вимогу до них (ч. 1 ст. 36 ЦПК України);
- 3) повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи (ч. 1 ст. 77 ЦПК України);
- 4) повідомляти суд про причини неявки у судове засідання (ч. 2 ст. 77 ЦПК України);
- 5) у разі присутності в залі судового засідання:
 - вставати, коли входить і виходить суд;
 - заслуховувати рішення суду, давати пояснення стоячи;
 - додержуватися встановленого порядку і беззаперечно підкорятися розпорядженням головуючого;

- передавати документи та інші матеріали головуючому члену судового розпорядника (ст. 162 ЦПК України) тощо¹.

Слід вказати, що відповідно до ст. 32 ЦПК України позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно.

Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права і обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність.

Положення ст. 33 ЦПК України вказує на те, що суд за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Після заміни відповідача або залучення до участі у справі співвідповідача справа за клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розглядається спочатку.

Необхідно зазначити, що усі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин традиційно поділяються на три основні групи, а саме:

- 1) ті, котрі здійснюють правосуддя (суд);
- 2) які беруть участь у справі (сторони, треті особи, заявники та заінтересовані особи, їхні процесуальні представники, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб);

¹Безлюлько І.О., Бичкова С.С., Бобрик В.І. та ін. Цивільне процесуальне право України: Навчальний посібник / За заг.ред. С.С. Бичкової. — К.: Атіка, 2006. — С. 47-48.

3) які сприяють здійсненню судочинства (свідки, експерт, перекладач, спеціаліст тощо).

Таким чином, **сторони** — це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які, відповідно до ст. 26 ЦПК України, віднесені до числа осіб, що беруть участь у розгляді справи, тобто це особи, спір між якими вирішує суд.

4.2. Інші учасники цивільного процесу

Згідно ст. 47 ЦПК України учасниками цивільного процесу, крім осіб, які беруть участь у справі, є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника (ч. 1 ст. 38 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 40 ЦПК України **представником** у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно повідчені повноваження на здійснення представництва в суді, за винятком осіб, визначених у ст. 41 ЦПК України.

Згідно з Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» представництво — вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України процесуальний представник має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» до видів адвокатської діяльності належить представництво інтересів цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами; фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно, під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема: представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами; складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку (ст. 20 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»).

Ст. 45 ЦПК України передбачає, що у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування,

фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Що стосується участі прокурора у цивільному процесі, положення цивільного процесуального законодавства передбачають, що з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з позовною заявою (заявою), бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. При цьому прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів.

Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній заяві самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» на прокуратуру покладаються такі **функції**:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;

- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Окрім зазначених функцій, відповідно до ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом.

Участь прокурора в цивільному процесі здійснюється шляхом порушення цивільних справ або шляхом вступу в уже розпочате провадження по цивільній справі (ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру»). Підставою представництва прокурором у суді інтересів громадянина є неспроможність останнього через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захищати свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження, а інтересів держави — наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або державою.

За наявності підстав, передбачених ч. ч. 2, 3, 4 ст. 36 Закону України «Про прокуратуру», з метою представництва громадянина або держави прокурор має право в порядку, передбаченому процесуальним законом:

- 1) звертатися до суду з позовами (заявами, поданнями);
- 2) вступати у справу, порушену за позовами (заявами, поданнями) інших осіб, на будь-якому етапі розгляду;
- 3) ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи;
- 4) брати участь у розгляді справ.

Обираючи форму представництва, передбачену ч. 5 ст. 36 вище вказаного Закону, прокурор визначає, в чому полягає порушення або загроза порушення інтересів держави чи громадянина, обґрунтовує необхідність їх захисту.

З метою вирішення питання про наявність підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без участі прокурора, вступ у розгляд справи за позовом (заявою, поданням) іншої особи прокурор має право знайомитися з матеріалами справи в суді, робити виписки з неї, отримувати копії документів, що знаходяться у справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 45 ЦПК України прокурор може здійснювати у суді представництво інтересів громадянина або держави на будь-якій стадії цивільного процесу в порядку, встановленому ЦПК України та іншими законами. ЦПК України встановлює обов'язкову участь прокурора при розгляді судом заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку (ч. 2 ст. 281).

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про прокуратуру» право подання позовної заяви (заяви, подання) в порядку цивільного судочинства надається Генеральному прокурору України, прокурорам Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур (на правах обласних), міжрайонним прокурорам, прокурорам міст, районів, районів у містах та прирівняних до них спеціалізованих прокуратур, їх першим заступникам і заступникам. Право внесення апеляційної чи касаційної скарги на судові рішення в цивільних справах надається прокурору, який брав участь у судовому розгляді, а також незалежно від участі у розгляді справи Генеральному прокурору України, прокурорам Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур (на правах обласних), міжрайонним прокурорам, прокурорам міст, районів, районів у містах та прирівняних до них спеціалізованих прокуратур, їх першим заступникам і заступникам.

Право внесення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами в цивільних справах надається Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам, прокурорам Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя і прирівняним до них прокурорам.

Право внесення заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України на судові рішення в цивільних справах надається Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам.

ЦПК України передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне.

Окрім зазначених учасників цивільно процесуальне законодавство встановлює інших осіб, зазначаючи у ст. 47 ЦПК України, що учасниками цивільного процесу, крім осіб, які беруть участь у справі, є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Секретар судового засідання відповідно до ст. 48 ЦПК України:

- 1) здійснює судові виклики і повідомлення;
- 2) перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головуючому;
- 3) забезпечує фіксування судового засідання технічними засобами;
- 4) веде журнал судового засідання;
- 5) оформлює матеріали справи;
- 6) виконує інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи.

Також, відповідно до ч. 2 ст. 48 ЦПК України секретар судового засідання може уточнювати суть процесуальної дії з метою її правильного відображення в журналі судового засідання.

Правове становище **судового розпорядника** встановлюється Положенням про службу судових розпорядників та організацію її діяльності, затвердженого Наказом Державної судової адміністрації України від 14.07.2011 р. № 112.

Служба утворюється та діє в судах загальної юрисдикції для забезпечення додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил, виконання ними розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Основними завданнями служби є забезпечення: додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил; виконання учасниками судового процесу та іншими особами, які перебувають в залі судового засідання, розпоряджень головуючого в судовому засіданні.

Судові розпорядники мають право:

- за дорученням головуючого робити зауваження учасникам судового процесу та іншим особам, присутнім у залі судового засідання, в разі порушення ними встановлених правил або невиконання розпоряджень головуючого в судовому засіданні, вимагати від таких осіб додержання порядку та вживати відповідних заходів щодо усунення порушень;
 - звертатися до працівників правоохоронних органів у випадках порушень громадського порядку у приміщенні суду та з метою затримання осіб, які чинять протиправні дії;
 - видаляти з приміщення суду та зали судового засідання за розпорядженням голови суду або головуючого судді осіб, які відмовляються виконувати їх законні вимоги, проявляють неповагу до суду, порушують громадський порядок у приміщенні суду та процесуальний порядок здійснення судочинства тощо;
- До обов'язків судового розпорядника відповідно до вище зазначеного Положення входить:
- забезпечувати додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил; забезпечувати виконання учасниками судового процесу та особами, які присутні в залі судового засідання, розпоряджень судді або головуючого судді, а в разі

необхідності — взаємодію зі спеціальними підрозділами органів Міністерства внутрішніх справ України, іншими правоохоронними органами;

- забезпечувати належний стан залу судового засідання чи приміщення, в якому планується проведення виїзного засідання, підготовку його до слухання справи і доповідати про готовність головуючому;
- визначати з урахуванням кількості місць конкретні місця розміщення та можливу кількість осіб, які можуть бути присутні в залі судового засідання;
- оголошувати про вхід суду до залу судового засідання і вихід з нього та пропонувати всім присутнім встати;
- запрошувати за розпорядженням головуючого до залу судового засідання свідків, експертів, перекладачів та інших учасників судового процесу, приводити їх до присяги;
- за розпорядженням головуючого приймати від учасників судового процесу документи, докази та інші матеріали, що стосуються розгляду справи, і передавати їх;
- забезпечувати дотримання вимог процесуального законодавства з метою обмеження спілкування свідків, які вже були допитані судом, із тими свідками, яких суд ще не допитав;
- забезпечувати виконання вимог процесуального законодавства щодо проведення закритого судового засідання та вживати заходів до обмеження входу до залу судового засідання сторонніх осіб;
- забезпечувати координацію діяльності щодо доставки в судові засідання підсудних, які тримаються під вартою;
- виконувати інші розпорядження головуючого щодо забезпечення належних умов для проведення судового засідання.

На судового розпорядника як учасника цивільного процесу Цивільний процесуальний кодекс покладає такі повноваження:

- 1) забезпечення належного стану залу судового засідання і запрошення до нього учасників цивільного процесу;

- 2) з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначення можливої кількості осіб, що можуть бути присутні у залі судового засідання;
- 3) оголошення про вхід і вихід суду та пропонує всім присутнім встати;
- 4) слідування за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;
- 5) виконання розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта;
- 6) під час судового засідання прийняття від учасників цивільного процесу документів та інші матеріали і передає до суду;
- 7) запрошення до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги;
- 8) виконання інших доручень головуючого, пов'язаних із створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Свідком як учасником цивільного процесу відповідно до ст. 51 ЦПК України може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи.

Свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків — відповідальність, встановлену законом.

Іншим учасником процесу відповідно до ст. 53 ЦПК України є **експерт** — особа, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок з питань, які виникають під час розгляду

справи і стосуються сфери її спеціальних знань. Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Як експерт може залучатися особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу», і внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів. Експерт зобов'язаний з'явитися за викликом суду, провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на задані йому питання, а у разі необхідності — роз'яснити його. Під час проведення дослідження експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має одержати на це відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою.

Експерт має право:

- 1) знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження;
- 2) заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків;
- 3) викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були задані питання;
- 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;
- 5) задавати питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам;
- 6) користуватися іншими правами, встановленими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду, може відмовитися від давання висновку, якщо подані йому матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою. За завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від

виконання покладених на нього обов'язків експерт несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків — відповідальність, встановлену законом.

Згідно ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» експерт зобов'язаний:

- 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- 2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;
- 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Спеціаліст як учасник цивільного процесу відповідно до ст. 54 ЦПК України володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час вчинення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений до участі у цивільному процесі за ухвалою суду для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) під час вчинення процесуальних дій. Допомога спеціаліста технічного характеру під час вчинення процесуальних дій не замінює висновку експерта.

Спеціаліст зобов'язаний з'явитися за викликом суду, відповідати на задані судом питання, давати усні консультації та письмові роз'яснення, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, у разі потреби надавати суду технічну допомогу.

Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, з дозволу суду задавати питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Перекладачем відповідно до ст. 55 ЦПК України може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство,

та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими. Перекладач допускається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі.

Перекладач має право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Перекладач зобов'язаний з'являтися за викликом суду, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом в процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють.

За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків — відповідальність, встановлену законом.

Ст. 56 ЦПК України вказує на особу, яка надає правову допомогу. Отже, правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги. Особа, зазначена в частині першій цієї статті, має право: знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії долучених до справи документів, бути присутнім у судовому засіданні. Особа, яка має право на надання правової допомоги, допускається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі.

4.3. Треті особи, які заявляють та не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін (ст. 34 ЦПК України).

Участь третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, характеризується наступними ознаками:

- вступають у процес, що розпочався;
- вступають у процес до закінчення судового розгляду;
- є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин;
- вступають у процес добровільно та з власної ініціативи;
- втручаються у спір між сторонами, що вже виник;
- їх інтереси суперечать, як правило, інтересам обох сторін;
- заявляють самостійні вимоги на предмет спору (можуть претендувати на весь предмет чи на його частину);
- відстоюють у процесі свої інтереси, а відтак, їхня юридична заінтересованість носить особистий характер. Матеріально-правовий інтерес полягає в тому, що рішення, яке буде винесено судом по конкретній справі, може порушити права та інтереси третьої особи. Процесуально-правовий інтерес третьої особи полягає в недопущенні ухвалення судом невідповідного для себе рішення;
- вступають у справу, пред'явивши позов до однієї або до обох сторін.

Процесуальною формою втілення самостійної вимоги третьої особи буде позовна заява, в якій поряд з іншими, передбаченими ст. 137 ЦПК України реквізитами, необхідно викласти зміст позовних вимог, обставини, що обґрунтовують ці вимоги на предмет спору між сторонами, із зазначенням доказів, що стверджують позов. Цим самим підтверджується зв'язок між вимогою третьої особи і спірними правовідносинами сторін. Саме на нього і на об'єкт їх матеріального спору спрямовується вимога третьої особи, повністю чи частково виключаючи вимогу позивача або зустрічний позов відповідача. Але такою вимога третьої особи стане тоді, коли вона матиме спільні елементи з первісним позовом. В обох вимогах — спільний предмет, оскільки він визначається одними і тими ж спірними матеріальними правовідносинами. Збігається і зміст позовів, оскільки самостійна вимога за правилом

ст. 107 ЦПК України заявляється на предмет спору, тобто повинна суміщатися з первісною. А оскільки наявність обох вимог пов'язана з різним суб'єктним складом, то підстави їх різні, тому що вони покликані обґрунтувати належність суб'єктів до справи такими особами і їх права на предмет спору (ст. 30, п. п. 4, 5, ст. 137 ЦПК України)¹.

Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги з приводу предмету спору повинна мати цивільну процесуальну правоздатність та цивільну процесуальну дієздатність. Треті особи, які заявили самостійні вимоги щодо предмету спору мають усі процесуальні права і обов'язки позивача. Тобто ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом, має право протягом усього часу розгляду справи по суті змінити підставу або предмет позову, зменшити чи збільшити розмір позовних вимог або відмовитися від позову.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — с. 114.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору зобов'язані, зокрема, подавати докази в підставу своїх вимог або заперечень, несуть судові витрати в справі, зобов'язані особисто з'явитися за викликом суду в судове засідання, добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням цієї особи розглядається спочатку.

Сторона, в якій за рішенням суду виникне право заявити вимогу до третьої особи або до якої у такому випадку може заявити вимогу сама третя особа, зобов'язана повідомити суд про цю третю особу.

У заяві про залучення третьої особи повинні бути зазначені ім'я (найменування) третьої особи, місце її проживання (перебування) або місцезнаходження та підстави, з яких вона має бути залучена до участі у справі.

Суд повідомляє третю особу про справу, направляє їй копію заяви про залучення третьої особи і роз'яснює її право заявити про свою участь у справі. Копія заяви надсилається особам, які беруть участь у справі. Якщо від третьої особи не надійшло повідомлення про згоду на участь у справі, справа розглядається без неї.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін (ст. 35 ЦПК України).

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути залучені до участі в справі також за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду.

Юридична заінтересованість третіх осіб без самостійних вимог у результатах розгляду судом справи між сторонами визначається

ст. 108 ЦПК України тим, що постановлене судом по такій справі рішення може наперед вирішити наслідки взаємовідносин між ними і сторонами — вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін. А це можливо тоді, коли між третьою особою і позивачем існують певні матеріально-правові відносини. Вказане положення підтверджується, наприклад, змістом ст. ст. 198, 238 ЦК України. Відповідно до ст. 238 ЦК України, якщо особа з підстав, які виникли до продажу речі, пред'явить до покупця позов про її відібрання, то покупець повинен притягнути до участі в справі продавця як третю особу без самостійних вимог на свою сторону, а продавець зобов'язаний вступити в цю і справу, оскільки несприятливе для покупця рішення може створити для нього право в порядку регресу одержати від продавця (третьої особи) заповідня збитки. За змістом відносини таких третіх осіб зі стороною залежать від правовідносин між сторонами, які становлять предмет позову. З пред'явленням позову (регресного) до третьої особи її правовідносини зі стороною стають предметом самостійного судового розгляду¹.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії,

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Вилавничий Дім «Ін Юре», 2005. — С. 117.

подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

До третьої особи із самостійними вимогами не може бути пред'явлено зустрічний позов.

Після вступу у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, справа з початку не розглядається, як у випадку з третіми особами які заявляють самостійні вимоги з приводу предмету спору.

Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може сама звернутися з заявою про свою участь у справі.

Якщо особи, які беруть участь у справі, заперечують проти залучення чи допуску третьої особи до участі в справі, це питання вирішується судом залежно від обставин справи.

З питання залучення або допуску до участі в справі третьої особи суд постановляє ухвалу.

Прикладом залучення до участі у справі третьої особи є ухвала Оріхівського районного суду Запорізької області. Судом встановлено, що 23 січня 2012 року до суду надійшла цивільна справа за позовом О., треті особи: Рада опіки та піклування при виконавчому комітетові Оріхівської міської ради Запорізької області, Б., про встановлення опіки над неповнолітньою М. В попередньому судовому засіданні виникла необхідність про залучення в якості третьої особи Служби у справах дітей при Оріхівській районній державній адміністрації. Суд, заслухавши Заявника, Представників Третіх осіб, вивчивши матеріали справи, враховуючи те, що вирішення даної позовної заяви без залучення до справи в якості третьої особи Служби у справах дітей при Оріхівській районній державній адміністрації, може порушити права дитини, суд ухвалив притягнути Службу у справах дітей при Оріхівській районній державній адміністрації в якості третьої особи, направивши копію позовної заяви та матеріали справи для відому¹.

¹Електронний ресурс — режим доступу <http://rcyestr.court.gov.ua/Review/22137008>.

Розділ 5

ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ (ПІДВІДОМЧІСТЬ). ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

5.1. Форми захисту

Розбудова сучасної правової держави передбачає створення умов для забезпечення кожної особи належним рівнем правового захисту своїх порушених прав та інтересів. Для реалізації такого завдання, держава створює цілу систему органів (юрисдикційні органи), які наділяються повноваженнями розглядати та вирішувати юридичні справи.

У науці цивільного процесу виділяють 2 основні форми захисту: юрисдикційна та неюрисдикційна.

У юридичній літературі зазвичай розмежування компетенції при вирішенні юридичних справ характеризуються поняттями «підвідомчість» та «юрисдикція», які використовуються як синонімічні поняття.

Сукупність державних органів, що призначені для певного виду діяльності називається відомством. Кожне відомство і орган, який входить до його системи, виконують тільки ті функції і мають конкретну компетенцію, які встановлені Конституцією та іншими законами України. Розмежування компетенції між органами держави називається підвідомчістю. Компетенція суду в здійсненні правосуддя по розгляду і вирішенню визначеної певної

категорії питань називається судовою юрисдикцією або підвідомчістю судових органів¹.

Під підвідомчістю (юрисдикцією) пропонується також розуміти предметну компетенцію судів та інших органів із розгляду чітко визначених категорій питань правового характеру (юридичних справ)².

Під юрисдикцією розуміється й передбачена законом прерогатива державного органу (посадової особи) шляхом вирішення конкретних справ давати оцінку вчинків учасників цих справ і застосовувати заходи державного примусу³.

Відповідно до ст. 6 Конституції України, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Зміст та спрямованість діяльності судової влади визначаються головним обов'язком правової держави, який полягає в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України).

Згідно ст. 124 Конституції України, правосуддя в нашій країні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Юрисдикційна форма захисту — це діяльність уповноважених державою органів із захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав. Її суть полягає в тому, що особа, права та законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державних чи інших органів (суду, третейського суду, вищестоящої інстанції), які уповноважені вживати необхідних заходів для відновлення порушеного права та покарання правопорушника. Одночасно слід пам'ятати, що ідея гарантованого здійснення

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — С. 82.

²Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — С. 131.

³Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонової, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — С. 124.

прав, можливість їхнього відновлення саме за допомогою судового захисту додає праву судового захисту пріоритету порівняно з іншими формами захисту, які були розвинуті і закріплені в ЦК України (ст.ст. 15, 16), інших законах України. В межах юрисдикційної форми захисту науковці виокремлюють загальний та спеціальний порядок захисту порушених прав¹.

За загальним правилом захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів здійснюється у судовому порядку. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Захист цивільних прав та охоронюваних інтересів здійснюється у судовому порядку судами загальної юрисдикції, які в свою чергу спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ст. 18 Закону «Про судоустрій і статус суддів»)².

Відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян³. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Ст. 55 Конституції України кожній людині гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Е.О. Харитонової, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — С. 124.

²Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

³Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.1996. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує.

Засобом судового захисту цивільних прав та інтересів є позов, тобто звернена до суду вимога про відправлення правосуддя, з одного боку, та звернена до відповідача матеріально-правова вимога про виконання покладеного на нього зобов'язання або визнання наявності чи відсутності узгоджувальних організаційних заходів із захисту суб'єктивних прав та охоронюваних інтересів.

Згідно зі ст. 15 ЦПК України, суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Питання щодо підвідомчості цивільної справи вирішується судом на стадії відкриття провадження у справі. У випадку, якщо суддя вирішить, що заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, то він відмовляє у відкритті провадження у справі, про що постановляє мотивовану ухвалу (п. 1 ч. 2 та ч. 5 ст. 122 ЦПК України).

Спеціальний же порядок юрисдикційної форми захисту, який інакше називається адміністративний порядок, передбачає захист цивільних прав та інтересів повноважними особами та адміністративними органами, такими як, Президент України, органи державної влади, органи державної влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування.

Неюрисдикційна форма захисту охоплює дію осіб із захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, які здійснюються самостійно, без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів, зокрема дії особи із самозахисту (ст. 20 ЦК

України), у стані необхідної оборони (ст. 1169 ЦК України) та крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України)¹.

Таким чином, вирішення цивільних справ здійснюється не тільки судовим, а й іншим органам держави, а відтак **цивільну юрисдикцію (підвідомчість)** можна визначити як компетенцію судів та інших державних органів із розгляду та вирішення по суті цивільних справ.

5.2. Види цивільної юрисдикції

Цивільна підвідомчість (юрисдикція), в залежності від способу визначеності органів, що можуть розглядати цивільну справу, поділяється на 3 види: **виключна, альтернативна та договірна**.

Виключна цивільна юрисдикція означає, що вказана категорія справ підлягає розгляду та вирішенню лише судом у порядку цивільного судочинства та не може розглядатися та вирішуватися іншими юрисдикційними органами (усиновлення дитини може бути здійснене лише в судовому порядку (ст. 207 СК України), розлучитися подружжя, яке має неповнолітню дитину може лише через суд (ст. 109 СК України).

Альтернативна цивільна юрисдикція передбачає можливість вибору зацікавленою особою юрисдикційного органу, до якого можна звернутися за вирішенням справи. Тобто відповідна категорія справ може розглядатися й вирішуватися як судом у порядку цивільного судочинства, так і іншими юрисдикційними органами, вказаними у законі, за вибором зацікавленої особи. Наприклад, спір вибору імені дитини, що виникає між батьками, може бути вирішений судом або органом опіки та піклування (ст. 146 СК України).

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонова, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К: Істина, 2011. — С. 125.

Договірна юрисдикція означає право заінтересованих осіб визначати за взаємною згодою в договорі юрисдикційний орган, до якого вони мають звертатися за вирішенням певного юридичного спору, що виник між ними¹.

Так відповідно до ст. 1 Закону України «Про третейські суди», будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом, за угодою сторін може бути переданий до третейського суду².

Таким чином, у цивільному процесуальному праві під **підвідомчістю (юрисдикцією)** розуміють компетенцію судових органів відносно вирішення певного кола справ.

Ст. 15 ЦПК України містить перелік справ, розгляд яких входить до компетенції судів, а саме:

- 1) захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин;
- 2) інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Суди розглядають справи, визначені у ч. 1 ст. 15 ЦПК України, в порядку позовного, наказного та окремого провадження.

Позовне провадження призначене для захисту порушеного чи оспорюваного суб'єктивного цивільного права чи інтересу.

Наказне провадження — це провадження, що є значно спрощеним порівняно з позовним, задачею якого є захист порушених цивільних прав чи інтересів завдяки забезпеченню примусового виконання зобов'язань шляхом видачі судового наказу. Важливим є те, що у порядку наказного провадження може розглядатись лише чітко визначене у законі коло справ.

¹Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — С. 132.

²Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>.

Окреме провадження застосовується до справ в яких відсутній спір про право, але необхідно встановити юридичний факт, правовий статус фізичної особи, майна, тощо.

Суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу.

Оскільки згідно зі статтею 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства (відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»)¹.

Поняття цивільної юрисдикції пов'язане з поділом судів загальної юрисдикції за спеціалізацією, яка інакше розуміється як компетенція суду щодо вирішення справ у порядку цивільного судочинства.

Таким чином, суд кожного разу приймаючи рішення про розгляд справи в порядку цивільного судочинства, повинен з'ясувати наступне:

- 1) наявність між сторонами цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин;
- 2) наявність спору про право, який виник з вищевказаних відносин;
- 3) відсутність у законі норми права, яка б передбачала вирішення цього спору судом іншої юрисдикції.

¹Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». від 12.06.2009 р. № 2 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

Від підвідомчості (юрисдикції) слід відрізнити підсудність цивільних справ. Якщо перша розмежує повноваження щодо розгляду і вирішення цивільних справ між різними юрисдикційними органами, то остання розмежує повноваження судів усередині судової системи.

5.3. Поняття та види підсудності

Підсудність визначає компетенцію конкретного судового органу єдиної судової системи щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

В науковій літературі вже акцентувалася увага на тому, що підсудність є ознакою (властивістю) не суду, а справи¹.

Єдиного розуміння поняття «підсудності» в теорії цивільного процесуального права й досі немає. Однак, найбільш слушним з нашого погляду є наступне:

Підсудність — це відношення між юридичною справою та судом, в силу якого залежно від сукупності ознак і властивостей справи закон встановлює, в якому суді повинна розглядатися справа².

Інститут підсудності, загальні норми якого закріплені у ст. ст. 107–117 ЦПК України, здійснює поділ справ між окремими ланками судової системи та між судами однієї ланки.

Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», питання про підсудність справ визначається ЦПК України, зокрема:

- розділом II — щодо справ наказного провадження;
- главою 1 розділу III — щодо справ позовного провадження;

¹Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — М.: Изд.Акад.наук СССР, 1958. — С. 145.

²Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонов, О.І.Харитонові, Н. Ю. Голубевої. — К.:Істина, 2011. — С. 129.

- розділом IV — щодо справ окремого провадження;
- розділами VI, VII — щодо заяв (скарг) стягувача, боржника, інших учасників виконавчого провадження, заяв (подання) державного виконавця з питань, пов'язаних з виконанням судових рішень;
- главами 1 і 2 розділу VIII — щодо клопотань про визнання, звернення до виконання рішення іноземних судів;
- статті 404 — щодо заяв про відновлення втраченого судового провадження;
- статті 414 — щодо справ за участю іноземних осіб¹.

Систему судів загальної юрисдикції, відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) вищі спеціалізовані суди;
- 4) Верховний Суд України.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди².

В науці цивільного процесуального права прийнято розрізняти два види підсудності: функціональну та територіальну.

Функціональна підсудність цивільних справ визначає компетенцію конкретних ланок судової системи.

Відповідно до ст. 107 ЦПК України, всі справи, що підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, передбачені у ст. 15 ЦПК України, розглядаються судами першої інстанції — районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

¹Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», від 12.06.2009 р. N 2 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

²Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>.

Апеляційні суди – це суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення. Згідно ст. 291 ЦПК України, апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України¹.

Касаційною інстанцією у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ст. 323 ЦПК України).

Згідно ст. 363 ЦПК України, рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ.

Верховний Суд України переглядає судові рішення у цивільних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених ЦПК України.

Територіальна підсудність цивільних справ визначає розподіл компетенції між судами загальної юрисдикції в залежності від територіальної ознаки – місцезнаходження суду й території, на яку розповсюджуються його повноваження.

Аналізуючи норми, передбачені розділом III главою 1 ЦПК України, можна виділити 5 видів територіальної підсудності:

- загальна територіальна підсудність (ст. 109 ЦПК України);

¹Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 ЛИПНЯ 2010 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

- альтернативна територіальна підсудність (ст. 110 ЦПК України);
- підсудність за зв'язком справ (ст. 113 ЦПК України);
- виключна територіальна підсудність (ст. 114 ЦПК України);
- підсудність за вказівкою суду (ст.ст. 108, 111 ЦПК України).

Згідно правил загальної територіальної підсудності визначається суд, який компетентний вирішувати цивільні справи зважаючи на місцезнаходження відповідача. Відповідно до ст. 109 ЦПК України, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування. Повози до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням.

Згідно ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом.

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження

навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує функції опікуна.

Фізична особа може мати кілька місць проживання. Спеціальні правила та порядок реєстрації місць проживання та перебування визначаються в Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»¹.

Згідно ст. 3 вищевказаного Закону:

- місце перебування – це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік;
- місце проживання – це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік.

Слід мати на увазі, що відповідно п. 34 Постанови Пленуму Вишого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні. Позови до таких осіб пред'являються за останнім місцем проживання до взяття під варту чи до поміщення до медичного закладу².

І місце проживання, і місце перебування підлягають обов'язковій реєстрації відповідним органом спеціально уповноваженого

¹Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

²Постанова Пленуму Вишого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 р. № 3 // www.rada.gov.ua.

центрального органу виконавчої влади з питань реєстрації в Автономній республіці Крим, областях, містах, районах, районах у містах, а також у містах Києві та Севастополі¹.

Під час реєстрації місця проживання та місця перебування вноситься інформація до Єдиного державного демографічного реєстру про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси, за якою з нею може вестися офіційне листування або вручення офіційної кореспонденції.

Будь-яка фізична особа, яка постійно або тимчасово проживає в Україні, зобов'язана протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати своє місце проживання. Реєстрація місця проживання особи здійснюється в день подання особою документів. Реєстрація місця проживання за заявою особи може бути здійснена з одночасним зняттям з реєстрації попереднього місця проживання. (ст. 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»)².

Відомості про місце проживання та місце перебування особи вносяться до наступних документів: паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України, посвідка на постійне проживання, посвідка на тимчасове проживання, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист, довідка про звернення за захистом в Україні.

Місцезнаходження юридичної особи визначається за правилами ст. 93 ЦК України. Ним є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку.

¹Цивільне право України (Загальна частина): Навчальний посібник / кол. авт. — К.: «Хай-Тек Прес», 2013. — С.69.

²Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

Таким чином, враховуючи перерозподіл компетенції судів за правилами функціональної підсудності, розгляд конкретної справи буде здійснюватися за місцем проживання (для юридичних осіб — за місцезнаходженням) відповідача судом, повноваження якого розповсюджуються на відповідну територію.

Правила загальної територіальної підсудності застосовуються завжди, якщо немає підстав застосовувати правила інших видів підсудності.

Правила альтернативної територіальної підсудності передбачені ст. 110 ЦПК України. Згідно цих правил, позивач (заявник) має можливість вибору, адже справа підсудна не тільки суду за місцезнаходженням відповідача, а й іншому суду, чітко визначеному законом.

Альтернативна підсудність встановлюється лише для зазначених в законі цивільних справ, які вважається є досить важливими для тих осіб, які звертаються за допомогою до суду.

До позовів, що можуть бути подані в декілька альтернативних судів, згідно ст. 110 ЦПК України, відносяться:

- 1) позови про стягнення аліментів, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають із трудових правовідносин — вони можуть пред'являтися як за місцем проживання відповідача, так і за місцем проживання позивача;
- 2) позови про розірвання шлюбу — можуть пред'являтися за місцем проживання позивача також у разі, коли на його утриманні перебувають малолітні або неповнолітні діти, або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача (за домовленістю подружжя справа може розглядатися за місцем проживання будь-кого з них);
- 3) позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок скоєння злочину — можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди;

- 4) позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача;
- 5) позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору;
- 6) позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб — можуть пред'являтися не лише до суду за місцезнаходженням відповідача, а й до суду за місцем завдання шкоди;
- 7) позови, що виникають з діяльності філії або представництва юридичної особи — можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням;
- 8) позови, що виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів;
- 9) позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме — пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи);
- 10) позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування — можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні;
- 11) позови про відшкодування збитків, завданих зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі — можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна;
- 12) позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення

стягненого за виконавчим написом нотаріуса — можуть пред'являтися також за місцем його виконання;

- 13) позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування — можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів.

Позивач має право вибору між кількома судами, яким підсудна справа, за винятком справ, для яких встановлено правило виключної підсудності.

Справа № 117/245/13-ц

УХВАЛА

01 березня 2013 року смт. Советський

Суддя Советського районного суду Автономної Республіки Крим Петрова Ю.В., розглянувши матеріали позовної заяви Приватного акціонерного товариства «Лізинг інформаційних технологій» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості, судового збору,

ВСТАНОВИВ:

ПрАТ «Лізинг інформаційних технологій» в особі представника Олонової Я.В. звернулося до суду з позовом до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості за невиконання договірних зобов'язань у розмірі 11 852 гривні 49 копійок, судового збору у розмірі 229 гривень 41 копійка.

Зазначена позовна заява надійшла до Советського районного суду Автономної Республіки Крим 20 лютого 2013 року та 01 березня 2013 року у відповідь на запит суду від Відділу адресно-довідкової роботи УПРГФО ГУ ДМС України в АР Крим надійшла інформація, з якої вбачається, що ОСОБА_1 з 28 липня 2009 року значиться зареєстрованим у АДРЕСА_1.

В позовній заяві місцем перебування відповідача зазначено АДРЕСА_2.

Згідно з ч. 1 ст. 109 ЦПК України позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування.

Відповідно до ч. 9 ст. 110 ЦПК України позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого не відоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його зайняття (роботи).

На підставі абз. 3 ч. 3 ст. 122 ЦПК України якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не підсудна цьому суду, суд повертає позовну заяву на підставі п. 4 ч. 3 ст. 121 цього Кодексу.

Згідно зі ст.ст. 115, ст. 121 ч. 3 п. 4 ЦПК України, якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві, для подання до належного суду, про що постановляється ухвала, яка разом із заявою та всіма додатками до неї надсилається позивачеві.

Так, як зазначалося вище, оскільки ОСОБА_1 за даними Відділу адресно-довідкової роботи УПРГФО ГУ ДМС України в АР Крим значиться зареєстрованим у АДРЕСА_1, у зв'язку з чим доходжу висновку, що справа не підсудна Советському районному суду АР Крим і має бути розглянута в суді за місцем реєстрації відповідача — у Залізничному районному суді м. Сімферополя АР Крим.

Разом з тим, позивачу належить роз'яснити, що відповідно до ч. 5 ст. 121 ЦПК України повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» сплачена сума судового збору повертається ухвалою суду в разі повернення заяви або скарги.

На підставі вищенаведеного, керуючись ст.ст. 109, 121, 122, 209, 210 ЦПК України, суддя

У Х В А Л И В:

Позовну заяву Приватного акціонерного товариства «Лізинг інформаційних технологій» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості, судового збору повернути позивачу разом із всіма додатками до неї, у зв'язку із порушенням правил підсудності.

Роз'яснити Приватному акціонерному товариству «Лізинг інформаційних технологій», що повернення позовної заяви не перешкоджає

повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Зобов'язати фінансовий орган — Управління Державної казначейської служби України у Советському районі Автономної Республіки Крим повернути Приватному акціонерному товариству «Лізинг інформаційних технологій» (юридична адреса: 04205, м. Київ, проспект Оболонський, б. 28, р/р 26008037217801 в АТ «УКРСИББАНК», м. Харків, МФО 351005, код ЄДРПОУ 33149830) судовий збір у розмірі 229 (Двісті двадцять дев'ять) гривень 41 копія, сплачений ним на розрахунковий рахунок № 31211206700290, отримуєч УДКСУ у Советському р-ні АР Крим, Код 37590738, банк отримуєча ГУ ДКСУ в АРК, м. Сімферополь, код банку 824026, призначення платежу: 22030001;*Судовий збір, за позовом ПрАТ «Лізинг ІТ», Советський районний суд АР Крим, ЄДРПОУ 02897253 Без ПДВ.

Ухвала може бути оскаржена до Апеляційного суду Автономної Республіки Крим шляхом подачі в п'ятиденний строк з дня проголошення ухвали через Советський районний суд Автономної Республіки Крим апеляційної скарги. У разі якщо ухвалу було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається протягом п'яти днів з дня отримання копії ухвали.

Ухвала набирає законної сили після закінчення п'ятиденного строку, передбаченого для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги ухвала, якщо її не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Суддя:

Ю.В. Петрова

Правила виключної підсудності, передбачені ст. 114 ЦПК України, не допускають розгляд встановленого даною нормою вичерпного переліку справ іншими судами аніж тими що зазначені. Заява подається тільки до конкретно визначеного суду.

До позовів, що надаються суду для розгляду за правилами виключної підсудності, згідно ст. 114 ЦПК України, відносяться:

- 1) позови, що виникають з приводу нерухомого майна — пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини;
- 2) позови про зняття арешту з майна — пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;
- 3) позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями — пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини;
- 4) позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти — пред'являються за місцезнаходженням перевізника;
- 5) справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги — розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно, або порту реєстрації судна.

Перелік позовів, для яких установлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає. Правила виключної підсудності діють також у випадку пред'явлення кількох позовних вимог, пов'язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність.

УХВАЛА

про повернення позовної заяви в зв'язку з порушенням правил підсудності

20 липня 2010 року

м. Суми

Суддя Ковпаківського райсуду м. Суми Хитров Б.В., розглянувши матеріали до позову ОСОБА_1 до Центрального відділення філії ВАТ КБ «Надра» про розірвання договору банківського вкладу, компенсацію втрат, відшкодування моральної шкоди, —

ВСТАНОВИВ:

Перевіривши матеріали до позову вважаю, що *справа не підсудна Ковпаківському райсуду м. Суми.*

За загальним правилом підсудності (ст. 109 ЦПК України) справи розглядаються за місцем знаходження відповідача. Адреса відповідача зазначена на території Зарічного району м. Суми.

Підстав для визначення підсудності за вибором позивача (ст. 110

ЦПК України) в позові не зазначено. Справа також не підсудна Ковпаківському райсуду м. Суми в порядку виключної підсудності (ст. 114 ЦПК України).

Ст. 115 ЦПК України передбачено, що суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, повертає заяву позивачеві для подання до належного суду. Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками до неї надсилається позивачеві.

Керуючись ст. 109, 110, 114, 115 ЦПК України, —

УХВАЛИВ:

Позовну заяву ОСОБА_1 до Центрального відділення філії ВАТ КБ «Надра» про розірвання договору банківського вкладу, компенсацію втрат, відшкодування моральної шкоди повернути позивачу, роз'яснивши право на звернення з цим позовом до Зарічного райсуду м. Суми або за правилами ст. 110 ЦПК України (в разі зміни підстав позовних вимог)

Заяву про апеляційне оскарження ухвали може бути подано протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали.

Апеляційна скарга на ухвалу суду подається протягом 10 днів після подання заяви про апеляційне оскарження.

Заява про апеляційне оскарження та апеляційна скарга подаються до Апеляційного суду Сумської області через Ковпаківський райсуд м. Суми.

Суддя

Хитров Б.В.

Наступний різновид підсудності — підсудність за зв'язком справ. Правила такої підсудності містяться у ст. 113 ЦПК України і застосовуються до наступних двох видів позовів:

- 1) позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях — пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача;
- 2) зустрічний позов (незалежно від його підсудності) пред'являється в суді за місцем розгляду первісного позову.

Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального

законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», оскільки зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється до суду за місцем розгляду первісного позову, то на нього не поширюються правила виключної підсудності, передбачені ст. 114 ЦПК¹.

Законом, а саме ст.ст. 108 та 111 ЦПК України, передбачена можливість визначення підсудності справи за вказівкою суду.

Ст. 108 ЦПК України встановлює, що підсудність цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін.

Ст. 111 ЦПК України за клопотанням позивача надає повноваження судді Верховного Суду України визначити своєю ухвалою підсудність наступних справ:

- 1) справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами;
- 2) справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України.

Перелічені вище правила підсудності є обов'язковими для врахування особами, що звертаються до суду с заявою. Недотримання їх призводить до наслідків, передбачених ст. 115 ЦПК України. Отже, якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду, про що постановляється ухвала. Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками до неї надсилаються позивачеві (відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 121 ЦПК України «Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви»).

Навіть, якщо заява вже була прийнята до розгляду судом, згідно правил підсудності, при зміні деяких життєвих обставин існує можливість зміни суду, компетентного розглядати відповідну справу, тобто зміни підсудності.

¹Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». від 12.06.2009 р. № 2 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

Згідно ст. 116 ЦПК України, суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

- 1) до початку розгляду справи по суті задоволено клопотання відповідача, зареєстроване місце проживання або перебування якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання (перебування);
- 2) після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду виявилось, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності;
- 3) після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;
- 4) ліквідовано суд, який розглядав справу.

Причому у останніх двох випадках суд зобов'язаний, згідно ч. 2 ст. 116 ЦПК України, передати справу до суду найбільш територіально наближеного до попереднього суду.

Передача справи з одного суду до іншого здійснюється на підставі ухвали суду після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги — після залишення її без задоволення.

ЦПК України передбачив навіть норму (ст. 117), яка унеможливає виникнення спорів між судами про підсудність. Справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому ст. 116 ЦПК України, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана.

Отже, компетентним є суд, до підсудності якого належить відповідна справа. Гарантією того, що суд, який розглядає справу, буде справедливим і безстороннім, є неможливість свавільної зміни підсудності. Підсудність має бути чітко регламентованою законом з метою запобігти суб'єктивізму посадових осіб у вирішенні питання про те, до якого суду необхідно відправити справу для її розгляду по суті¹.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонової, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — С. 137.

розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру¹.

Таким чином, інститут підсудності забезпечує учасникам процесуальних правовідносин визначеність місця розгляду їхньої справи, та дозволяє реалізувати право кожного суб'єкта на справедливий розгляд своєї справи компетентним та неупередженим судом.

5.4. Правові наслідки порушення правил підсудності

Під час вирішення питання про відкриття провадження у справі, суддя з'ясовує питання чи підсудна дана справа цьому суду. Якщо буде встановлено, що справа не підсудна даному суду, то, відповідно до ст. 115 ЦПК України, заява має бути повернута позивачеві для подання до належного суду. Суд з цього приводу постановляє ухвалу. Таким чином, позивачеві надсилаються ухвала суду, заява та додатки до неї.

Законом передбачена можливість передачі вже прийнятої до провадження справи до іншого суду, якщо до початку судового розгляду з'ясується, що заяву по справі було прийнято з порушенням правил підсудності (п. 2 ч. 1 ст. 116 ЦПК України).

В такому випадку, згідно положень ст. 117 ЦПК України, справа повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана, адже спори між судами про підсудність не допускаються.

Передача справи в інший суд у всіх випадках, включаючи і виявлення порушень правил підсудності, є правом, але не обов'язком суду. Використовуючи своє право на передачу справи, суд повинен врахувати можливість постановлення законного і

¹Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

обгрунтованого рішення. Розгляд справи з порушенням правил підсудності не обов'язково спричиняє відміну рішення суду, проте воно повинно бути відмінено, якщо у зв'язку з порушенням правил підсудності істотно порушені процесуальні права хоча б однієї зі сторін або це іншим чином позначилося на правильності вирішення справи¹.

Закон передбачає можливість оскаржити ухвалу про передачу справи іншому суду (п. 6 ст. 293 ЦПК України).

¹Васильєв С. В. Цивільний процес України: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — С. 94.

Розділ 6

ДОКАЗИ ТА ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

6.1. Поняття доказів

Цивільне судочинство призначене для захисту законних прав та інтересів суб'єктів. Здійснюється такий захист в рамках цивільного процесу через вирішення спору й прийняття відповідного судового рішення по справі.

Судове доказування становить собою урегульовану нормами цивільного процесуального права розумову й процесуальну діяльність суб'єктів доказування, яка спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи, і яка складається із збирання, подання, дослідження (перевірки) та оцінки судових доказів. Розумова діяльність є внутрішнім аспектом судового доказування, що здійснюється в межах процесуальної форми, а процесуальна — його зовнішнім аспектом, що регламентується процесуальними нормами, які регулюють увесь процес доказової діяльності¹.

Згідно ч. 2 ст. 160 ЦПК України, на головуючого покладений обов'язок спрямовувати судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи.

Це стає можливе лише у результаті здійснення судом і особами, які беруть участь у справі, доказування і пізнання в

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. — К.: Істина, 2007. — С. 236.

установленому цивільному процесуальному порядку. Виходячи з діалектичного розуміння пізнання, як процесу відбиття у свідомості людини об'єктивної реальності, зовнішнього світу, природи і суспільства, пізнання у цивільному судочинстві — процес відбиття у свідомості суддів і осіб, які беруть участь у справі, обставин конкретної справи і доказів, що їх підтверджують та існують в об'єктивному світі. Пізнання складається з діалектичної єдності розумової і процесуальної діяльності суду і осіб, які беруть участь у справі, що відбувається в процесі подання, витребування, дослідження і оцінки матеріалів цивільної справи. Пізнавальна процесуальна діяльність складається з чотирьох частин (видів): доказування фактичних обставин, які з'ясовуються під час розгляду справи; встановлення судом деяких фактичних обставин під час розгляду справи шляхом безпосереднього спостереження судьями у судовому засіданні; пізнання судом спірних правовідносин, прав і обов'язків сторін; пізнання, яке здійснюється вищестоящими судьями у процесі перевірки законності та обґрунтованості судового рішення у цивільній справі¹.

Однак, для обґрунтованого прийняття законного, справедливого рішення необхідно ретельно вивчити та оцінити факти, на підставі яких суд може задовольнити вимоги однієї сторони чи прийняти заперечення іншої, про що приймається відповідне судове рішення.

В цивільному процесуальному праві дані про вищевказані факти називаються **доказами**.

Відповідно до ч. 1 ст. 57 ЦПК України, **доказами** є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, що мають значення для вирішення справи.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — С. 274—275.

Таким визначенням поняття доказів, законодавець усунув підстави відносити до доказів окрім відповідних фактичних даних ще й засоби доказування, що мало місце в науці цивільного процесу раніше¹.

Об'єктом пізнання в цивільному судочинстві є матеріали справи, її обставини — фактичні і юридичні — та докази, на підставі яких вони встановлюються; метою пізнання — встановлення об'єктивної істини у справі; засобами пізнання — доказування і докази; процесуальна форма пізнання — судовий розгляд. А пізнавальна процесуальна діяльність (процес пізнання) виступає методом встановлення об'єктивної істини у справі, її фактичного і юридичного складу. Об'єкт пізнання формується поступово. При прийнятті судом матеріалів справи до свого провадження вирисовуються тільки загальні контури, які в процесі розвитку судочинства розширюються і поглиблюються. Обставини і докази можуть носити суперечливий характер, взаємно виключати і доповнювати один одного, але важливо те, щоб по кожній обставині, яка підлягає доказуванню, було достатньо необхідних доказів для її всебічного, повного і об'єктивного з'ясування. Отже, докази і доказування в цивільному судочинстві є невід'ємною частиною і процесуальним засобом пізнання у справі, її правильного вирішення².

Таким чином, основним способом пізнання фактичних обставин справи, які мають значення для правильного вирішення спору, є встановлення їх за допомогою доказів. Розумова та процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу (суб'єктів доказування), спрямована на встановлення фактів, що мають значення для встановлення істини в цивільній справі та вирішення відповідного спору в науці цивільного процесу називається **судовим доказуванням**.

Розумова діяльність характеризує внутрішню сторону судового доказування, яка відповідає законам логічного мислення та

¹Советский гражданский процесс / Под ред. Шакарян. — М., 1985. — С. 148.

²Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — С. 275.

пізнання. Процесуальна ж діяльність суб'єктів доказування характеризує зовнішню сторону судового доказування, що регламентується процесуальними нормами, які регулюють весь процес доказової діяльності¹.

Судове доказування здійснюється у 4 етапи:

- 1) визначення предмету доказування;
- 2) збирання та подання доказів;
- 3) дослідження доказів учасниками цивільного процесу;
- 4) оцінка доказів.

6.2. Визначення предмету доказування

Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір (ч. 3 ст. 60 ЦПК України).

Відповідно до п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», предметом доказування є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше юридичне значення для вирішення справи (причини пропуску позовної давності тощо) і підлягають установленню при ухваленні рішення. Головною ознакою фактів, що включаються до предмету доказування, є їх значення для вирішення відповідного спору. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування².

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 119 ЦПК України, вже на стадії відкриття провадження по справі починається визначення предмета

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонова, О.І.ХаритонОВОЇ, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — С. 138.

²Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>.

доказування, адже позивач повинен у позовній заяві викласти обставини, якими він обґрунтовує свої вимоги. У подальшому, під час провадження у справі до судового розгляду, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору і які з них підлягають доказуванню (п. 3 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Згідно п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду», при з'ясуванні, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо невідомих обставин, суд повинен виходити з принципу змагальності цивільного процесу, за яким кожна сторона несе обов'язки щодо збирання доказів і доказування тих обставин, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог або заперечень, якщо інше не встановлено процесуальним законом, зокрема статтею 61 ЦПК України¹.

Докази, які збираються або подаються сторонами (показання свідків, письмові чи речові докази), повинні стосуватися суті спору (предмета та підстави позову). Тому, вирішуючи, наприклад, питання про виклик свідків, в усіх випадках слід вимагати від сторін пояснення, які саме обставини можуть бути підтверджені ними (ст. 136 ЦПК України).

Це ж стосується й вирішення питання про витребування інших доказів (письмових, речових). Докази, які не стосуються справи й предмета доказування (ст. 58 ЦПК України), або одержані з порушенням порядку, встановленого законом, або якими не можуть бути підтверджені певні обставини справи (ст. 59 ЦПК України), судом не повинні прийматися.

Обов'язок визначати й доказувати важливі для розгляду справи обставини покладається окрім сторін й на інших осіб, які

¹Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>.

беруть участь у справі і є заінтересованими учасниками процесу. А саме:

- на третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, щодо обставин, які обґрунтовують їх вимоги (ч. 1 ст. 34 ЦПК України);
- на третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, щодо обставин, які впливають на її відносини зі стороною в процесі (ч. 3 ст. 35 ЦПК України);
- представники сторін та третіх осіб (ч. 1 ст. 44 ЦПК України) тощо.

Слід звернути увагу на те, що не всі обставини, що мають суттєве значення для вирішення справи, повинні підлягати доказуванню і, відповідно, входити до предмета доказування (ст. 61 ЦПК України).

Необхідний склад фактів предмета доказування визначається на підставі норм матеріального права, якими врегульовані спірні правовідносини. Так, відповідно до ст. ст. 1166, 1187, 1195, 1197 ЦК України про відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я на виробництві до складу підстави позову, що є предметом доказування, належать факти, які підтверджують: наявність трудових відносин потерпілого з такою особою (організацією, підприємством); одержання каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я у зв'язку з виконанням потерпілим своїх трудових обов'язків; настання певної шкоди; наявність збитків та їх розмір; вину організації у заподіянні шкоди. Але якщо факти одержання каліцтва і вина організації у заподіянні шкоди були встановлені вироком суду в кримінальній справі, то ці факти не підлягають доказуванню, незважаючи на те, що вони входять до складу підстави позову. Отже, предмет доказування у конкретній справі може не збігатися з підставою позову. Це буде мати місце і за наявності інших обставин, які не потребують доказування (ст. 61 ЦПК України). Труднощі і помилки у визначенні необхідного складу фактів доказування мають місце, якщо диспозиція

норми матеріального права має відносно визначений характер. Це норми, якими врегульовані питання про виселення за неможливістю спільного проживання, про відшкодування завданої шкоди, про поділ майна подружжя тощо, при застосуванні яких повинні враховуватися недбалість самого потерпілого, майновий стан, інтереси неповнолітніх дітей, інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу, інші обставини, що мають істотне значення (ч. 4 ст. 1187 ЦК України, ст. 70 СК України), тобто факти, які в нормах права сформульовані в загальному, а не у точно визначеному вигляді¹.

Обставини, що не підлягають доказуванню в процесі цивільного судочинства, поділяються на 4 види:

1. **Визнані:** обставини визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 61 ЦПК України);
2. **Загальновідомі:** обставини, визнані судом загальновідомими (ч. 2 ст. 61 ЦПК України);
3. **Преюдиційні:**
 - 3.1. обставини, встановлені судовим рішенням, що набрало законної сили, у цивільній, господарській або адміністративній справі, при розгляді інших справ у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлені ці обставини (ч. 3 ст. 61 ЦПК України);
 - 3.2. вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення при розгляді справи про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою (ч. 4 ст. 61 ЦПК України);
4. **Презюмовані:** обставини, які згідно з законом (нормами матеріального права) вважаються встановленими — законні

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — С. 285.

презумпції. Наприклад, презюмується походження дитини народженої у походження шлюбі від подружжя (ст. 60 СК України). Відповідно, достатньо довести в суді той факт, що дитина народжена у шлюбі і відповідно не буде потребувати доказуванню факт її походження від подружжя.

6.3. Збирання та подання доказів

Суд та інші учасники цивільного процесу здійснюють процесуальну діяльність щодо залучення доказів, яка зводиться до наступних дій:

- 1) подачі доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Ці дії полягають у передачі доказів у розпорядження суду. Зокрема, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі у строк, встановлений судом, з урахуванням часу, необхідного для цього. Відповідно до ст. 131 ЦПК України, докази, подані з порушенням таких вимог, судом не приймаються, якщо сторона не доведе, що це сталося з поважних причин.
- 2) витребування доказів судом. На суд покладається обов'язок за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, якщо у них є складнощі щодо отримання доказів, витребувати такі докази (ч. 1 ст. 137 ЦПК України). У заяві про витребування доказів має бути зазначено який доказ вимагається, підстави, за яких особа вважає, що доказ перебуває в іншій особі та обставини, які може підтвердити цей доказ (ч. 2 ст. 137 ЦПК України). Докази, які вимагає суд, направляються до нього безпосередньо. Суд може також уповноважити заінтересовану особу, яка бере участь у справі, одержати доказ для надання його суду (ч. 3 ст. 137 ЦПК України).

3) надання судових доручень щодо збирання доказів. Суд, який розглядає справу, в разі необхідності збирання доказів за межами його територіальної підсудності доручає відповідному суду провести певні процесуальні дії (ч. 1 ст. 132 ЦПК України).

У цивільному судочинстві у сторін або інших осіб, які подали докази, немає права розпоряджатися доказами. Сторона не може вимагати наданий нею доказ назад.

6.4. Дослідження доказів

Дослідження доказів — це процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо вивчення фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги або заперечення¹.

Дослідження доказів має важливе значення для правильного вирішення справи та ухвалення відповідного судового рішення.

Згідно ч. 2 ст. 179 ЦПК України, для встановлення у судовому засіданні фактів, що складають предмет доказування, досліджуються показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів.

Суд під час судового розгляду справи, заслухавши пояснення сторін та інших осіб, що беруть участь у справі, встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. При цьому порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений (ст. 177 ЦПК України).

Якість доказування забезпечується визначенням ЦПК України процесуальним порядком і способом дослідження. **Спосіб**

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонової, О.І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — Київ: Істина, 2011. — С. 141.

дослідження — це шлях одержання інформації про фактичні дані від засобів доказування, вид і характер здійснених процесуальних дій: допит свідків, давання пояснень сторонами й іншими особами, які беруть участь у справі, оголошення письмових доказів, огляд речових доказів. **Порядок дослідження доказів** — це системність процесуальної форми виконуваних процесуальних дій щодо дослідження доказів. Так, свідок допитується у судовому засіданні в усній і безпосередній формі, з попередженням про кримінальну відповідальність за давання неправдивих показань. Допит починається у пропозиції головуючого розповісти все, що йому відомо у даній справі, тощо (ст.ст. 180-183 ЦПК України)¹.

Дослідження доказів повинно бути всебічним, тобто торкатися всіх доказів, що надані по даній справі. Перед суддею стоїть задача порівняти докази, що були отримані з різних джерел (засобів доказування), відхилити ті з них, що не можуть бути визнаними належними по відповідній справі, виявити інформацію, що є спільною у них. Для якісного здійснення судового процесу необхідно таким чином дослідити достатню кількість доказів. Саме це дозволить судді прийняти однозначне й правильне рішення по справі. Якщо ж доказів, що мали б підтвердити відповідну життєву обставину, досліджено буде недостатньо, прийняти таке рішення буде неможливо й суддя зробить висновки про недоведеність такої обставини.

В науковій літературі вже неодноразово зазначалося, що дослідження доказів повинно бути об'єктивним та безпосереднім. Об'єктивне дослідження доказів — це дослідження, що є неупередженим, позбавленим стороннього впливу. Безпосереднє ж дослідження доказів — це особисте дослідження доказів суддею, яке ґрунтується на його внутрішньому переконанні, а значить саме він визначить їх достатність та силу.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юрс», 2005. — С. 283.

Відповідно до ст.ст. 185 та 187 ЦПК України, письмові та речові докази оглядаються судом й надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках — також експертам, спеціалістам і свідкам. Під час такого огляду вищевказані особи можуть звернути увагу суду на те, що докази викликають сумніви з приводу їх достовірності або, навіть, є фальшивими (недостовірними). У разі встановлення таких фактів відповідна особа подає про це заяву, яка заноситься до журналу судового засідання. У такій заяві особа повинна чітко зазначити, чому документ або речовий доказ викликав сумніви у його достовірності або є фальшивим (відсутні печатки, або вони підроблені, почерк не належить особі, яка начебто складала чи підписувала документ, відсутні голографічні захисні знаки на документі тощо).

Встановити фальшивість доказу суд може різними способами. Наприклад, допитавши свідків, витребувавши додаткові докази (первинні документи, оригінали тощо), співставивши з іншими доказами. В деяких випадках встановлення факту фальшивості доказу потребуватиме спеціальних навичок та знань. Отже, доцільним може стати залучення спеціаліста або призначення відповідної експертизи.

Справа № 2-6140/11

УХВАЛА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

"06" березня 2013 р. Дніпровський районний суд м. Києва в складі:

- головуючого — судді Чех Н.А.
- при секретарі — Кузьменко А.М.,
- розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Києві клопотання представника відповідача ОСОБА_1 про призначення почеркової експертизи по справі за позовом Публічного акціонерного товариства «Фольксбанк» до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_1, ОСОБА_5 про стягнення заборгованості за кредитним договором, зустрічний позов ОСОБА_1 до Публічного акціонерного товариства «Фольксбанк», ОСОБА_4, треті особи: ОСОБА_5, ОСОБА_3, ОСОБА_2, про визнання договору поруки недійсним,

ВСТАНОВИВ:

Представник відповідача ОСОБА_1 заявив клопотання про призначення почеркознавчої експертизи у зв'язку з тим, що ОСОБА_1 заперечує щодо підписання нею договору поруки № РО 94185 від 30 травня 2008 року, укладеного між нею та ВАТ «Електрон Банк» (правонаступником якого є ПАТ «Фольксбанк»). Проведення експертизи просив доручити спеціалістам Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. Оплату за проведення експертизи гарантував. ОСОБА_1 підтримала заявлене її представником клопотання, просила його задовольнити.

Представник позивача щодо задоволення клопотання заперечував, вважав що це є затягуванням розгляду справи.

Представники відповідачів за основним позовом — ОСОБА_2, ОСОБА_4 та ОСОБА_3, не заперечували щодо задоволення клопотання та призначення експертизи.

Відповідач ОСОБА_5 в судові засідання не з'явився, про день та час розгляду справи сповіщався належним чином, заяв про відкладення розгляду справи чи про розгляд справи за його відсутності до суду не подавав.

Вислухавши пояснення представника позивача, відповідача ОСОБА_1, її представника, представників ОСОБА_2, ОСОБА_4 та ОСОБА_3; дослідивши матеріали справи, суд вважає, що клопотання підлягає задоволенню, оскільки відповідачем ОСОБА_1 заперечується факт підписання нею договору поруки № РО 94185 від 30 травня 2008 року. На думку суду, експертиза має бути проведена в Київському науково-дослідному інституті судових експертиз.

Згідно до ст. 143 ЦПК України для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі.

З урахуванням вищевикладеного та керуючись ст.ст. 143, 144, 202, 293, 294 ЦПК України, суд, —

УХВАЛИВ:

Клопотання задовольнити.

Призначити судову почеркознавчу експертизу, на розгляд якої поставити питання:

Чи виконано підпис на договорі поруки № РО 94185 від 30 травня 2008 року ОСОБА_1 чи іншою особою?

В розпорядження експертів надати цивільну справу № 2-6140/2011 (№ 2/755/987/2013), оригінал договору поруки № РО 94185 від 30 травня 2008 року та вільні зразки підписів ОСОБА_1

Крім того, для дослідження підпису ОСОБА_1 буде надано (після їх надходження) оригінали кредитного договору № KF 49527 від 30.05.2008 року, в кінці якого міститься заява з підписом ОСОБА_1 (остання підтвердила в суді, що підпис на даному документі належить їй); додаткова угода № 3 від 31.03.2009 року до кредитного договору № KF 49527 від 30.05.2008 року, в кінці якого міститься заява ОСОБА_1 (остання підтвердила в суді, що підпис на даному документі належить їй).

Для проведення експертизи (для порівняльного матеріалу) просимо дослідити оригінал паспорту ОСОБА_1, де містяться підписи останньої. Паспорт буде надано ОСОБА_1 на першу вимогу експерта, про що попереджена ОСОБА_1 в судовому засіданні.

Експертів попередити про кримінальну відповідальність згідно ст.ст. 384, 385 КК України.

Вартість проведення експертизи покласти на ОСОБА_1 (03179, АДРЕСА_1).

Проведення експертизи доручити експертам Київського науково-дослідного інституту судової експертизи (м. Київ, вул. Смоленська, 6).

Провадження по справі до проведення експертизи зупинити.

Ухвала може бути оскаржена до Апеляційного суду м. Києва через Дніпровський районний суд м. Києва шляхом подання апеляційної скарги протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали.

Ухвала набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано.

Суддя

У випадку заяви про сумніви щодо достовірності документа (письмового доказу) або його фальшивість, особа, яка подала цей документ може просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів (ч. 2 ст. 185 ЦПК України).

У зв'язку з надходженням заяви про фальшивість звукозаписів та відеозаписів, судом може бути залучено спеціаліста або призначено експертизу (ч. 4 ст. 188 ЦПК України).

Якщо ж у процесі дослідження доказів суд отримає підтвердження того, що подані матеріали (письмові або речові докази) є фальшивими, він приймає ухвалу щодо виключення їх з числа доказів по справі.

6.5. Оцінка доказів

Оцінка доказів – це розумова діяльність суду, в результаті якої з'ясується належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності¹.

Суд здійснює оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному й безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ч. 1 ст. 212 ЦПК України).

Внутрішнє переконання означає, що кожен доказ суддя оцінює самостійно, керуючись законом, своїми знаннями і розуміючи ступень своєї відповідальності за прийняте рішення по справі.

С.В. Васильєв оцінку доказів за внутрішнім переконанням визначає як встановлення вірогідності та сили доказів самим судом. Закон надає можливість суду самостійно оцінити кожен доказ, причому критерієм при цьому повинне служити внутрішнє переконання судді. Такий підхід до оцінки доказів забезпечує встановлення дійсних правовідносин сторін і обставин у конкретній справі. Внутрішнє переконання має складну багаторівневу структуру і складний зміст, у якому динамічно взаємодіють об'єктивні та суб'єктивні фактори. Стосовно до особистості судді важливими опорними площинами його є: 1) культурний рівень; 2) світоглядний рівень; 3) правосвідомість. Ці характеристики об'єктивуються

¹Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник. — К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2005. — С. 141.

в суддівському корпусі в цілому і конкретно в тій або іншій особистості судді. Об'єктивну основу в переконанні судді становлять обставини розглянутої справи¹.

Внутрішнє переконання суддів не є суто інтуїтивним, нічим не підкріпленим висновком. Воно має ґрунтуватися на відповідному дослідженні наявних у справі доказів.

Таким чином, закон надає суду можливість самостійно здійснити оцінку кожного окремого доказу й відхилити ті з них, які, за його думкою, є сумнівними, неналежними, недостовірними тощо.

Для забезпечення об'єктивного ставлення судді до справи важливим є щоб розгляд і оцінка ним доказів були неупереджені, тобто сам суддя не був зацікавленим у результаті вирішення справи. Гарантією забезпечення неупередженого ставлення судді до результатів справи виступає інститут відводу судді (ст. ст. 20, 21 ЦПК України).

Справа № 2-3831/11

УХВАЛА

30.08.2012 року
головиючого судді
при секретарі

Київський районний суд міста Одеси у складі:
Рєви С.В.,
Грановському Є.Ю.,

розглянувши у відкритому судовому засіданні у залі суду міста Одеси цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до Київської районної адміністрації Одеської міської ради, Одеської міської ради, ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6 за участю третіх осіб: Управління земельних ресурсів Одеської міської ради, ОСОБА_7 про визнання свідцтва недійсним, визнання договору купівлі-продажу недійсним, зносу будинку та зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 за участю третіх осіб: Київської районної адміністрації Одеської міської ради, Одеської міської ради, Управління земельних ресурсів Одеської міської ради про визнання права власності та за позовом ОСОБА_7 до ОСОБА_1, Київської районної адміністрації Одеської міської ради, за участю

¹Васильєв С. В. Цивільний процес України: навчальний посібник / С.В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — С. 142.

третіх осіб: Одеської міської ради, Управління земельних ресурсів Одеської міської ради про визнання права сумісної власності на земельну ділянку, суд, —

ВСТАНОВИВ:

Сторони звернулись до суду з вказаними позовами, за якими відкрито провадження у справі.

Під час розгляду справи ОСОБА_2 та ОСОБА_7 надали суду заяву про відвід головуючому у справі, вимоги відводу обґрунтовані тим, що 19 червня 2012 року суд незаконно постановив ухвалу про забезпечення позову; оскільки вказана ухвала містить ознаки упередженого ставлення судді до них та невиправданої прихильності до ОСОБА_1, вимоги якого негайно задовольняється суддею в супереч чинному законодавству України, а також є відвертим зловживанням наслідками застосування заходів забезпечення позову з метою заподіяння нам збитків.

Крім того, ОСОБА_2 та ОСОБА_7 посилаються на те, що ухвалою від 11 липня 2012 року головуючий у справі відмовив їм у задоволенні двох відводів головуючому по справі заявлених 11 липня 2012 року, а також є безпідставним з витребуванням конфіденційних документів ОСОБА_2 та ОСОБА_7, що стосуються об'єктів належних їм на праві власності у КП «ОМБТІ та РОН» та у департаменту архівної справи та діловодства Одеської міської ради без згоди власників майна.

Тому, ОСОБА_2 та ОСОБА_7 вважають, що дії головуючого у справі свідчать про його упереджене ставлення до них та невиправдано прихильне ставлення до неналежного позивача ОСОБА_1, є обставинами, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді.

У судовому засіданні ОСОБА_2 та ОСОБА_7 заяву підтримали та просили заяву про відвід головуючому у справі задовольнити.

Позивач ОСОБА_1 у судовому засіданні просив суд відмовити у задоволенні відводу.

Представник третьої особи Одеської міської ради у судовому засіданні просив суд відмовити у задоволенні відводу.

Представник третьої особи Управління земельних ресурсів Одеської міської ради у судовому засіданні поклався на думку суду при розгляді вказаного питання.

Третя особа ОСОБА_5 у судовому засіданні у задоволенні відводу поклалась на думку суду.

Інші учасники процесу у судове засідання не з'явилися, про час та місце розгляду справи повідомлялись належним чином, однак причину неявки суду не повідомили.

Вислухавши думки учасників процесу, вивчивши матеріали справи, суд вважає, що у задоволенні відводу слід відмовити з наступних підстав.

Суд критично оцінює доводи ОСОБА_2 та ОСОБА_7 на те, що ухвала про забезпечення позову від 19 червня 2012 року є незаконною та містить ознаки упередженого ставлення.

Оскільки вказана ухвала не скасована, тому немає підстав стверджувати про її незаконність.

Отже, суд вважає, що підстави для відводу судді, передбачені ст. 20 ЦПК України, відсутні, тому заяви ОСОБА_2 та ОСОБА_7 про відвід судді задоволенню не підлягають.

Керуючись ст. ст. 20, 209, 210 ЦПК України, суд, -

УХВАЛИВ:

Відмовити ОСОБА_2 та ОСОБА_7 у задоволенні відводу головному по справі.

Ухвала оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, заперечення на неї можуть бути включені до апеляційної скарги на рішення суду.

Суддя

Рева С. В.

Кінцевим результатом такої оцінки є прийняття рішення по справі, в якому наводяться мотиви прийняття доказів чи відмови в їх прийнятті (ч. 4 ст. 212 та п. 3 ч. 1 ст. 215 ЦПК України).

Жоден доказ не має для суду наперед установленого значення (ч. 2 ст. 212 ЦПК України). Суд може відхилити будь-які дані, надані як докази, якщо дійде висновку, що вони неправдиві або сумнівні.

Право оцінки доказів належить і судам апеляційної та касаційної інстанції. Але мета оцінки різна з огляду на різні завдання,

що стоять перед цими судами. Так, наприклад, касаційна інстанція не встановлює обставини і оцінює докази лише для того, щоб визначити, правильно чи неправильно оскаржено рішення суду першої інстанції тощо¹.

У юридичній літературі виділяється три види оцінок доказів (залежно від рівня пізнання) — попередня, остаточна і контрольна.

Попередня оцінка дається судом (суддею) під час прийняття, витребування, дослідження доказів, але до виходу суду в нарадчу кімнату для прийняття рішення по справі. Така оцінка здійснюється у перших частинах доказової діяльності і втілюється у змісті постановлених судом першої інстанції численних ухвал: про витребування доказів, призначення експертизи тощо.

Остаточною є оцінка, яка дається доказам в нарадчій кімнаті і стає основою для прийняття рішення по справі.

Контрольна оцінка доказів здійснюється судами апеляційної і касаційної інстанцій, які перевіряють законність і обґрунтованість рішень, ухвал суду за матеріалами, наявними у справі і додатково поданими сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі (ст.ст. 303, 335 ЦПК України).

Таким чином, контрольну оцінку доказів здійснюють вищестоящі суди. Причому, суди апеляційної інстанції відповідно до ч. 1 ст. 303 ЦПК України, досліджують докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого законом порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами. Нові докази, які має право досліджувати апеляційний суд, можуть бути витребувані з ініціативи самого суду або за клопотанням осіб, що беруть участь у справі.

Суд касаційної інстанції, відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України, під час розгляду справи перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції

¹Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — С. 129.

норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів перед іншими.

Таким чином, суди касаційної інстанції, хоча і відносяться до суб'єктів здійснення контрольної оцінки доказів, однак слід розуміти, що здійснюють таку оцінку опосередковано, через перевірку відповідних рішень нижчестоящих судів.

У випадках, коли суддя задовольняє чи то відхиляє клопотання осіб, що беруть участь у справі, пов'язані з витребуванням, забезпеченням доказів тощо, він також оцінює їх за такими якісними характеристиками як належність, допустимість, достовірність та за кількісною характеристикою — достатність.

Суб'єктами оцінки доказів є не тільки суд, а й усі суб'єкти доказової діяльності — особи, які беруть участь у справі. Оцінка ними доказів є необхідним елементом їх доказової діяльності щодо подання, витребування, дослідження доказів. Неможливо брати участь у дослідженні доказів, висловлювати свої доводи, міркування і заперечення проти міркувань інших осіб, не зробивши оцінки того чи іншого доказу і всіх їх у сукупності. Але їх оцінка є рекомендаційною, а оцінка суду — владною. Рекомендуюча оцінка доказів виявляється у процесуальних діях — поясненнях, доводах, міркуваннях і запереченнях осіб, які беруть участь у справі, і сприяє суду всебічно, повно, об'єктивно оцінити всі обставини у справах їх сукупності.

Оцінка доказів судом є підставою для прийняття ним відповідного за змістом акта застосування права, що має обов'язковий, владний характер, втілений у мотивувальній частині рішення суду (ст.ст. 212, 215 ЦПК України). Це завершальна оцінка суду¹.

¹Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — С. 283.

6.6. Ознаки доказів

В науці цивільного процесу вже неодноразово зазначалося, що для з'ясування сутності доказів в цивільному судочинстві важливим є характеристика їх ознак¹:

- 1) Це будь-які фактичні дані, відомості про факти, що розглядаються в судовому засіданні та мають значення для розгляду справи. Вони повинні бути достовірними, достатніми, зміст яких повинен правильно відображати обставини, що дозволять правильно, об'єктивно та всебічно вирішити спір. Достовірність доказів — це їх відповідність дійсності.
- 2) Належність доказів. Ця ознака свідчить про те, що фактичні дані стосуються відповідної справи, містять інформацію щодо її предмета доказування (ч. 1 ст. 58 ЦПК України). Дана ознака дозволяє суду використовувати її як критерій відбору серед всього обсягу доказового матеріалу лише ті докази, що мають значення для конкретної справи й проігнорувати ті з них, що є зайвими, непотрібними. Таким чином, належність доказів — це ознака, яка свідчить про взаємозв'язок доказів з обставинами, що необхідно підтвердити для вирішення спору. Докази аналізуються щодо їхньої належності на будь-якій стадії цивільного процесу.
- 3) Допустимість доказів. Фактичні дані, що мають доказове значення по справі, повинні бути отриманими судом із додержанням процесуального порядку, встановленого законом. Також, ті обставини справи, що за законом мають бути підтвердженими певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ст. 59 ЦПК України).

Правила допустимості доказів визначають легітимну можливість конкретного доказу підтверджувати певну обставину в справі.

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонов, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — С. 152.

Допустимість доказів має загальний та спеціальний характер. Загальний характер допустимості означає, що у всіх справах повинна дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом джерел і засобів доказування з дотриманням порядку збирання, представлення і дослідження доказів (дотримання процесуальної форми доказування). Відповідно, порушення цих вимог призводить до визнання доказів недопустимими. Спеціальний характер допустимості — це правила, які приписують використання певних доказів для встановлення обставин справи або забороняють використання певних доказів (негативна допустимість). Позитивна допустимість може бути передбачена у випадках, коли закон зобов'язує провести судово-психіатричну експертизу тощо. Докази, одержані з порушенням порядку, встановленого нормами матеріального та процесуального права, є недопустимими.

Справа № 2505/1413/2012
провадження № 2/2505/250/2012

РІШЕННЯ ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

Городнянський районний суд Чернігівської області у складі головуєчої судді Карпинської Н.М., секретарі Швачко О.В., розглянувши у відкритому судовому засіданні у залі суду в м. Городня цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дочки, —

ВСТАНОВИВ:

12.04.2012 року ОСОБА_1 звернулась до суду з позовною заявою про стягнення аліментів з ОСОБА_2 на утримання неповнолітньої дитини-дочки ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1 у розмірі ? частини всіх видів заробітку /доходу/, але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, з дня подання заяви і до повноліття дитини.

У судові засідання сторони не з'явилися, надали заяви з проханням справу розглянути без їх участі, позивачка позов підтримує, відповідач позов визнає. /а.с.8—9/

Згідно положень ч. 2 ст. 158 ЦПК України, особа, яка бере участь у справі, має право заявити клопотання про розгляд справи за її відсутності.

У відповідності до положень частини 2 статті 197 ЦПК України у разі неявки в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у справі фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється.

Дослідивши письмові докази, вивчивши матеріали справи суд знаходить, що позовні вимоги підтверджені належними та допустимими доказами і підлягають задоволенню, за наступних підстав та міркувань.

Судом встановлено, що 27.03.2012 року розірвано шлюб між сторонами. /а.с.4/

За час шлюбу ІНФОРМАЦІЯ_2 у сторін народилася дочка ОСОБА_4, що підтверджується свідоцтвом про народження серії НОМЕР_1 (а.с. 3).

Згідно довідки Макишинської сільської ради Городнянського району Чернігівської області № 430 від 17.04.2012 р. позивач зареєстрована проживаючою в АДРЕСА_1, але не проживає /а.с.6/.

У відповідності до ч.1 ст. 180 СК України, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Відповідно до ч.3 ст. 181 СК України за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька, і (або) у твердій грошовій сумі.

Відповідно до ч.2 ст. 182 СК України мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, за винятком випадків, встановлених ст. 184 цього кодексу.

З урахуванням матеріального становища обох сторін, відсутності у подружжя інших неповнолітніх дітей, стану здоров'я сторін, суд приходить до висновку про необхідність стягнення з відповідача аліментів на утримання дочки у розмірі ? частини від всіх видів його заробітку (доходу), але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

За таких підстав позовні вимоги підлягають задоволенню у повному обсязі.

У відповідності до вимог ст. 88 ЦПК України судові витрати по справі слід стягнути з відповідача.

Керуючись ст.ст. 10, 11, 82, 88, 174, 197, 208–209, 212–215, 294 ЦПК України, ст.ст. 180–182 СК України, ст.4 Закону України «Про судовий збір» №3674-VI від 08.07.2011 р., суд, -

ВИРШИВ:

Позов ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дочки, задовольнити повністю.

Стягнути з ОСОБА_2, 1987 р.н., мешканця АДРЕСА_3, на користь ОСОБА_1, 1989 р.н., зареєстрованої за адресою: АДРЕСА_2, на утримання неповнолітньої дитини — дочки ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, аліменти у розмірі? частини від всіх видів заробітку (доходів), але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з 12.04.2012 року і до досягнення повноліття дитиною.

Стягнення суми в межах платежу за один місяць підлягає негайному виконанню.

Стягнути з ОСОБА_2 в дохід держави 214 грн. 60 коп. судового збору.

Рішення може бути оскаржене в апеляційному порядку до апеляційного суду Чернігівської області через суд першої інстанції шляхом подачі апеляційної скарги в 10-денний строк з дня отримання копії цього рішення.

Суддя

Н. М. Карпинська

заяву задоволено повністю

У сучасній науковій літературі вже приділялася увага тому, що при оцінці доказів в цивільному процесі, окрім таких ознак як належність та допустимість доказів, слід також приділяти увагу питанню їх достатності для прийняття рішень по справі. Так С.Я. Фурса та Т.В. Цюра вже наголошували, що поняття «достатність доказів» назвати новим важко, оскільки воно має доволі широке застосування в юридичній літературі та судовій практиці. З цим поняттям пов'язується можливість оцінити певну обставину як встановлену. При цьому, в судовій практиці кожна сторона надає суду свій аналіз достатності доказів, але суд в своєму рішенні має констатувати обґрунтованість сторонами заявлених позовних вимог¹.

¹Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник. — К.: Видавель Фурса С. Я.; КНТ, 2005. — С. 191.

Однак поняття «достатності» доказів не встановлюється національним законодавством і є оціночним. Тому визначається воно для кожної конкретної справи індивідуально.

В науці цивільного-процесуального права вже наголошувалося на доцільності закріплення у ЦПК України, на рівні з критеріями належності та допустимості (яким ЦПК України присвячує окремі статті), конкретні норми щодо критерію достатності доказів. Вироблення чіткого розуміння оцінки достатності доказів допомагатиме суду в ухваленні правильного рішення. Отже, було запропоновано доповнити ЦПК України статтю такого змісту:

«Достатність доказів

1. Достатніми є докази, які у своїй сукупності переконують у наявності або відсутності певної обставини.
2. Якщо сторона не подала достатньо доказів для підтвердження певної обставини суд робить висновок про її недоведеність»¹.

6.7. Види засобів доказування

Процесуальною формою доказів є засоби доказування, що представляють собою джерела інформації про фактичні дані.

У цивільному процесі засобами доказування є:

- пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків;
- показання свідків;
- письмові докази;
- речові докази, зокрема звукозаписи і відеозаписи;
- висновки експертів.

Цей вичерпний перелік засобів доказування (5 видів джерел) наданий у ч. 2 ст. 57 ЦПК України.

¹Руда Т. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аналіз // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 88. — С.109.

Пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків полягають у повідомленні ними про факти, які цікавлять суд і лежать в основі вимог або заперечень. Зважаючи на той факт, що всі вищевказані особи є юридично зацікавленими у вирішенні справи, всі надані ними докази досліджуються за загальними правилами оцінки доказів.

Пояснення сторін, третіх осіб або їх представників поділяються на 2 види:

- твердження;
- визнання.

Твердження — це пояснення сторони або третьої особи, в якому містяться відомості про факти, що покладені в основу вимог або заперечень і які підлягають встановленню в суді.

Визнання — це пояснення сторони, в якому вона погоджується з фактом, на якому інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення. Причому, визнання факту слід відрізняти від визнання позову. Перше — це показання сторони про наявність або відсутність сприйнятого нею факту. Останнє ж дає право суду ліквідувати спір (цивільний процес по справі)¹.

Якщо у справі беруть участь представники сторін та третіх осіб, суд після пояснень сторін та третіх осіб заслуховує пояснення їх представників. При наявності відповідного клопотання, пояснення може давати лише відповідний представник. Якщо у справі є письмові пояснення вищевказаних осіб, що беруть участь у справі, то головуючий для присутніх оголошує їх зміст.

В порядку, який визначається головуючим, особи, що беруть участь у справі можуть задавати питання один одному.

Показання свідків — це повідомлення про відомі обставини, що мають значення для вирішення цивільної справи. Свідок — це особа, яка не має юридичної зацікавленості у вирішенні справи. І тим не менш, перед початком його допиту суд з'ясовує стосунки

¹Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — С. 114.

свідка зі сторонами, що враховується в подальшому при оцінці такого доказу.

Закон не встановлює вік, з досягненням якого особа може бути допитана в суді як свідок. За необхідності можуть бути допитані малолітні та неповнолітні свідки (ст. 182 ЦПК України). Однак, допит малолітніх і, на розсуд суду, неповнолітніх свідків проводиться у присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі.

Джерелами обізнаності свідка можуть бути:

- 1) первинні докази — безпосереднє сприйняття певної обставини;
- 2) похідні докази — сприйняття інформації про обставину з інших джерел (інших осіб тощо).

Якщо ж свідок повідомляє інформацію отриману від іншої особи, суд повинен також допитати у якості свідка й ту особу.

За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків — відповідальність, встановлену цивільним процесуальним законом (ст. 50 ЦПК України).

Свідок має 2 основних обов'язки — з'явитися до суду у призначений час і дати правдиві показання щодо відомих йому обставин справи.

Інформацію про час проведення судового засідання свідок отримує з повістки, яку йому передає (надсилає) суд. Однак, нещодавно у місцевих та апеляційних загальних судах було запроваджено новий порядок організації виклику свідків до суду, який передбачає надіслання судами учасникам судового процесу текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень. Для отримання тексту судової повістки в електронній формі за допомогою SMS-повідомлення учаснику судового процесу потрібно подати до суду заявку про отримання судової повістки в електронній формі за допомогою SMS-повідомлення у відповідній справі. Судова повістка в електронному вигляді буде надсилатися учаснику судового процесу,

який подав відповідну заявку до суду, на його номер мобільного телефону, вказаний в такій заявці¹.

Свідок стає носієм відомостей про факти в результаті збігу обставин, або безпосередньо сприймаючи події; що є обставинами цієї справи, або в результаті одержання відомостей про них від інших осіб. Тому не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ст. 63 ЦПК України).

Цивільне процесуальне законодавство встановлює обмеження, що перешкоджають виклику і допиту певних осіб як свідків. Імунітет свідка — це надане свідкові право відмовитися від давання показань в силу родинних відносин або службових обов'язків.

Залежно від обсягу показань розрізняють імунітет повний і частковий. Повне право відмови означає, що свідок повністю може відмовитися від давання показань по суті справи (наприклад, імунітет родичів). За часткового звільнення віддавання показань свідок може відмовитися дати показання лише з окремих питань (наприклад, питань, що становлять таємницю).

Відповідно до положень ст. 63 Конституції та ст. 52 ЦПК України фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Процедура допиту свідка у суді докладно врегульована у цивільному процесуальному законодавстві. Кожен свідок допитується окремо в усній формі.

ЦПК України гарантує компенсацію витрат свідка, пов'язаних із переїздом до іншого населеного пункту, добові, компенсацію за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять (ст. 86 ЦПК України).

Таким чином, за загальним правилом, як свідків викликають фізичних осіб, яким особисто відомі суттєві для справи обставини. Особи, які знають про ці обставини зі слів інших або внаслідок

¹Наказ Державної судової адміністрації України № 119 від 20 вересня 2013 року «Про реалізацію проекту щодо надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) у місцевих та апеляційних загальних судах» // <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/asjhdgafhdsgajhsgdutuut>.

ознайомлення з певним письмовим доказом, за необхідності також можуть допитуватися як свідки, однак слід враховувати що їх показання є похідними. Не повинні вважатися доказами ті дані, джерело яких свідок вказати не може.

Письмові докази — це будь-які предмети, на яких за допомогою знаків виражені відомості про певні обставини, що мають значення для справи. Письмові докази підтверджують обставини своїм сутнісним змістом.

Письмовими доказами є: а) будь-які документи; б) акти; в) листи (службового чи особистого характеру) або витяги з них. Доказами можуть бути лише ті письмові записи, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи, тобто належати до предмету доказування (ст. 64 ЦПК України).

Документ — це діловий папір, що виданий за підписом уповноваженої особи, має визначені реквізити та викладений у письмовій формі. Як правило, документ спрямований на підтвердження певного юридичного факту чи права особи. Документом також є офіційне посвідчення особи, наприклад, паспорт, посвідчення тощо. Отже, документ є різновидом письмових доказів. Документ — це результат відображення фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини за допомогою письма, графіки, фотографії, звукозапису або іншим способом на спеціальному матеріалі (папері, фотоплівці, папірусі, пергаменті тощо). Документи є засобом зберігання та передачі в часі і просторі різної інформації.

Згідно Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. різновидом документів є електронні документи. Таким чином, згідно ст. 5 цього Закону, електронний документ — це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа.

Акт — це діловий папір, складений уповноваженою на це особою, в якому зафіксовано вчинення певної дії та її результат (акти ревізії, приймання-передачі, перевірки тощо).

Лист — це будь-яке повідомлення однієї особи, адресоване іншій особі, передане поштою, факсом, кур'єром, електронною поштою тощо.

Письмовими доказами можуть визнаватися будь-які записи, що містять інформацію про обставини у справі. Таким чином, перелік письмових доказів не є вичерпним.

Даний вид доказів класифікується на наступні види: за формою — на прості та нотаріально посвідчені; за суб'єктом формування — на офіційні та приватні; за способом створення — на оригінали та копії тощо.

Докази, що отримані від органів державної влади, місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій, посадових осіб, вважаються офіційними. Докази, авторами яких є фізичні особи, називаються приватними (листи, записи телефонних розмов, телеграми).

При дослідженні копії в судовому засіданні обов'язково повинні перевіряти дотримання встановленого порядку знімання копії і тотожності форми та змісту копії й оригіналу. Якщо подано копію письмового доказу, суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, має право вимагати подання ще й оригіналу. Оригінали письмових доказів до набрання судовим рішенням законної сили повертаються судом за клопотанням осіб, які їх подали, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу (ст. 138 ЦПК України).

Письмові докази, які не можна доставити в суд, оглядаються за їх місцезнаходженням (ч. 1 ст. 140 ЦПК України). Дослідження письмових доказів передбачає діяльність щодо перевірки їх достовірності.

При дослідженні письмових доказів може виникнути питання щодо їх достовірності або фіктивності (ч. 2 ст. 185 ЦПК України). Достовірність письмового доказу визначається його змістом. Важливим критерієм визначення доказової сили письмового доказу є відображення реальної дійсності в змісті документа. Також необхідна перевірка процесу формування письмових доказів. Достовірність письмових доказів пов'язана з їх достатністю. Достатність письмових доказів дозволяє зробити достовірний висновок про наявність чи відсутність обставини, яка цікавить суд. Письмовий доказ вважається фіктивним, якщо він не відповідає дійсності. Спір щодо фіктивності може виникнути, якщо є підстави вважати, що письмовий доказ видано не тією особою, від імені якого він виходить. Письмовий доказ є фальшивим, якщо без відома особи, яка його видала, змінюється зміст шляхом виправлення, підчистки, доповнення тексту та інших відомостей, що викривляють зміст викладених відомостей¹.

Речові докази, зокрема звукозаписи і відеозаписи — це предмети матеріального світу, які містять інформацію про обставини, що мають значення для справи, в тому числі магнітні, електронні й інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, які мають значення для справи (ст. 65 ЦПК України).

Характерним для цього виду доказів є процес формування. Інформація передається на носій з допомогою технічних засобів. Інформацію з носіїв звуко- і відеозаписів можна зняти за допомогою спеціальної техніки і методики відтворення звуку й зображення.

Речові докази надаються особами, які беруть участь у справі. Витребування речових доказів здійснюється в тому самому порядку, що і письмових доказів (ч. ч. 1–4 ст. 137 ЦПК України).

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. — К.: Істина, 2007. — С. 237.

Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються у справі або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду. Ті ж речові докази, що швидко псуються, негайно оглядаються судом із повідомленням про призначений огляд осіб, які беруть участь у справі. Після огляду вони повертаються особам, від яких вони були отримані, якщо про це вони надали клопотання і його задоволення не завдасть шкоди подальшому розгляду справи.

Речові докази оглядаються судом, а також при необхідності можуть передаватися для ознайомлення особам, що беруть участь у справі, а в необхідних випадках — також експертам, свідкам, спеціалістам.

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом (ст. 66 ЦПК України).

Виходячи з формування даного засобу доказування законодавцем, слід зауважити, що доказом є не експертиза, а її результати, викладені у висновку експерта.

Експертом є особа, яка володіє спеціальними знаннями у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла і залучена судом до участі у процесі для надання свого висновку з питань, які важливі для прийняття судом рішення по справі.

Згідно ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», проводити судову експертизу можуть державні спеціалізовані установи й судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, також інші фахівці з відповідних галузей знань.

До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України (до них відносяться так звані регіональні науково-дослідні інститути судових експертиз);
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України, відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.08.2012 р. № 691, складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, експертно-криміналістичних підрозділів при головних управліннях, управліннях МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті (далі — експертні підрозділи).

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, і судово-психіатричних експертів.

Методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації й державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Витрати на проведення в цивільних і господарських справах судових експертиз науково-дослідними установами Міністерства юстиції України, а також судово-медичними та судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я, відшкодовуються в порядку, передбаченому чинним законодавством. Проведення інших експертних досліджень і обстежень державними спеціалізованими установами здійснюється за рахунок замовника.

Відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, що був затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України¹, функції судово-експертних установ або підрозділів виконують наступні заклади охорони здоров'я:

¹Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2001 р. № 397 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>.

- Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України;
- центр судово-психіатричних експертиз;
- відділення (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів.

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судову експертизу», Міністерство юстиції України веде державний Реєстр атестованих судових експертів¹.

Основні обов'язки експерта:

- з'явлення за викликом суду;
- проведення повного дослідження;
- дача обґрунтованого та об'єктивного висновку згідно заданих йому питань;
- у разі потреби роз'яснити свій висновок.

Для проведення дослідження, експерт може знайомитись з усіма матеріалами справи.

Експертиза призначається ухвалою суду.

Цивільне процесуальне законодавство вказує випадки, коли призначення експертизи є обов'язковим по справі:

- 1) при заявленні клопотання щодо її проведення обома сторонами;
- 2) при заявленні клопотання хоча б однієї сторони, якщо необхідно встановити характер та ступінь ушкодження здоров'я, психічний стан або вік особи (ч. 1 ст. 145 ЦПК України).

¹Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4033-12>.

Суд перевіряє обґрунтованість висновку експерта, шляхом співставлення його з іншими доказами по справі. Відповідно суд може не погодитись з висновком експерта, що обов'язково повинно бути відображено в мотивованому рішенні суду (ч. 7 ст. 147, ч. 4 ст. 212 ЦПК України).

Закон дозволяє призначити додаткову експертизу, якщо первинний висновок буде визнано неповним або неякісним. Її проведення можна доручити тому ж експерту або іншому (ч. 1 ст. 150 ЦПК України).

Експертизи класифікуються в залежності від критерію на наступні види:

- 1) за кількісним складом експертів та напрямками дослідження:
 - експертизи, які експерт проводить одноособово;
 - комісійні експертизи (проводять 2 і більше експертів одного напрямку знань);
 - комплексні експертизи (проводять 2 і більше експертів різних галузей знань або різних напрямків у межах однієї галузі знань);
- 5) за часом та метою призначення:
 - основна експертиза;
 - додаткова експертиза (проводиться з метою усунення неповноти чи неясності висновку основної експертизи);
 - повторна експертиза (проводиться з метою перевірки обґрунтованості висновку основної експертизи)¹.

Відповідно до п. 29 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», під час дослідження доказів суд, залучивши спеціаліста до участі у справі, може скористатися його усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) для надання

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. — К.: Істина, 2007. — С. 173.

безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо)¹.

Згідно ст. 22 ЦПК України, експерт не може брати участі в розгляді справи, якщо:

- 1) він перебував або перебуває у службовій або іншій залежності від осіб, які беруть участь у справі;
- 2) з'ясування обставин, що мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань.

Також відповідно до ст. 20 ЦПК України, експерт не може брати участі у справі і підлягає відводу, якщо:

- 1) при попередньому вирішенні цієї справи він брав участь у процесі як свідок, представник;
- 2) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;
- 3) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач або усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї чи близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі.

Отримані результати, а також сам хід експертного дослідження викладаються у висновку експерта в певній послідовності. Відповідно, цей документ, як правило, має 3 частини: вступну, дослідницьку, висновки.

У вступній частині містяться: дата складання та номер висновку; найменування суду, який призначив експертизу; дату постановлення ухвали про призначення експертизи; найменування доказів, надісланих для порівняльних досліджень; питання, поставлені на вирішення експерта.

¹Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

У дослідницькій частині висновку докладно описуються процеси огляду, аналізу та порівняння об'єктів експертизи, викладаються технічні умови застосування різних методів, що мають значення для оцінки висновків експерта.

У третій частині висновку експерт формулює відповіді на поставлені йому питання та власні висновки.

Висновок експерта має бути таким, щоб суд, знайомлячись з усіма його частинами, зміг оцінити обґрунтованість висновку та його доказове значення у справі.

Висновок експерта оголошується в судовому засіданні. Для роз'яснення й доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою ставить питання експертові особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим ставить питання експертові позивач і його представник.

Оскільки завданням спеціаліста є сприяння суду та особам, які беруть участь у справі, в дослідженні доказів і допомога спеціаліста технічного характеру не замінює висновку експерта, то в разі, якщо за результатами консультації чи роз'яснень спеціаліста виникнуть обставини, які потребуватимуть дослідження або оцінки, суд може запропонувати сторонам надати докази або заявити клопотання про призначення експертизи.

Фактичні дані, встановлені у висновку експерта, перевіряються і оцінюються судом, так само як і будь-який інший доказ у справі. Рішення суду не може бути ухвалене на підставі висновку експерта, який суперечить достовірно встановленим доказам.

Незгода суду з висновком експерта має бути відображена в рішенні, в якому наводяться мотиви відмови в їх прийнятті (ч. 7 ст. 147, ч. 4 ст. 212 ЦПК України).

6.8. Забезпечення доказів

Якщо у осіб, що беруть участь у справі, під час збору доказів виникають складнощі: чи то неможливо надати необхідні докази, чи то виникають труднощі з подачею їх до суду, вони можуть подати суду клопотання про забезпечення цих доказів (відповідно до ст. 133 ЦПК України). До такого клопотання обов'язково додається документ, який підтверджує сплату судового збору.

Суд може здійснити забезпечення доказів за заявою заінтересованої особи ще до пред'явлення нею позову. Але у такому разі заявникові необхідно подати позовну заяву протягом трьох днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів.

У заяві про забезпечення доказів зазначаються: справа для якої необхідні такі докази; мета їх забезпечення; самі докази, які необхідно забезпечити суду, життєві обставини, які можуть бути ними підтверджені; обставини, що ускладнюють або взагалі унеможливають самостійну подачу цих доказів заявником. Якщо ж заява не відповідатиме відповідним вимогам, встановленим законодавством, то вона може бути залишена без руху або повернута (відповідно до ст. 121 ЦПК України).

Заява про забезпечення доказів розглядається протягом п'яти днів з дня її надходження судом, який здійснює провадження по справі. Якщо ж позов ще не був поданий — заяву розглядатиме місцевий загальний суд у межах територіальної підсудності якого можуть бути вчинені процесуальні дії щодо забезпечення доказів (ст. 135 ЦПК України).

Способи забезпечення судом доказів:

- допит свідків;
- призначення експертизи;
- витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за місцем їхнього знаходження.

Даний перелік способів забезпечення доказів міститься у ч. 2 ст. 133 ЦПК України і він не є вичерпним.

Питання про забезпечення доказів вирішується прийняттям ухвали.

6.9. Класифікація доказів

Класифікація доказів має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже дозволяє правильно здійснити процес їх збирання, дослідження та оцінки, а також визначити їх місце в системі доказів по конкретній справі.

Класифікація доказів, які використовуються в цивільному процесі, дозволяє вирішити наступні прикладні завдання, зокрема:

- а) з'ясувати чи стосується доказ приватноправового спору взагалі та якою мірою (тобто питання належності певного доказу до цивільної справи);
- б) визначити наскільки повно доказ підтверджує наявність чи відсутність певних обставин приватноправового спору;
- в) виявити джерело походження доказу, який використовується в цивільній справі;
- г) з'ясувати у якій формі відтворений доказ, тобто у вигляді чого він представлений;
- д) визначити чи дотримано вимоги процесуального закону щодо форми та способу отримання доказу¹.

За джерелом одержання відомостей про обставини справи докази можуть бути особистими, речовими та змішаними.

Особистими є докази, що походять від конкретно визначеної особи (людини), наприклад, від свідків, третіх осіб тощо.

Речовими (предметними) є докази, що пов'язані з об'єктами матеріального світу, речами, які виступають носіями інформації — письмові та речові докази. Речовими доказами є предмети, які в

¹Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонов, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.:Істина, 2011. — С. 148.

силу свого зв'язку з обставинами, що є предметом судового розгляду, сприяють правильному вирішенню справи у суді та приєднані в якості доказів спеціальним документом.

Змішаними є докази, що поєднують в собі ознаки попередніх двох груп. Наприклад, висновок експерта, диск з аудіозаписом тощо.

За способом формування докази поділяються на первинні та похідні.

Первинні докази — це докази, що формуються безпосередньо під впливом подій (першоджерело), які встановлюються та перевіряються у судовому засіданні. Наприклад, показання свідка — очевидця події тощо.

Похідні докази — це докази, що відтворюють зміст іншого доказу, тобто несуть в собі інформацію, що зафіксована в них не внаслідок самих обставин, а внаслідок перенесення даних з іншого джерела. Наприклад, показання свідка, який не був очевидцем події, але довідався про неї від іншої особи тощо.

В залежності від зв'язку доказів із обставинами, що підлягають доказуванню (предметом доказування), докази поділяються на прямі та непрямі.

Прямі докази — це докази, які однозначно вказують на наявність чи відсутність певних фактичних обставин приватноправового спору.

Непрямі докази — це докази, які дозволяють зробити припущення про наявність чи відсутність певної обставини.

В цивільному судочинстві, зважаючи на характер непрямих доказів, які можуть впливати на прийняття рішення по справі, сформульовані певні правила їх застосування з метою уникнення помилок:

- достовірний висновок не повинен ґрунтуватися лише на одному непрямому доказі (їх повинно бути декілька);
- кожен з непрямих доказів не повинен викликати сумнівів в його достовірності;
- всі непрямі докази повинні доповнювати, підтверджувати один одного;

- з непрямих доказів можливо скласти систему (вони повинні підтверджувати і доповнювати один одного), яка дозволить зробити один висновок про факт, що доказується¹.

За метою доказування докази можуть бути основними та протилежними (контрдокази).

Основні докази — це докази, що підтверджують наявність чи відсутність певної обставини, що має значення для правильного вирішення справи.

Протилежні докази — це докази, що спростовують основний доказ.

При наявності основного та протилежного доказів зробити висновок про достовірність факту, що підлягає доказуванню, неможливо. Таким чином, цей факт потребує перевірки іншими доказами, які дозволять виявити який з представлених доказів є неправдивим — основний чи протилежний².

Таким чином, інститут доказів в цивільному процесуальному праві є достатньо значимим, норми, що увійшли до нього є чисельними, але й таким, що потребують постійного вдосконалення. Саме завдяки належному збиранню та оцінці доказів по справі можливо забезпечити право кожній людині на справедливе та неупереджене рішення суду, яке продеклароване Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод³.

¹Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одіссей, 2012. — С. 114.

²Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонової, О.І.Харитонової, Н. Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — С. 149.

³Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Розділ 7 ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

7.1. Поняття цивільних процесуальних строків

Інститут процесуальних строків спрямований на впорядкування цивільного процесу, забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, інтересів держави та прискорення цивільного судочинства, що встановлюється ст. 1 ЦПК України.

В науці цивільно-процесуального права існує декілька визначень поняття цивільно-процесуальних строків. Зокрема Штефан М. Й. вважає, що цивільні процесуальні строки — це строки, встановлені ЦПК України для вчинення процесуальних дій судом і учасниками процесу в цивільному судочинстві.

Відповідно до ст. 68 ЦПК України цивільні процесуальні строки обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Поряд з іншими цивільними процесуальними засобами цивільні процесуальні строки повинні забезпечити гарантованість, реальність та оперативність судового захисту суб'єктивних прав заінтересованих осіб, які беруть участь у справі, та інтересів держави.

Цивільні процесуальні строки можуть бути класифіковані за різними підставами на види:

1. **За способом визначення строки** поділяються на встановлені законом і встановлені судом. Пріоритет мають строки, встановлені законом, і лише у випадку, коли процесуальний строк не визначений законом, він може бути встановлений судом (ст. 67 ЦПК України).

Встановлені законом процесуальні строки за чіткістю визначення є абсолютно визначеними, тобто такими, що мають чітку визначеність встановленням їх тривалості (наприклад, строк на апеляційне оскарження рішень суду першої інстанції ст. 294 ЦПК України, строк на касаційне оскарження (ст. 325 ЦПК України), строк на подання заяви про перегляд заочного рішення (ст. 228 ЦПК України) та ін.) і відносно визначеними, тобто такими, що мають відносну визначеність і можуть пов'язуватись з іншими подіями, наприклад, із позовною давністю (ст. 381 ЦПК України), або розгляд справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 157 ЦПК України). Для вчинення окремих дій ЦПК України не встановлені процесуальні строки (невизначені строки), тобто строки, які не мають жодних вказівок на певну визначеність, наприклад, так званий розумний строк. Так, ст. 154 ЦПК України не встановлено строк постановлення ухвали про скасування заходів забезпечення позову.

Встановлені судом процесуальні строки можуть бути різної часової тривалості залежно від обставин кожної конкретної справи та особливостей кожної процесуальної дії.

Так, у разі подання позовної заяви позивачем не дотримано вимог, викладених у ст.ст. 119 і 120 ЦПК України, суддя постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків (ч. 1 ст. 121 ЦПК України).

2. **За суб'єктами вчинення процесуальних дій** процесуальні строки поділяються на такі, що встановлені для:

- суду (ст. 129 ЦПК України — строк проведення попереднього судового засідання, ст. 157 ЦПК України — строки розгляду справ);
- осіб, які беруть участь у справі (ст. 123 ЦПК України —

пред'явлення зустрічного позову, ст. 23 ЦПК України — відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим і заявленим до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами, ст. 34 ЦПК України — треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін, ст. 123 ЦПК України — відповідач має право пред'явити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті.

- іншим учасникам процесу (ч. 3 ст. 200 ЦПК України — строк оформлення протоколу окремої процесуальної дії).

Обчислення, зупинення, продовження і поновлення процесуальних строків.

Процесуальні строки, незалежно від того, встановлені вони законом чи судом, обчислюються роками, місяцями і днями (ст. 68 ЦПК України). В окремих випадках цивільні процесуальні строки можуть обчислюватись і годинами (ст.ст. 280, 281, 284 ЦПК України). Строк може бути визначеним вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати. Так, речові докази повертаються особам, від яких були одержані, після набрання рішенням суду законної сили (ч. 3 ст. 142 ЦПК України); відповідач має право до або під час попереднього судового засідання пред'явити зустрічний позов (ч. 1 ст. 123 ЦПК України) та ін.

7.2. Перебіг, початок і закінчення процесуальних строків

Перебіг процесуальних строків, їх початок і закінчення визначаються ст. ст. 69, 70 ЦПК України.

Початком перебігу процесуального строку є наступний день після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (ст. 69 ЦПК України). Коли строк обчислюється годинами, то початком його перебігу повинна бути фактична година, яка відповідає вчиненню дій, з якими закон пов'язує початок перебігу процесуального строку.

Закінчення перебігу процесуальних строків залежить від того, чи обчислюються вони роками, місяцями або днями. Строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку, а строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Але якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа не має, то строк закінчується в останній день цього місяця (ч. 1, 2 ст. 70 ЦПК України).

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, то останнім днем строку вважається перший після нього робочий день.

Поняття вихідного, святкового та іншого неробочого дня визначені у КЗпП України. Відповідно до ст. 67 КЗпП України при п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються два вихідні дні на тиждень, а при шестиденному робочому тижні — один вихідний день. Загальним вихідним днем є неділя. Другий вихідний день при п'ятиденному робочому тижні, якщо він не визначений законодавством, визначається графіком роботи підприємства, установи, організації, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації підприємства, установи, організації, і, як правило, має надаватися підряд з загальним вихідним днем.

Святковими днями відповідно до ч. 1 ст. 73 КЗпП України є: 1 січня — Новий рік; 7 січня — Різдво Христове; 8 березня — Міжнародний жіночий день; 1 і 2 травня — День міжнародної солідарності трудящих; 9 травня — День Перемоги; 28 червня — День Конституції України; 24 серпня — День незалежності України.

Іншими неробочими днями відповідно до ч. 2 ст. 73 КЗпП України є дні релігійних свят: один день (неділя) — Пасха (Великдень) та один день (неділя) — Трійця.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події (ч. 3, 4 ст. 70 ЦПК України).

Закінчується строк в останній день о 24 годині, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий день закінчується раніше, то строк закінчується в момент закінчення робочого дня.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення скарга або необхідні для суду документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку (ч. 5, 6 ст. 70 ЦПК України).

Із пропуском встановленого законом або судом процесуального строку втрачається право на вчинення процесуальних дій. Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд не знайде підстав для продовження або поновлення строку за клопотанням особи, яка їх подала (ст. 72 ЦПК України).

Після пропуску процесуального строку не втрачається обов'язок особи з виконання конкретних процесуальних дій. Наприклад, особи, які не мають можливості подати доказ, який вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня отримання ухвали. У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, а також за неподання доказів, у тому числі і з причин, визнаних судом неповажними, винні особи несуть відповідальність, встановлену законом. Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати суду докази (ст. 137 ЦПК України).

Зупинення процесуальних строків настає у зв'язку із зупиненням провадження у справі (ст. 71 ЦПК України). Зупинення процесуальних строків починається з моменту настання тієї події, внаслідок якої суд зупинив провадження. Підстави для зупинення процесуальних строків ті ж самі, що й для зупинення провадження у справі (ст.ст. 201, 202 ЦПК України). Строки, на які зупиняється провадження у справі, визначені у ст. 203 ЦПК України. Зупинення провадження у справі оформлюється ухвалою суду, а зупинення процесуального строку починається не з дня постановлення такої ухвали, а з тієї події, внаслідок якої суд зупинив провадження. З дня відновлення

продовження у справі перебіг процесуальних строків продовжується (ч. 2 ст. 204 ЦПК України). Таким чином, час, на який було зупинено провадження в справі, не входить до процесуального строку.

7.3. Поновлення процесуальних строків

Відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України суд поновлює або продовжує строк, встановлений відповідно законом або судом, за клопотанням сторони або іншої особи у разі його пропуску з поважних причин. Отже, поновлення процесуальних строків допускається тільки тих, які встановлені законом в разі пропуску їх з причин, визнаних судом поважними.

Так, ст. 325 ЦПК України передбачено двадцяти денний строк на касаційне оскарження рішення апеляційного суду. Якщо такий строк був пропущений з поважних причин суб'єктом касаційного оскарження, то за його заявою цей строк може бути поновлений судом (ч. 2 ст. 325 ЦПК України). Строки, встановлені законом, не можуть продовжуватися.

Право на порушення питання перед судом про поновлення процесуальних строків мають особи, які беруть участь у справі, які пропустили встановлений законом процесуальний строк. Для реалізації права на поновлення процесуального строку вони подають письмову заяву за підсудністю — до того суду, в якому належало вчинити пропущену процесуальну дію або до якого належало подати документ. Одночасно із подачею заяви про поновлення строку необхідно провести ту дію або подати той документ, щодо якого порушено питання (подати касаційну скаргу та ін.). Заява розглядається в судовому засіданні, про яке повідомляються особи, які беруть участь у справі, проте їх неявка не перешкоджає вирішенню судом заяви про поновлення процесуального строку. Відповідь суду на заяву про поновлення процесуального строку дається в ухвалі, якою цей строк поновлюється, або в його поновленні відмовляється. Висновки суду про це мають бути аргументованими з посиланням на досліджені в судовому

засіданні докази. Ухвала суду про відмову поновити пропущений строк може бути оскаржена (п. 7 ст. 293 ЦПК України). Ухвала, якою поновлюється процесуальний строк, не підлягає оскарженню.

Продовження процесуальних строків можливе в тому разі, коли у призначені судом строки виконати певні процесуальні дії неможливо, оскільки виникли обставини, які перешкоджають їх реалізації. Поважність причин пропуску строку визначається виключно судом.

Наприклад, суддя запропонував позивачеві додати до позовної заяви копію матеріально-правового договору, який підтверджує наявність між сторонами спірних правовідносин, визначивши строк для її подачі. Але позивач раптово захворів і у визначений строк не подав документ. У такому разі позивач може подати заяву до суду про продовження процесуального строку, який він пропустив з поважної причини.

Видом продовження процесуальних строків є допущена судом відстрочка виконання рішення (ст. 373 ЦПК України). Суд, постановляючи рішення, може визначити порядок його виконання, надати відстрочку або розстрочку виконання (ст. 217 ЦПК України).

Метою звернення до суду будь-якої особи є захист порушених, не визнаних або оспорюваних прав чи законних інтересів.

Сплата судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту і може розглядатися в принципі, як встановлене законодавством обмеження доступності правосуддя.

Разом з тим, Європейський суд з прав людини виходить із того, що положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не означає беззастережного права на безкоштовне провадження у цивільних справах. Вимога сплати зборів у зв'язку з поданням позовів сама по собі не може вважатися обмеженням права доступу до суду. Однак, суд наголошує, що сума зборів, призначена у світлі конкретних обставин, включаючи спроможність заявника її сплатити та стадію, на якій перебував розгляд справи на той момент, коли обмеження було накладено, є важливими чинниками при визначенні того, скористалася ця особа своїм правом доступу до суду чи ні.

Розділ 8

СУДОВІ ВИТРАТИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

8.1. Поняття судових витрат

Судовими витратами по провадженню справи є грошові витрати, які несуть сторони, треті особи з самостійними вимогами у справах позовного провадження, заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження за вчинення в їхніх інтересах процесуальних дій, пов'язаних з розглядом справи у порядку цивільного судочинства.

Залежно від призначення платежів усі судові витрати розподіляються на дві групи.

Згідно ст. 79 ЦПК України судові витрати складаються з **судового збору**, що сплачується заінтересованими особами, які звертаються до суду, тобто при ініціюванні відповідного судового розгляду, та **витрат, пов'язаних з розглядом справи**, до складу яких включаються:

- витрати на правову допомогу;
- витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду;
- витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;
- витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи;

- витрати, пов'язані з публікацією у пресі оголошення про виклик відповідача.

У разі порушення встановленого судом строку сплати судових витрат заява відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 207 ЦПК України залишається без розгляду, якщо був визначений інший строк сплати судових витрат, ніж до ухвалення рішення у справі, або ці витрати стягуються за судовим рішенням у справі, якщо їх сплату було відстрочено або розстрочено до його ухвалення.

Суд, враховуючи майновий стан сторони, може зменшити розмір належних до оплати судового збору або витрат, пов'язаних із розглядом справи, або звільнити від їх оплати (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про судовий збір», ч. 3 ст. 82 ЦПК України). Критерії, які суд повинен при цьому враховувати, у чинному законодавстві не встановлені, тобто це питання вирішується кожен раз за внутрішнім переконанням суду.

8.2. Поняття, порядок сплати, повернення, відстрочення та розстрочення судового збору

Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються Законом України «Про судовий збір» № 3674-VI від 08.07.2011 р.

Згідно ст. 1 Закону «Про судовий збір» **судовий збір** — є збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат, що справляється державними органами в установленому розмірі із фізичних і юридичних осіб за вчинення в їх інтересах окремих дій та видачу документів, що мають юридичне значення.

Платники судового збору є — громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи — підприємці, які звертаються до суду.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір справляється за подання до суду:

- позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;
- за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;
- за видачу судами документів.

Судовий збір не справляється за подання:

- 1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;
- 2) заяви про скасування судового наказу;
- 3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;
- 4) заяви про поворот виконання судового рішення;
- 5) заяви про винесення додаткового судового рішення;
- 6) заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою або недієздатною, або з особою, засудженою до позбавлення волі на строк не менш як три роки;
- 7) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;
- 8) заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

- 9) заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 10) заяви про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 11) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 12) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- 13) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду;
- 14) заяви про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб у разі, якщо представництво їх інтересів у суді відповідно до закону або міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, здійснюють Міністерство юстиції України та/або органи опіки та піклування або служби у справах дітей.

Судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, — у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

Таким чином судовий збір може бути двох видів: простим, розмір якого визначається у фіксованій сумі, та пропорційним, розмір якого встановлюється у відсотковому співвідношенні до ціни позову.

Ціна позову — це сума грошей або грошовий еквівалент вартості майна, які позивач вимагає стягнути з відповідача. Відповідно до ч. 1 ст. 80 ЦПК України ціна позову визначається:

- у позовах про стягнення грошей — стягуваною сумою;
- у позовах про визнання права власності на майно або його витребування — вартістю майна;
- у позовах про стягнення аліментів — сукупністю всіх виплат, але не більше як за шість місяців;
- у позовах про строкові платежі і видачі — сукупністю всіх платежів або видач, але не більше як за три роки;
- у позовах про безстрокові або довічні платежі і видачі — сукупністю платежів або видач за три роки;
- у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач — сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше як за один рік;
- у позовах про припинення платежів або видач — сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше як за один рік;
- у позовах про дострокове розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла — сукупністю платежів за користування майном або житлом протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше як за три роки;
- у позовах про право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, — дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме майно, що належить юридичним особам, — не нижче їх балансової вартості;
- у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, — загальною сумою всіх вимог.

Ціну позову зазначає позивач у позовній заяві. Ціна позову у позовах про стягнення грошових коштів визначається сумою, яка стягується. Якщо сума стягваних коштів визначена в іноземній валюті, ціна позову визначається за офіційним курсом цієї валюти на час звернення до суду за даними Національного банку України. При цьому, якщо курс валюти зміниться під час розгляду справи, ціна позову не змінюється.

У позовах про визнання права власності на майно або його витребування ціна позову визначається вартістю цього майна.

При цьому вартість майна — це грошова сума, за яку це майно може бути придбане у даній місцевості. Тягар доказування вартості майна несе позивач. В якості доказу вартості майна суду можуть бути подані договори купівлі-продажу цього майна, відомості про його залишкову балансову вартість, звіт про оцінку майна, витяг з реєстру прав власності на нерухоме майно.

На визначення ціни позову позивачем опосередковано впливає предмет позову. Так, якщо позивач заявляє віндикаційний позов (позов про витребування речі з чужого незаконного володіння), то для нього неістотно, скільки коштує майно, адже скільки б воно не коштувало, саме це майно повертається позивачеві у разі задоволення позову. Разом з тим, якщо майна у відповідача не має або воно не може бути у нього витребуване і, відповідно, задоволення віндикаційного позову стає неможливим, позивач змушений буде змінити предмет позову і вимагати відшкодування збитків, а розмір збитків безпосередньо визначається вартістю майна, тому позивач зацікавлений зазначити максимальну його вартість.

Якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд з наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом при вирішенні справи (ч. 2 ст. 80 ЦПК України).

Якщо точну ціну позову встановити неможливо, позивач у позовній заяві повинен обґрунтувати причини, внаслідок яких він не може визначити ціну позову, і одночасно з поданням позовної заяви повинен звернутися до суду з клопотанням про визначення попереднього розміру судового збору. До позовної заяви квитанція про сплату судового збору може не додаватися, адже саме це питання і повинен вирішити суд.

Протягом часу розгляду справи позивач на власний розсуд може збільшити або зменшити позовні вимоги, доповнити предмет

позову новими вимогами, що неодмінно призводить до зміни ціни позову.

У разі збільшення розміру позовних вимог або пред'явлення нових вимог несплачену суму судового збору належить сплатити до звернення в суд з відповідною заявою. Законом не визначено правових наслідків несплати судового збору у разі збільшення або доповнення позовних вимог. В такому випадку суд не має правових підстав для неприйняття заяви про зміну (доповнення) позовних вимог, оскільки такої норми ЦПК України не містить. Однак ця обставина повинна враховуватися при вирішенні питання про стягнення та розподіл судових витрат.

Зазначене положення може використовуватися як тактичний прийом для мінімізації витрат на сплату судового збору. Для цього позивач подає позов, заявляючи, наприклад, немайнові вимоги або вимоги з невисокою ціною позову, а після відкриття провадження у справі збільшує або доповнює первісні вимоги у необхідному йому напрямку.

Зменшення розміру позовних вимог зустрічається переважно у випадках, коли в процесі судового розгляду позивач переконався в необґрунтованості своїх вимог і не впевнений у їх задоволенні судом. Зменшення позовних вимог дозволяє позивачеві повернути сплачений судовий збір і таким чином зменшити для себе негативні наслідки.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» ставки судового збору встановлюються у таких розмірах за подання до суду:

- 1) позовної заяви майнового характеру — 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати;
- 2) позовної заяви немайнового характеру — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;
- 3) позовної заяви про розірвання шлюбу — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати,

- 4) про поділ майна при розірванні шлюбу — 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати;
- 5) заяви про видачу судового наказу — 50 відсотків ставки, що визначається з оспорюваної суми у разі звернення до суду з позовом у порядку позовного провадження;
- 6) заяви у справі окремого провадження — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;
- 7) позовної заяви про захист честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи немайнового характеру — 0,2 розміру мінімальної заробітної плати; про відшкодування моральної шкоди — 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати;
- 8) заяви про перегляд заочного рішення — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;
- 9) апеляційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду — 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру — 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми;
- 10) касаційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду — 70 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру — 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми;
- 11) заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами — 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру — 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми;
- 12) заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України — 70 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні

- позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру — 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми;
- 13) апеляційної скарги на судовий наказ — 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті за подання заяви про видачу судового наказу в наказному провадженні;
 - 14) заяви про забезпечення доказів або позову — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;
 - 15) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати;
 - 16) заяви про скасування рішення третейського суду — 0,5 розміру мінімальної заробітної плати;
 - 17) заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду — 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;
 - 18) заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду — 0,1 розміру мінімальної заробітної плати.
- Перелік осіб, які згідно зі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору звільняються:
- 1) позивачі — за подання позовів про стягнення заробітної плати, поновлення на роботі та за іншими вимогами, що впливають із трудових правовідносин;
 - 2) позивачі — за подання позовів про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;
 - 3) позивачі — за подання позовів про стягнення аліментів;
 - 4) позивачі — за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

- 5) особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники — за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги;
- 6) позивачі — за подання позовів про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення злочину;
- 6—1) позивачі — за подання позовів щодо спорів, пов'язаних із дискримінацією;
- 7) державні органи, підприємства, установи, організації; громадські організації та громадяни, які звернулися у випадках, передбачених законодавством, із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб, а також споживачі — за позовами, що пов'язані з порушенням їхніх прав;
- 8) інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи;
- 9) інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів I та II груп;
- 10) позивачі — громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- 11) органи прокуратури — при здійсненні своїх повноважень;
- 12) Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення у справах, що вирішуються на підставі законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства про здійснення державних закупівель;
- 12-1) Державне агентство резерву України — у справах, що вирішуються на підставі законодавства про державний матеріальний резерв;
- 13) Міністерство юстиції України — за подання позовів про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виконання рішень Європейського суду з прав людини, постановлених проти України;
- 14) позивачі — за подання позовів про уточнення списку виборців;

- 15) органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування — за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з відчуженням земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- 16) військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори і проходять службу у військовому резерві, — за подання позовів, пов'язаних з виконанням військового обов'язку;
- 17) позивачі — за подання позовів про відшкодування збитків, завданих внаслідок неповернення у строки, передбачені договорами або установчими документами, грошових та майнових внесків, залучених до акціонерних товариств, банків, кредитних установ, довірчих товариств та інших юридичних осіб, які залучають кошти та майно громадян;
- 18) Пенсійний фонд України та його органи; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального захисту інвалідів і його відділення;
- 19) громадські організації інвалідів (спілки та інші об'єднання громадських організацій інвалідів), їх підприємства, установи та організації, громадські організації ветеранів, їх підприємства, установи та організації — за подання позовів, з якими вони звертаються до суду;
- 20) органи праці та соціального захисту населення — за подання позовів щодо призначення і виплати всіх видів державної соціальної допомоги, компенсації, виплат та доплат, установлених законодавством;
- 21) Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи, Державна податкова служба України, Державна митна служба

України, Державна казначейська служба України, Державна фінансова інспекція України та їх територіальні органи, Державна служба фінансового моніторингу України і Національний банк України — у справах, пов'язаних з питаннями, що стосуються повноважень цих органів;

- 22) уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб — у справах, пов'язаних із здійсненням тимчасової адміністрації та ліквідації банку;
- 23) позивачі — за подання позовів у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

Порядок сплати судового збору.

Судовий збір перераховується у безготівковій або готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку. За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується у гривнях з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

У разі, якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а встановлена при цьому позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переоплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

У разі, якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою. У разі зменшення розміру позовних вимог питання щодо повернення суми судового збору вирішується відповідно до статті 7 вище вказаного Закону. У разі, якщо позовну заяву подано після подання заяви про вжиття запобіжних заходів чи заяви про забезпечення

доказів або позову, розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за подання заяви про вжиття запобіжних заходів чи заяви про забезпечення доказів або позову.

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. За подання позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється за розірвання шлюбу і за поділ майна.

За повторно подані позови, що раніше були залишені без розгляду, судовий збір сплачується на загальних підставах. У разі, якщо сума судового збору підлягала поверненню у зв'язку із залишенням позову без розгляду, але не була повернута, до повторно поданого позову додається первісний документ про сплату судового збору.

За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах.

У разі вибуття із справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений. У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок не здійснюється. Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

У разі, якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом. Судовий збір справляється з урахуванням загальної суми позову також у разі: подання позову одним позивачем до кількох відповідачів; об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог.

Розподіл судового збору між сторонами та перевірка повноти сплати судового збору здійснюються відповідно до процесуального законодавства.

Випадки повернення судового збору

I. Сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду в разі:

- 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;
- 2) повернення заяви або скарги;
- 3) відмови у відкритті провадження у справі;
- 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);
- 5) закриття провадження у справі.

II. У випадках, встановлених п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми; в інших випадках, установлених ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судовий збір», — повністю.

III. Повернення сплаченої суми судового збору здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної фінансової політики.

Відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати.

Відповідно до ч. 1 ст. 82 ЦПК України та ст. 8 Закону України «Про судовий збір», враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі. Суд може зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати на підставі, зазначеній у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір».

Відстрочення сплати означає, що сплата переноситься на майбутнє і відбудеться однократно. **Розстрочення сплати** передбачає поступову сплату протягом певного строку. Якщо позов, за яким оплата судового збору була відстрочена до вирішення справи, задоволено частково, він може бути стягнений у дохід держави з відповідача, не звільненого від його сплати

пропорційно до тієї частини позову, щодо якої рішення постановлено проти нього.

Судовий збір сплачується за місцем розгляду справи та зарховується до спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису.

8.3. Витрати, пов'язані з розглядом справи

Витрати, пов'язані з розглядом справи, залежать не від ціни заявлених позовних вимог та їх характеру, а від фактичних затрат, пов'язаних з участю у справі свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, з оплатою юридичної допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших процесуальних дій.

До витрат, пов'язаних з розглядом судової справи, відповідно до ч. 3 ст. 79 ЦПК України належать:

- 1) витрати на правову допомогу;
- 2) витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду;
- 3) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;
- 4) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.
- 5) витрати пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Правовий режим порядку сплати витрат з провадження цивільної справи в суді врегульований відповідно до чинних законодавчих актів: ЦПК України, Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710, Постанови Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1995 р. № 78 «Про визначення розміру витрат, пов'язаних з розшуком відповідачів у цивільних справах» та ін.

Витрати на правову допомогу згідно ст. 84 ЦПК України — це витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого спеціаліста в галузі права. Такі витрати несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги згідно Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою правової допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій.

Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється Законом України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах».

Витрати сторін та їх представників, пов'язані з явкою до суду (ст. 85 ЦПК України) включають витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їх представників, а також найманням житла. Такі витрати несуть сторони.

Стороні, на користь якої ухвалено судове рішення, та її представникові сплачуються стороною добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять — пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду, встановлений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 р. № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз (ст. 86 ЦПК України) включають витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів, найманням ними житла, а також проведенням судових експертиз. Такі витрати несе сторона, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучення спеціаліста, перекладача та проведення судової експертизи.

Кошти на оплату судової експертизи вносяться стороною, яка заявила клопотання про проведення експертизи. Якщо клопотання про проведення експертизи заявлено обома сторонами, витрати на її оплату несуть сторони порівну. У разі несплати судової експертизи у встановлений судом строк суд скасовує ухвалу про призначення судової експертизи.

Добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять свідкам, спеціалістам, перекладачам, експертам сплачуються стороною, не на користь якої ухвалено судове рішення. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно до розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять — пропорційно до розміру мінімальної заробітної

плати. У такому самому порядку компенсуються витрати на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача.

Якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судових витрат або зменшення їх розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок Державного бюджету України.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз, встановлений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 р № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

Згідно ст. 87 ЦПК України витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, несе сторона, яка заявила клопотання про вчинення цих дій. Якщо клопотання про вчинення відповідних дій заявлено обома сторонами, витрати на них несуть обидві сторони порівну. Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, встановлюється Постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 р. № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, відносяться інші витрати, які ст. 79 ЦПК України не включені до судових витрат, але які по суті є такими. Це, зокрема, витрати заявника у справі окремого провадження про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі, пов'язані з публікацією в місцевій пресі оголошення про виклик до суду держателя цінного паперу (ч. 2 ст. 263 ЦПК України); витрати на розшук відповідача у справах про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, завданої

каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи (ст. 78 ЦПК України); витрати на привід свідка (ч. 1 ст. 94 ЦПК України); судові витрати у зв'язку із забезпеченням доказів до подання позовної заяви (ч. 4 ст. 133 ЦПК України).

8.4. Порядок розподілу судових витрат між сторонами

Витрати, понесені сторонами у справі, розподіляються між ними за правилами, встановленими ст. ст. 88-89 ЦПК України. Стороні, на користь якої постановлено рішення, суд присуджує з другої сторони понесені нею і документально підтверджені судові витрати. Якщо позов задоволено частково, судові витрати присуджуються позивачеві пропорційно до розміру задоволених вимог, а відповідачеві — пропорційно до тієї частини позовних вимог, у задоволенні яких позивачеві відмовлено.

При частковому задоволенні позову судові витрати розподіляються між сторонами пропорційно задоволеної частини позову. Так, наприклад, якщо позов був заявлений у сумі 600 грн., а задоволений на 400 грн. і судові витрати склали 30 грн., то ці витрати розподіляються у такий спосіб: $600 : 400 = 30 : x$. При цьому $x = 20$ грн. Оскільки рішення ухвалене в цій частині проти відповідача, то він сплачує дану суму, а частину витрат, що залишилася (10 грн.), сплачує позивач, тому що вона буде пропорційна тій сумі, в якій позивачу відмовлено.

Якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від оплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо позивача, на користь якого ухвалено рішення, звільнено від сплати

судового збору, він стягується з відповідача в дохід держави пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог.

У разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову, звільнення від оплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави.

Якщо суд апеляційної або касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, відповідний суд змінює розподіл судових витрат.

У разі відмови позивача від позову понесені ним витрати відповідачем не відшкодовуються, а витрати відповідача за його заявою стягуються з позивача. Однак якщо позивач не підтримує своїх вимог унаслідок задоволення їх відповідачем після пред'явлення позову, суд за заявою позивача присуджує стягнення всіх понесених ним у справі витрат з відповідача.

Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядку розподілу судових витрат, кожна сторона у справі несе половину судових витрат. В інших випадках закриття провадження у справі, а також у разі залишення заяви без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію понесених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок не обґрунтованих дій позивача.

Відповідно до ст. 82 ЦПК України суд наділений правом відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати.

Підставою для відстрочення або розстрочення сплати судового збору є майновий стан сторони. Суд постановляє про це ухвалу, у якій визначає строк, у межах якого слід внести грошові кошти, але не пізніше як до ухвалення судового рішення у справі.

Якщо оплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення рішення і у встановлений судом строк судові витрати не були оплачені, заява відповідно до ст. 207 ЦПК України залишається без розгляду, або витрати стягуються за судовим рішенням у справі.

З цих же підстав суд може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх оплати. Зменшення належних до сплати витрат поширюється на усі судові витрати.

У разі подання позовної заяви після подання заяви про забезпечення доказів або позову розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову. Таке ж правило застосовується у разі подання позовної заяви у випадку відмови у видачі судового наказу ст. 99 ЦПК України.

Повернення судового збору відбувається у порядку передбаченому ст. 7 Закону України «Про судовий збір».

Сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду у разі: 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору у більшому розмірі, ніж це встановлено законом; 2) повернення заяви або скарги; 3) відмови у відкритті провадження у справі; 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням); 5) закриття провадження у справі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — 624с.
2. Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — 496 с.
3. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є. О. Харитонові, О.І.Харитонові, Н. Ю. Голубевої. — К.:Істина, 2011. — 536 с.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» №9 від 01.11.1996 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
6. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». від 12.06.2009 року № 2 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.
8. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — М.: Изд.Акад.наук СССР, 1958. — С. 145.
9. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.
10. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

11. Васильєв С. В. Цивільний процес України: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 344 с.
12. Цивільне право України (Загальна частина): Навчальний посібник / кол. авт. — К.: «Хай-Тек Прес», 2013. — 432 с.
13. Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 року № 3 // www.rada.gov.ua.
14. Алексеев С. С. Отрасли советского права: проблемы, исходные положения / С. С. Алексеев // Сов. государство и право. — 1979. — № 9. — С. 17-18.
15. Безлюдько І.О., Бичкова С. С., Бобрик В.І. та ін. Цивільне процесуальне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. С. С. Бичкової. — К.: Атіка, 2006. — С. 47-48.
16. Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст]: навчальний посібник / С. В. Васильєв — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 344 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
18. Гласность судебной деятельности по уголовным делам / Отв. ред. В. В. Леоненко. — К.: Наук. думка, 1993. — 188 с.
19. Гражданский процесс / Под ред. В. В. Комарова. — Х., 2001.
20. Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. — 16 с.
21. Комаров В. В. Учение о гражданских процессуальных правоотношениях и их субъектах // Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. проф. В. В. Комарова. — Х.: Право, 2002.
22. Кравчук В. М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. — К.: Істина, 2006. — С. 835–836.

23. Краткий политический словарь / Абаренков В. П. Аверкин А. Г., Агешин Ю. А. и др.; Сост. и общ. ред. Н. В. Шишлина. — 5-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1988. — 477 с.
24. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / Литвинов В. Д. — К.: Українські пропілеї, 1998. — С. 207.
25. Литовченко Л. А., Мінка П. Я. Цивільне процесуальне право: Курс лекцій для студентів юридичного факультету. — Д.: Дніпроп. гуманітарн. ун-т. — 2007. — с. 59.
26. М. Бородін Перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами за новим ЦПК України // Право України. — 2004. — № 11. — С. 42.
27. Новый тлумачний словник Української мови. — У 3 томах. — Т. 2. — К.: Аконт, 1998. — 714 с.
28. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) / Скакун О. Ф. — Х.: Еспада, 2006. — С. 258.
29. Снідевич О. Окремі питання класифікації цивільних позовів у справах, що виникають із земельних правовідносин // Право України. — 2006. — № 2. — С. 100.
30. Теліпка В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р. / За ред. Притики Ю. Д. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 696 с.
31. Теорія держави і права: навч. Посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. канд. юрид. наук, доц. Ю. А. Ведерніков. — Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. — 384 с.
32. Тертышников В. И. Гражданский процесс: Конспект лекций. — С. 36.
33. Цивільний процес України: Підручник — Х.: Одиссей, 2012. — 496 с.
34. Цивільний процес: навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2005. — 172 с.
35. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / (Тертишников В. І.). — Видання восьме, стереотипне. — Х., 2003.

36. Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. — Вид. друге, перероб. та доп. К.: Ін Юре, 2001.
37. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.
38. Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. С. Шемшученко (ред.). — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 2: Д—Й. — С. 27.
39. Я. П. Зейкан. Коментар Цивільно-процесуального кодексу України. — К.: Юридична практика, 2006.

Авторський колектив

Обушенко Олександр Миколайович, перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент — розд. 8 (у співавторстві з Журавльовим Д.В.);

Чижмарь Катерина Іванівна, директор Департаменту нотаріату, банкрутства та функціонування центрального засвідчувального органу Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук — розд. 3 (у співавторстві з Новосад А.С.);

Журавльов Дмитро Володимирович, заступник директора департаменту — начальник управління нотаріату та фінансового моніторингу Департаменту нотаріату, банкрутства та функціонування центрального засвідчувального органу Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук, доцент — розд. 8 (у співавторстві з Обушенком О.М.);

Коваленко Андрій Васильович, начальник кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук — розд. 4, 5 (у співавторстві з Кругловою О.О.);

Кругова Ольга Олександрівна, доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент — розд. 5 (у співавторстві з Коваленком А.В.), розд. 6;

Новосад Анастасія Сергіївна, старший викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук — розд. 1, розд. 3 (у співавторстві з Чижмарь К.І.);

Обушенко Наталія Миколаївна, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ Права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ — розд. 7 (у співавторстві з Чуприною Г.В.);

Чуприна Ганна Вікторівна, викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ — розд. 7 (у співавторстві з Обушенком Н.М.);

Фурса Вадим Вікторович, викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ — розд. 2.

Навчальне видання

Обушенко Олександр Миколайович
Чижмарь Катерина Іванівна
Журавльов Дмитро Володимирович
Коваленко Андрій Васильович
Кругова Ольга Олександрівна
Новосад Анастасія Сергіївна
Обушенко Наталія Миколаївна
Чурина Ганна Вікторівна
Фурса Вадим Вікторович

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Керівник видавничих проєктів Т. Ю. Бабенкова

Формат 60x84/16. Підписано до друку 08.02.2014.
Друк офсетний. Папір офсетний, Гарнітура Таймс.
Обл.-вид. арк. 9,00. Ум. друк. арк. 12,09.
Наклад 300 прим. Зам. № 02111.

Видавництво «Хай-Тек Прес»
Тел./факс (044) 424 03 56
e-mail: books@htpress.com.ua
www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.

Надруковано в друкарні ТОВ «Діса плюс».
Свід. суб. вид. справи ДК № 4047 від 15.04.11